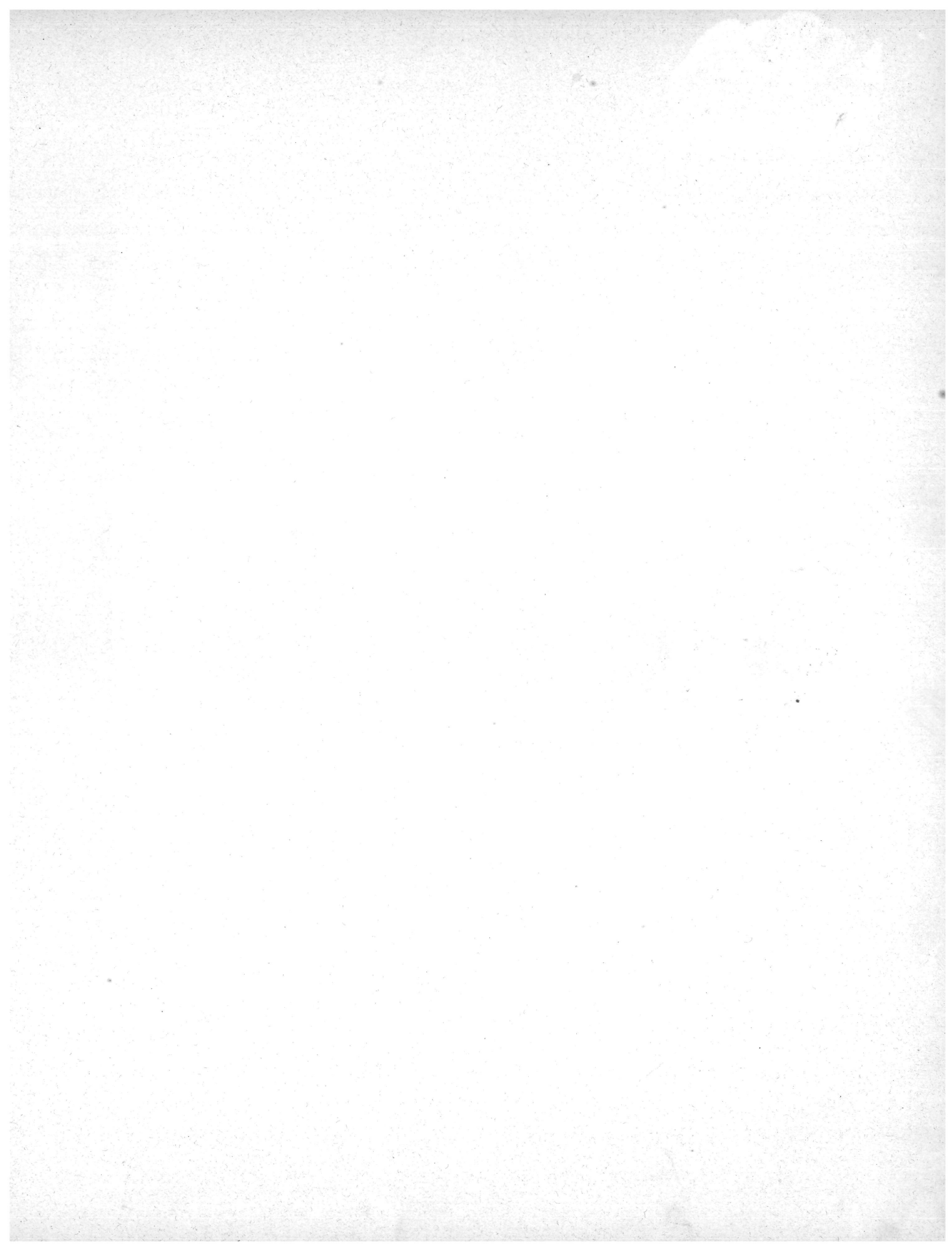

BRONZSZOBROCSKA AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A FŐVÁROS TERÜLETÉN TALÁLT MŰEMLEKEK ÉS
TÖRTÉNELMI NEVEZETESSÉGŰ HELYEK LEIRÁSA

SZERKESZTI

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT

EGYET. M. TANÁR, A SZÉKES FŐVÁROSI MUZEUM VEZETŐJE

VI.

TARTALOM

Néger rabszolga bronzszobrocskája az aquincumi muzeumban.

Ismerteti Dr. ÉBER LÁSZLÓ.

A papföldi ásatások 1897—1898 években. Leírja Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

Budapest emlékérméi. I. Irta GOHL ÖDÖN.

Aquincum feliratai. III. Közli Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

*

Számos illusztrációval

*

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1899

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

NÉGER RABSZOLGA BRONZSZOBROCSKÁJA
AZ AQUINCUMI MUZEUMBAN

ISMERTETI

Dr. ÉBER LÁSZLÓ

Az ethnographiai typosok természetű ábrázolása bizonyos tekintetben legvégső fejlődési foka a hellenisztikus művészetnek, utolsó következménye annak a szellemi irányzatnak, a mely Nagy Sándor kora óta mind nagyobb és nagyobb tért hódít a szobrászat történetében. I. Attalos király, Pergamon uralkodója, a Krisztus előtti harmadik század második felében hosszú, elkeseredett küzdelem után megsemmisíti a galaták galliai törzseit, a melyek annyi időn át rettegésben tartották egész Kis-Ázsiát. Diadalának emlékeül a barbárokkal folytatott küzdelmeket ábrázoló bronz szoborcsoportokat emel a pergamoni Athena Polias Nikephoros templomban, majd, meglátogatván Athent, az Akropolison a gigantomachiát, az atheniek és amazonok harcát, a marathoni csatát és a galaták vereségét ábrázoló számos bronzcsoporttal örökíti meg harci dicsőségét. Egyúttal emlékei a realismus diadalra jutásának is. Attalos bronz csoportjai elpusztultak ugyan, de számos márvány szobor, a melyekben azok egyes részeinek másolatát kell látnunk, hű képet ad a hellenisztikus szobrászat törekvéseiről. A haldokló galliai harcos híres szobra a capitoliumi múzeumban, az Arria és Pætusnak nevezett csoport a római Buoncompagni gyűjteményben, az elesett perzsa katona szobra a nápolyi múzeumban, a megsebesült barbár harcos a Louvre-ban, stb. bámulatos tanúságai Attalos király művészei megfigyelő képességének. Az ethnographiai hűséget nem apró vonásokkal, a ruházat részleteivel igyekeznek megközelíteni, hanem tudatosan átalakítják az egész emberi testet; annak egész alkata, az egyes részek formái, a zsírréteg eloszlása a test fölületén, a hajzat, a mozdulatok, az arczok kifejezése, mindez csalhatatlan módon jellemzi a nem görögöt, a barbárt.

A fejlődésnek egy további fokát képviseli a firenzei Uffizi-képtár híres Arrotinója, a scytha rabszolga, a ki arra készül, hogy Marsyason a szörnyű ítéletet végrehajtsa. Míg az Attalos-féle szobrokban a drámaiság legmagasabb foka nyilatkozik meg, addig ez a nyugodt alak, a melynek cselekvése egészen köznap, tisztán csak mint a nem görög typos mesteri ábrázolása érdekel. Közeledik a genre felé, a melyben nem keresünk mély eszmei tartalmat, jelentős cselekvényt, csak éles megfigyelést, természetűséget. Ezen az úton a hellenisztikus

művészetben az alexandriai iskola haladt a legtovább; a Lagidák városában, a görög és egyiptomi cultura keveredésének helyén, fejlődött ki teljesen a genreszerű szobrászat és ezzel kapcsolatban az ethnographiai típusok teljesen természetű ábrázolása.

Alexandriában a legvégső realizmus üli diadalát, a szobrászok majdnem kizárólag közvetlen környezetökből, a mindennapi életből merítik műveik tárgyait. Parasztokat, halászokat, utczaik kereskedőket ábrázolnak, iszákos vén asszonyokat, komédiásokat, törpéket. Festői jellegű domborműveiken, a melyeken a térbeli környezetet olyan nagy, szinte túlhajtott gonddal, valóságos tájkép alakjában adják vissza, majd csordája mellett pihenő tehénpásztort látunk, majd vásárra menő parasztot. Az alexandriai művészet leghiresebb alkotásainak egyike egy márványszobor a conservatorok palotájában Rómában, bárányt czipelő öreg asszonyt ábrázol. Bámulatos realismussal van visszaadva az elaggott test petyhüdsége, az arcz mély ránczai, a test fáradt tartása, az elnyűtt, szegényes ruházat. Ilyen motívumok ismétlődését látjuk életnagyságú márványszobrokban, domborműveken, de főleg apró bronz- és terracotta-szobrocskákban. Alexandria a művészi ipar terén vezérszerepet játszott. Rómában híresek voltak az alexandriai ötvösség remekei és a kis plastika alkotásai csakhamar eljutottak a legtávolabbi provinciákba is.

Az alexandriai művészet sok tekintetben emlékeztet a régi egyiptomiak realista fölfogására. Az egyiptomi domborműveken, falfestményeken is a legapróbb részletekig híven ábrázolvák a mindennapi élet legjelentéktelenebb epizódjai is. Egyet azonban aligha őseiktől örökölték Alexandria lakói: a gúnyt, a féktelen humort, a csapongó jókedvet. Ismeretes, hogy Caracalla császár milyen rettenetes módon állott boszút gúnyolódásukért. Jellemöknek ez a vonása művészeti alkotásaikban is nyilatkozik. Rendkívüli érzékök van a komikus hatások iránt. Hihetetlenül groteszk alakok, potrohos törpék, telhetetlen éldsdiék, bohócok, mindenféle komédiások, ezek kedvencz tárgyai a plastikának és a festészetnek.

Az ethnographiai típusok ábrázolásaiban is érvényre jut egyrészt a szigorú realizmus, másrészt a humor. Alexandriának igen vegyes volt a lakossága. Egyiptomiak, görögök, majd rómaiak, zsidók képezték a lakosság zömét. A virágzó kereskedelmi élet a világ minden részéről vonzott ide idegeneket és mint a rabzolgakereskedés egyik góczpontja, számtalan afrikai törzs, arabok, æthiopok, pygmæusok fordultak meg piacznán. A művésznak ugyancsak volt alkalma, hogy ethnographiai tanulmányokat tegyen és tényleg, a művészetnek egyik kedvencz tárgya a különböző néger törzsek képviselőinek ábrázolása volt.

Az æthiopok különben nem az alexandriai korszakban lépnek föl a görög

művészetben először. Már egyiptomi és perzsa emlékeken is találkozunk többé-kevésbé hű ábrázolásaikkal, de a görögök eleinte inkább csak az utazók leírásaiból ismerhették őket, míg a perzsa hadjáratok alkalmából az ellenség soraiban látták őket küzdeni. A különös jövevények nagy hatást gyakorolhattak fogékony kedélyökre. 480 körül Kr. e. egy attikai trioboloson néger főt látunk bagoly helyett. Utóbb Athénben a néger rabszolgák nem tartoztak a ritkaságok közé, a diadochok idejében meg épen nagy kedveltségnek örvendtek és bizonyos szerepet kezdenek játszani a képzőművészet tárgyai között is. A hőskor nagy alakjai, Theseus, a Niobidák, az edényfestményeken néger rabszolgák kíséretében lépnek föl, Memnon, a trójaiak szövetségese, néger katonákat vezet a görögök ellen, sőt Herakles mondáinak ábrázolásain is előfordulnak itt-ott. A görögök a művészi ipar terén is fölhasználták őket. Serlegeknek, korsóknak néger fej formát adtak; találunk ilyen idomú lámpákat, súlyokat, szelenczéket is.

Mindezen ábrázolásokban rendkívül jellemző módon, sokszor épenséggel torzképszerűen jut érvényre a négereknek a görögtől annyira különböző profilja, de a test formái schematikusak, alig térnek el a görögökétől. Azonkívül ezeknek az alakoknak a szerepe is csekély: az edényfestményeken, domborműveken csak mint kísérők szerepelnek, a művészi ipar alkotásaira inkább a komikus hatás kedvéért alkalmazhatták őket. A teljesen, a legapróbb részletekig hű ábrázolás, az egyes alaknak genreszerű érvényre jutása, a különböző afrikai törzsek megkülönböztetése az alexandriai művészet érdeme.

Aligha tévedünk azon föltevésünkkel, hogy Alexandriában az ilyen exotikus alakok készítése, sokszor talán gyári előállítás a római császárság korában, a Krisztus utáni első századokban virágzott legjobban. Egyiptom, a mindenféle mondáktól csudálatos folyamával, ősrégi időkbe visszamenő culturájával, titokzatos épületeivel, érdekes állat- és növényvilágával, a parti városokban össze-sereglegő népek különféleségével, mindig különös vonzó erőt gyakorolt a rómaiakra. A császárok közül többen tanulmányutakat tettek Egyiptomba. Falfestmények és mozaikképek igen gyakran egyiptomi tájakat ábrázoltak. Csakhamar divattá vált az afrikai rabszolgák tartása, úgy hogy a császári időben egy előkelő háztartásból nem volt szabad hiányozniok, sőt, úgy látszik, a római hölgyek különös előszeretettel mutattak irányukban. Négerek életnagyságú márványszobrai, de különösen apró bronz- és terracotta-szobrocskáik az egész birodalomba elterjedtek, csak úgy, mint az alexandriai ötvösök híres készítményei.

Az alexandriai eredetű ethnographiai ábrázolások között rendkívüli kedveltségnek örvendtek a pygmæusok groteszk alakjai. A campaniai falfestmények a Niluson evezve, darvakkal, vízi lovakkal küzködve, mutatják be ezeket az idomtalan groteszk törpéket. Számos agyag- és bronz-szobrocska fölfegyver-

kezett, ügyetlenül, ijedten hadonászó pygmæusokat ábrázol. Afrika belsejében tényleg élnek apró testalkatú néger törzsek, de az alexandriai művészek ilyen alakjaikban átlépték azt a határt, a mely a tipikus ábrázolási módot a torzképtől elválasztja. Első sorban komikusan akartak hatni és — mint a fönmaradt emlékek nagy száma bizonyítja — ezek a groteszk alakok tényleg nagy tetszésre, népszerűsége tettek szert. Az ábrázolt személy és cselekvése között fönnálló ellentét, a harcias törpe, mindenesetre nagyon hálás motívum volt. Ethnographiai hűséget azonban ne keressünk bennök.

A legnagyobb valóságosság, szinte tudományos pontosság jellemzi a különböző afrikai típusokat ábrázoló fejeket. Különösen szép közülök egy berber főnök bronz feje, a melyet Cyrenében találtak és jelenleg a British Museumban őriznek. Az erőteljes és mégis nemes vonások, a sűrű, göndör, de nem gypjas haj, a kiugró arczsontok, a duzzadt ajkak, a ritka szakál, vastag orr, hátrafelé simuló homlok egységes, határozott képet, szinte képmást adnak. Kidolgozása olyan kitűnő, annyira nem aprólékos, hogy keletkezésének ideje alig tehető későbbre a harmadik század derekánál.¹ Egészen más jellegű a párisi nemzeti könyvtár régiséggyűjteményében levő bronz fej, a mely eredetileg nyilván valami illatszeres szelencze volt.² Azonnal fölismerjük benne a nubiai típust, a Nilus mentének lakóját. Haja, szakála rendkívül dús, göndör, orra vastag, szemei nagyok, kimeredtek, szája duzzadt, formátlan. Nyoma sincs benne a szépérezeknek; szinte elrettentően, némileg talán komikusan természetű. Babelon alighanem joggal a Flaviusok vagy Antoninusok korában keresi keletkezésének idejét. A magyar nemzeti muzeumnak is egész sorozata van a néger főt ábrázoló bronz illatszertartókból. Különösen hasonló a párisi példányhoz az egyik, 13 cm. magas darab. Ugyanaz a típus. Hajzata mesterséges fürtökbe van rendezve, szakála csomós, szemei eredetileg be voltak rakva. Ezen rendkívül jellemző, szinte egyéni kifejezésű példány típusát sokkal durvább, kezdetlegesebb formában mutatja be két kisebb illatszertartó, melyekben a jellemzés üres sablonná sülyed. Jóval érdekesebb egy másik, kitűnő fönntartásu 10.5 cm. magas példány, a melynek kedvező benyomását finom kidolgozása mellett szép patinája is emeli. Husos, széles arcz, szétálló — eredetileg berakott — szemek, vastag, lapos orr, duzzadt ajkak, rendkívüli, szinte tulságos gonddal kidolgozott mesterséges fürtök, de valamennyi forma úgyszólván eszményítve van, elveszti éles jellemző erejét, úgyhogy az egész leginkább, azokra

¹ Collignon, Histoire de la sculpture grecque, II. köt. 567. l. Gazette Archéologique 1878. 60. köv. II.; XIII. tábla.

² Babelon, Cabinet des antiques 51. l. XVI. tábla.

a konvencionális néger-alakokra emlékeztet, a melyek az újabb művészetben is olyan gyakoriak.

Ezeknél azonban még nagyobb érdekre tarthatnak számot azok a szoborművek, a melyek egész alakokat mutatnak be. Itt az arcz, a fej csak kiegészíti a test jellemző formáinak, mozdulatának hatását. Motivumot a művész eleget talált közvetlen környezetében. Alexandria vegyes, mindig jó kedvű utcai népe fő gyönyörűségét találta a zenében, a látványosságokban. Krokodil hátán tornászó néger bohóc mutatványát ábrázolja a British Museum szép márványszobra.¹ A durva, erőltetve vigyorgó arcz épen olyan jellemzetes, mint a kitűnően megmintázott karok, az izmos test és a mereven fölfelé nyújtott lábszárak. A berlini múzeum egy stucco modelljén többek közt egy tevén ülő női alakot látunk.² Szegélyes nyeregtakarón ül, szorosan a testhez húzott lábakkal, öltözeke csakis látszólag a mell alatt kezdődő és a térd fölött végződő szűk szoknyából áll. Messze kiterjesztett jobb kezén valami bizonytalan tárgyat tart egyensúlyban, egy másikat fölemelt baljával hord. Valószínűleg vándor komédiásnő, a ki az Isis temploma körül összegyűlt tömegeket equilibriumi mutatványokkal mulattatja.

Az alexandriai művészek kisebb-nagyobb, de nagyrészt bronzból készült apró ethnographiai tárgyú ábrázolásai közül azonban úgy az emlékek nagy számánál, mint művészi és tárgyi érdekénél fogva két typus válik ki különösen. Az első kuporgó, guggoló helyzetben pihenő négereket ábrázol. Kis méretei dacára is — magassága 5 cm — rendkívül jellemző példány az a kis bronzszobrocska, a melyet Giovanni di Demetrio ajándékozott az athéni archæologiai társaságnak és a mely jelenleg az atheni polytechnikum gyűjteményében van.³ Az a körülmény, hogy Egyiptomban találták, még fokozza értékét. A szobrocska a Nilus felső folyásának vidékéről való néger utcai kereskedőt ábrázol. A földön ültében bal lábát maga alá húzta, jobb lábszárát föltámasztja és fejét jobb térdén nyugvó két kezére hajtva, szundikál. Előtte a földön láthatók szegényes árúczikkei, apró gömbölyű tárgyak, valószínűleg gyümölcs. A tétlenség, az a mód, a hogy a néger kényelmetlen helyzete dacára a legkedvezőbb helyzetet választja ki a pihenésre, meggyőző módon van kifejezve. A test egyes formái szinte kíméletlen valóságosságáról tanuskodnak. A hosszú, sovány törzs, a vékony lábszárak, a gyöngye karok fejletlen izomzata, a nagy fej kiálló pofacsontjai, lapos orra, sűrű, gyapjas haja, minden arra vall, hogy a művész első sorban az

¹ Clarac V. 875. tábla. (2223. A.)

² Schreiber, Alexandrinische Toreutik, 470. I. XV. tábla.

³ Schreiber, Alexandrinische Sculpturen in Athen; Mittheilungen des deutschen archæologischen Institutes in Athen. X. 380. köv. II.

ethnographiai hűséget tartotta szem előtt. Némileg derültebbé teszi ezt a képet a néger kis majma, a mely jobb vállán ül és urának sűrű hajában kaparász.

Nem kevésbé érdekes, bár kivitel dolgában nem olyan kitűnő, egy 6·9 cm magasságú bronz-szobrocška a magyar nemzeti múzeumban.¹ Ábrázolásának tárgya, fölfogása kétségkívül az alexandriai ethnographiai tárgyú genreszobrászat körébe utal. Az a körülmény, hogy Környén, tehát Bregetio közelében találták, ezen igénytelen műtárgyaknak a birodalom legfélreesőbb részeibe való behatolásáról tanuskodik. Ebben az alakban is valami nubiai utczai árust kell látnunk. A vézna, nagyfejű néger fiú teknősbéka hátán kuporog. Öltözéke mindössze a derekáról lecsüngő rövid kötény. Két lábát maga alá húzza, jobb kezét térdeire helyezi, fejét jobb kezébe hajtja. Haja gyapjas, tekercses sorokba van rakva, arcvonásai rendkívül durvák. Az egész alak térfogata a lehető legkevesebbre van reducálva, csak hogy a teknős béka hátán helyet találjon. Helyzetének célja az lehet, hogy az állat szökését lehetetlenné tegye: így már nyugodtan várhatja, a míg vevője akad, a ki megszabadítja tőle. Itt is, úgy mint az atheni szobrocskán, még fokozza a hatást az a tény, hogy a híven jellemzett ethnographiai typushoz az afrikai állatvilágnak egy jellemző képviselője járul. Az alak, úgy mint a bronz szobrocškák túlnyomó része, tömören van öntve, míg a teknősbéka üres; az állat alsó része egészen sima, az alak hátán csonka pöczök maradt meg: minden arra vall, hogy az egész eredetileg valami tárgynak fogantyúja, füle vagy födele lehetett.

Motivumára nézve közel áll ezekhez egy néger fiúnak bronz szobrocškája a bécsi múzeumban,² míg technikájának finomsága messze fölülmúlja azokét. A körülbelül 5 cm magas, tömören öntött szobrocška egészen meztelen néger fiút ábrázol. Úgy mint az atheni alakocška, bal lábát maga alá húzza és fejét föltámasztott jobb térdén nyugvó kezeire hajtva, alszik. A hasonlóság a két alak mozdulata között annyira föltűnő, hogy talán joggal gondolhatunk egy közös mintára. A részletekben azonban nagy az eltérés. A bécsi alakocška sokkal erőteljesebb testalkatú. Erős törzse, vastag nyaka, izmos karjai és czombjai merőben elütnek az utczai árus vézna formáitól. Feje is rövidebb, arcza kerekesebb, haja nincsen mesterségesen elrendezve, hanem megtartotta természetes göndörségét. «Nemcsak ezekben a külső ismérvekben tűnik a négernek jellemző megjelenése bámulatos elevenséggel szemünkbe, hanem a fiú lelkének kifejezésében is és egész tartásában, a mely a nemesebb fajok velökszületett bája és természetes illeme nélkül szűkölködik» — mondja találóan Schneider. De éppen

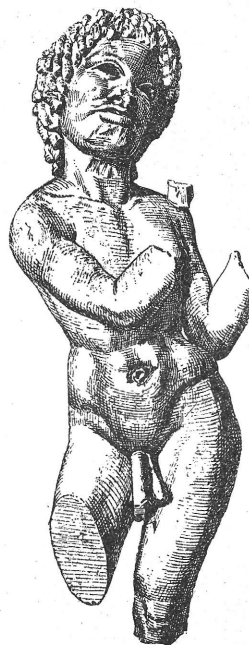
¹ Schreiber levele Archæologjai Értesítő uj. f. VII. 355. köv. II.

² Schneider, Ueber zwei unedierete griechische Bronzen. (Jahrbuch der Kunstsammlungen des AH. Kaiserhauses. III. 3. köv. II.)

ezen oknál, a legmagasabb fokú ethnographiai hűségnél fogva az alexandriai művészet alkotásai közé kell helyeznünk, míg Schneider véleménye szerint a Kr. e. 5. század második felében keletkezett. Föltevésünket támogatja az a körülmény is, hogy eredetileg domború háttérhez volt illesztve, tehát nyilván valami iparművészeti tárgynak képezte díszét, alkotó részét, olyanformán, mint például a nemzeti múzeumunkban őrzött bronz szobrocska, a melynek alexandriai származása kétségen kívül áll. Az ülő néger typosnak egészen más, inkább a classicus görög szobrászat szellemében való ábrázolását adja a Saboureff-gyűjteménynek egy érdekes terracotta szobrocskája.¹ A magas helyen, valószínűleg sziklán ülő négernek csakis feje tünteti föl az ethnographiai hűségre való törekvést; mozdulata szabályos, kimért, arányai, formái alig különböznek a mythologiai vagy heroikus tárgyú ábrázolásokétól.

Az aethiopok ábrázolásainak második, még érdekesebb fő typusa az álló ifjú alakja. Aránylag számos változatban maradt reánk és az a körülmény, hogy ezek többnyire a római birodalom távoli provinciáiban kerültek napfényre, bizonyítja ennek a typosnak a kedveltségét, a római császárság idejében való elterjedését. Az alexandriai eredetre vonatkozólag kiváló bizonyítékunk van egy, szintén egyiptomi területen lelt és a Demetrio-féle gyűjteményből az atheni polytechnikumba került, bazalt szobrocska töredékében.² (1. kép.) A 40 cm magas darab núbiai ifjút ábrázol álló helyzetben. Jobb czombja a közepen el van törve, a bal lábszár a térden alul teljesen hiányzik, valamint az alsó karok nagy része is, a meglévő rész azonban, a végtagok hiányzása daczára is, világos képet ad mozdulatáról. A test súlyát a megfeszített bal lábszár súlya hordja, míg a második láb nyilván könnyedén előre és oldalt hajlott. Első pillantásra is föltűnő a mesteri módon megmintázott test bal csipőjének erős kidomborodása, mintegy megjelölése annak a pontnak, a hol az egész test functiója összpontosul.

Ez az erőfeszítés semmi esetre sem maradhatott indokolatlanul; értetetővé csakis fölülről való nyomás teszi. Az ifjú két kezével tartott valami tárgyat, a mely a kezekkel együtt elpusztult, de a melynek maradványa a bal

1. kép.

¹ Furtwängler, Collection Saboureff, CXXXIX. tábla.

² Schreiber, Athen. Mitth. i. h. XII. tábla.

vállon látható. A karok megközelítőleg párhuzamos tartása különféle értelmezésnek szolgálhat alapul. Schreiber megemlíti azt a fölmerült véleményt, hogy a núbiai ifjú talán valami afrikai hangszerezen játszott, de a test statikájánál fogva valószínűbbnek tartja azt, hogy két kezébe valami súlyos tárgyat kell képzelnünk és az egész alakban alexandriai utczaik kereskedőt látunk, a ki hangos szóval kínálja árúit és az erkélyekhez emelve tekintetét, várja kiáltásának eredményét. Ilyképen párhuzamos jelenségül szolgálna az ülő utczaik árusok ábrázolásaihoz. A kérdés teljes bizonyossággal alig dönthető el. A núbiai typus ábrázolása mesterinek mondható. Az erőteljes, nyulánk test alkata teljesen meggyőző egyéniségű, erő, ruganyosság van minden izmában, csak az a finomság, testi cultura hiányzik belőle, a mely a görög fajt jellemzi. A fej formája, az arc, a hajzat tipikusan afrikai; faji vonás a penis fejlettsége is. Az ethnographiai hűségnek ez a foka, kapcsolatban azzal a ténnyel, hogy Egyiptomban találták, kétségtelenné teszi az alexandriai eredetet. Sehol nem volt a művésznek annyi alkalmja a néger typusok megfigyelésére és ilyen nemű ábrázolásnak, a mely természeténél fogva kiválóan alkalmas a kivitelre, Egyiptomba Európából való bevitele alig képzelhető.

Az atheni szobrocskának több analogiáját ismerjük. Leghíresebb közülök a párisi nemzeti könyvtár régiséggyűjteményében őrzött bronz szobrocscsa, ehhez sorakozik a Saint-Germain-en-Laye múzeum és legújabbban az aquincumi múzeum bronz szobrocskája; — valamennyi ugyanannak a motívumnak többé-kevésbé szabad, többé-kevésbé értékes, művészi változata. Mindenesetre egy elveszett, bizonyára alexandriai eredetű archetypusra mennek vissza. Az alapvető motívum mindegyikben ugyanaz: a meztelen emberi test mint hordozó erő, inkább passiv, mint activ elem jut kifejezésre. A határozott, eleven mozdulatok helyét a test statikájának hangsúlyozása foglalja el. Igazán genreszerű művészet, a melyben nem a drámaiság a fő dolog, hanem a természetű ábrázolás és nem a finoman, harmonikusan kiművelt görög test a substratuma, hanem az afrikai rabszolga vagy házaló nyurga, vézna teste.

Valamint a Sabouroff-féle gyűjtemény ülő alakjában az ethnographiai jellegű ábrázolások classicus ízű változatát láttuk, úgy ez álló alakoknak is vannak olyan földolgozásai, melyek a classicus művészet formakörébe tartoznak. Nem tudom, hogy a vatikáni gyűjtemény márványszobra, a mely néger rabszolgát ábrázol,* a föltételezett alexandriai archetypusra vezethető-e vissza. Az álló test teljesen nyugodt, ment a kifejezés, jellemzés minden erősebb eszköztől, a formák schematikusak és az æthiop typusú fejen kívül talán csak a

* Visconti, Museo Pio-Clementino, Vol. 3. XXXV. tábla.

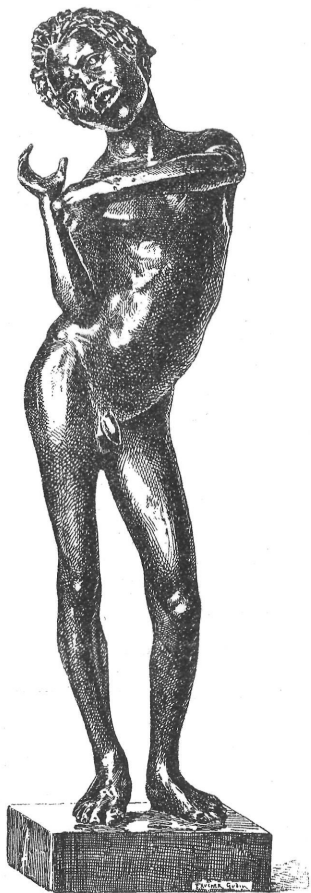
finomság hiánya jellemzi a barbár rabszolgát. Másképpen áll a dolog egy érdekes myrinai terracotta alakocskával.¹ Ennek motivuma félreismeretlen módon emlékeztet a Demetrio-féle bazalt szobrocskára. A néger rabszolga, a kinek egyedüli mezét a dereka köré kötött kötény képezi, csipőjére támasztja bal könyökét és bal kezében tálat hord, míg jobb kezében korsót tart. A méretek kicsinysége és az anyag lehetetlenné tették a részletek pontos kidolgozását, de az alakocskán is ugyanazok a vonások ötlenek szemünkbe, mint a bazalt szobrocskán. A fő motívum, a bal csipőnek támasztott könyök és az a nyomás, a melyet a bal kar által hordott súly az egész test statikájára gyakorol, annyira azonos, hogy a két szobrocška közös eredetében kételkedni alig lehet. Az eltérő vonások főleg az anyagok különféleségében lelik magyarázatukat. A szabadon előrenyuló jobb kar alakítása a kis méretű agyagszobrocskán alig sikerült volna és azért a művész a lefelé tartott, a testhez simuló karhoz folyamodott; a bazalt szobrocška alsó részének anatómiai pontosságát is csakis általános, vázlatos, de a fő vonásokban teljesen megfelelő elrendezés helyettesíthette. Csudálatosképen ez az agyagból, tehát az aránylag legtörékenyebb anyagból készült szobrocška teljesen ép állapotban maradt fenn, míg úgy a bazalt-szobrocška, valamint a párisi két bronz-szobrocška és az aquincumi példány többé-kevésbé csonka állapotban jutott reánk. Hogy a typust teljesen megismerhessük, valamennyinél a myrinai terracotta szobrocskára kell visszamennünk. Az eddigi magyarázatok épen azért olyan bizonytalanok, mert ennek a példánynak a fontosságát nem ismerték föl teljesen. Puchstein és Hartmann a bazalt szobrocskában lantozó néger fiú képét látták.² «A csipő erős behajlásából és a karnak reá való támasztásából első sorban csak arra lehet következtetni, hogy a fiú fölfelé tartott tenyerével a délvidéken még ma is közönséges módon hordott valami nehéz tárgyat és lehetséges, hogy jobbával terhét akarta az ingástól megóvni», mondja Schreiber, de nem hivatkozik a myrinai alakocskára.

A szóban forgó ábrázolások közül a leghiresebb az 1765-ben Chalon-sur-Saôneban lelt, jelenleg a párisi nemzeti könyvtár régiségtárában őrzött 20 cm magas bronz-szobrocška. (2. kép.) Sovány, túlságosan hajlékony testű néger fiút ábrázol. A fiú testének egész súlya a jobb lábszárra nehezedik, törzse erősen előre hajlik, jobb könyökét csipőjére támasztja és bal kezével átnyúl jobb keze felé, a melyben nyilván valami súlyos tárgyat tarthatott. Feje oldalt, jobbra hajlik. A rendkívül finom, gondos kidolgozású szobrocška a Demetrio-féle

¹ Pottier-Reinach, La nécropole de Myrina. XLVI. tábla.

² L. Schreiber, Athen. Mitthl. i. h. 384. 1.

bazalt példány típusának továbbfejlődését jelenti. A test hajlékonysága, csekély ellenálló képessége itt szinte túlságig megy. Minden izom megfeszül, minden tag mozdulata valami erős nyomás hatása alatt látszik állani. Az ábrázolás tárgyát különféleképpen magyarázták. Caylus beismeri, «hogy a mozdulat összehúzódása a csipőkben és a tomporokban kissé túlzott», és oda magyarázza,

2. kép.

hogy a fiatal rabszolga jobb karján meg van sebesülve és bal kezével nyúl sebe felé. Ujabbán Heydemann¹ csatlakozik Caylus nézetéhez, míg Babelon² és Rayet³ valami afrikai hangszeren, trigononon, vagy sambucán játszó négert hajlandók benne látni. Ez utóbbi esetben a test erőszakos contorsiója alig magyarázható meg és a terhet hordó rabszolga mindenestre jellemzőbb alakítás a zenélőnél. Az újabb művészi iparban is találunk erre analógiát. Azok a kisebb-nagyobb, fából faragott és természet-híven színezett néger alakok, a melyek készítése alighanem velencei eredetű, kivétel nélkül terhet, többnyire gyümölcsös tálczát hordó rabszolgákat ábrázolnak.

Mind a Demetrio-féle bazalt szobrocskánál, mind a chalon-sur-saônei példánynál egyszerűbb mozdulatú az a 16 cm magas bronz szobrocska, a melyet Reimsben találtak és jelenleg a Páris melletti saint-germain-en-laye-i múzeumban őriznek,⁴ bár kétségkívül ez is ugyanannak az alexandriai típusnak a változata. (3. kép.) Kiváló épségben maradt fenn. Jobb karja egészen hiányzik, de különben, kisebb sérülésektől eltekintve, ép, sőt még az eredeti 51 mm magas, sziklás talajt ábrázoló talapzata is meg van. Mig a chaloni szobrocska meglehetősen híven ismétli, illetőleg túlozza a Demetrio-féle bazalt-szobor motívumát, addig a reimsi szobrocska művésze nagyobb önállóságról tesz számot. A legszembeötlőbb jelenség, hogy a terhet hordó kar nincsen többé a csipőre támasztva, hanem mechanikailag önállóan

¹ Pariser Antiken, 69. l.

² Cabinet des antiques, etc. 151. l.

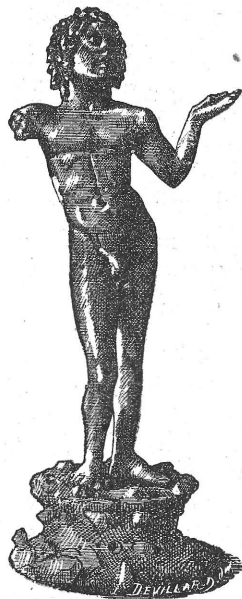
³ Monuments de l'art antique II.

⁴ Reinach, Antiquités nationales — Bronzes Figurés de la Gaule romaine, 211. köv. l.

működik. Fájdalom, itt is hiányzik az a tárgy, a melyet a néger fiú föl-emelt karjával hordott, de föltételezhetjük, hogy annak súlya nem volt akkora, mint az előbb tárgyalt példányoknál. A kar fölszabadulásán kívül meglátszik ez a test egész mozdulatán. A fő motívum ugyanaz marad, de a test hajlása nem olyan görcsös, a test súlyát hordozó láb nincsen annyira megfeszítve, a törzs kevésbé mozdul ki természetes helyzetéből, a fej nem hajlik a teher felé. A jobb karnak csak csonkja maradt meg és így mozdulatát alig sejtethetjük. Bizonyos, hogy nem nyult át az ellenkező oldal felé, mint a Demetrio-féle vagy a chaloni alaké.

Sok tekintetben érdekes és döntő fontosságú az a bronz szobrocška, a melyet 1894-ben egy római sírban találtak Ó-Buda területén és a mely jelenleg az aquincumi leletek múzeumában őriztetik. Fényes bizonyossága a néger rabszolgák ábrázolásai elterjedésének a római császárság idejében. Az emlékeknek általunk tárgyalt csoportjában már jó föntartásánál fogva is nevezetes helyet foglal el, nemkülönben azért, mert kitünő változatát adja az álló rabszolga típusának.

A 15 cm magas, egészen tömören öntött bronz szobrocška a két bokán alul csonka. Az álló alak testének súlya a megfeszített jobb lábszáron nyugszik, míg a bal lábszár térdben kissé be van görbítve. Könyökben meghajlított jobb karjával terhet emel, bal karja a jobbhoz megközelítőleg párhuzamos mozdulattal nyúl a jobb kéz, illetőleg az abban levő tárgy felé. A jobb kéz ujjai, valamint a bal kéz mutató ujjá letörvék, a jobb tenyér fölülete simára van csiszolva: ezen a fölületen nyugodott a terhet képező tárgy, a melyre a bal kéz mutató ujjá reámutatott. Hogy ez a teher nem volt csekély, arra vall a testnek egész tartása. A súly a törzset balra hajlítja, bár ellensúlyozásképen teljes erővel jobbra fordulni igyekszik. De az erőfeszítés a test minden ízén, minden izmának megfeszülésén meglátszik. A test hátsó része derékban erősen meghajlik, a jobb lapocška megfeszül, a gerincz vonala élesen kitűnik, az alsó test eltolódik. Az anatómiai és statikai pontosság mellett a legnagyobb ethnographiai hűség jellemzi alakunkat. A test alkata sovány, nyulánk; hosszúsága nyolcz fejhossznál fölül van, de a soványságnál fogva még magasabbnak látszik. A test minden egyes részecskéje a legnagyobb gonddal van megmintázva; minden csont, minden izom functiója tisztára meglátszik. A térdek, a csipő, a bordák, a medencze rajza mesteri, külö-

3. kép.

nösen gondos ciselirozás nyomai látszanak a térdeknél, a csipőknél, a kezeknél, a haj fürtjeinél. Az erős mellkas és a bal czomb, meg a jobb kar megfeszített izma arról tanuskodik, hogy a négerek sajátos szikársága nem megy az erő rovására.

Különösen jellemző a fej alkotása. A hosszú, keskeny, csontos arcz, a kiugró pofacsontok, a mélyen fekvő, rendkívüli biztonsággal megrajzolt nagy szemek, a lapos orr, a mely a duzzadt felső ajakkal majdnem érintkezik, a szemöldökcsont erős dudorodása, a hátrasimuló homlok — mind megannyi kiváló, szinte tudományos pontosságú jellemvonása a núbiai népnek. A sűrű, göndör, kemény hajzat magasra föl van tornyosítva, nyilván faggyú segítségével mesterséges fürtökké rendezve, a melyeknek középpontja hátul az üstök közepén van. Eszünkbe jut Strabo leírása, a ki elmondja, milyen gonddal szokták a négerek hajukat elrendezni. Az arcz körülbelül kifejezéstelen; melancholia, honvágy vagy más hasonló érzelmek, a melyet a magyarázók szoktak a néger rabszolga-ábrázolások arczairól leolvasni, alig ismerhető föl rajta.

Ismét a Demetrio-féle bazalt szobrocskára kell visszamennünk, hogy a mi példányunk helyét a sorozatban megjelölhessük, hogy annak viszonyát a föltételezett alexandriai eredetű archetypushoz megállapíthassuk. A fő jellemvonások, a test általános helyzete, a törzs eltolódása és a fej hajlása a teher felé meg egyezők. Az a körülmény, hogy a bazalt alak baloldalt hordja a terhet, a bronz szobrocška pedig jobb karjával, művészi szempontból teljesen közömbös, annál fontosabb a karok funkciójának megváltozása. A Demetrio-féle szobrocška bal könyöke föl van támasztva a csipőre, a jobb kar is látszólag tetemes erőfeszítéssel, majdnem a mellhez simulva nyúl a bal oldal felé, a mell- és a nyakizmok erősen meg vannak feszítve, a törzs hajlása erőszakos. Az ó-budai szobrocška jobb karja teljesen önállóan működik, nincsen alátámasztva, a bal kar is meglehetősen könnyedséggel nyúl jobbra, a törzs hajlása mérsékelt, az egyes izmok világosan kifejezik ugyan a teher hordásának funkcióját, de nincsenek túlfeszítve. Még világosabbá válik ez az enyhülés, a kifejezés eszközeinek ez a céltudatos mérséklése, ha a chalonai szobrocskával, az eredeti typus eme túlzott, szinte barokk módon eltorzított ábrázolásával hasonlítjuk össze. Abban tetőpontra hág a feszültség, a rabszolga szinte összeroskad terhe alatt, a terhet hordó jobb kar elveszti önálló szerepét és a súlyt a csipőre viszi át, a bal kar görcsös mozdulattal siet segítségre, a törzs fájdalmas erőfeszítéssel igyekszik az egyensúlyt föntartani. Az ábrázolásnak ez az ellentétes két módja, ez a két szélsőség jellemzi az eredeti typusnak a római császárság idejében, a Kr. u. 2—3. században elterjedt változatait. Az egyikben raffinált túlzás, a hatásnak erőszakos eszközökkel való hajhászása, a másikban egyszerűsítés, a motivumnak

a szobrászi nyugodtság javára való enyhítése. Az egyes formák ábrázolása, a nyugodtság tekintetében a mi példányunkhoz a reimsi bronz szobrocska áll legközelebb. Különösen föltűnő a terhet hordó kezeknek majdnem tökéletes megegyezése, míg a reimsi szobrocska csonkán maradt karja nyilván erősen eltért az eredeti motivumtól.

Az aquincumi múzeum bronz szobrocskája mindenesetre a legnagyobb figyelmet érdemli meg mint a késő classicai művészet egyik kedvelt és rendkívül elterjedt tárgyának kiválóan sikerült ábrázolása. Érdekes változattal gazdagítja a már ismeretes hasonló nemű példányok sorozatát, jó föntartásánál fogva előkelő helyet foglal el közöttük, lelhelye pedig épenséggel fontossá, figyelemre méltóvá teszi.

A PAPPÖLDI ÁSATÁSOK

1897—1898 ÉVEKBEN

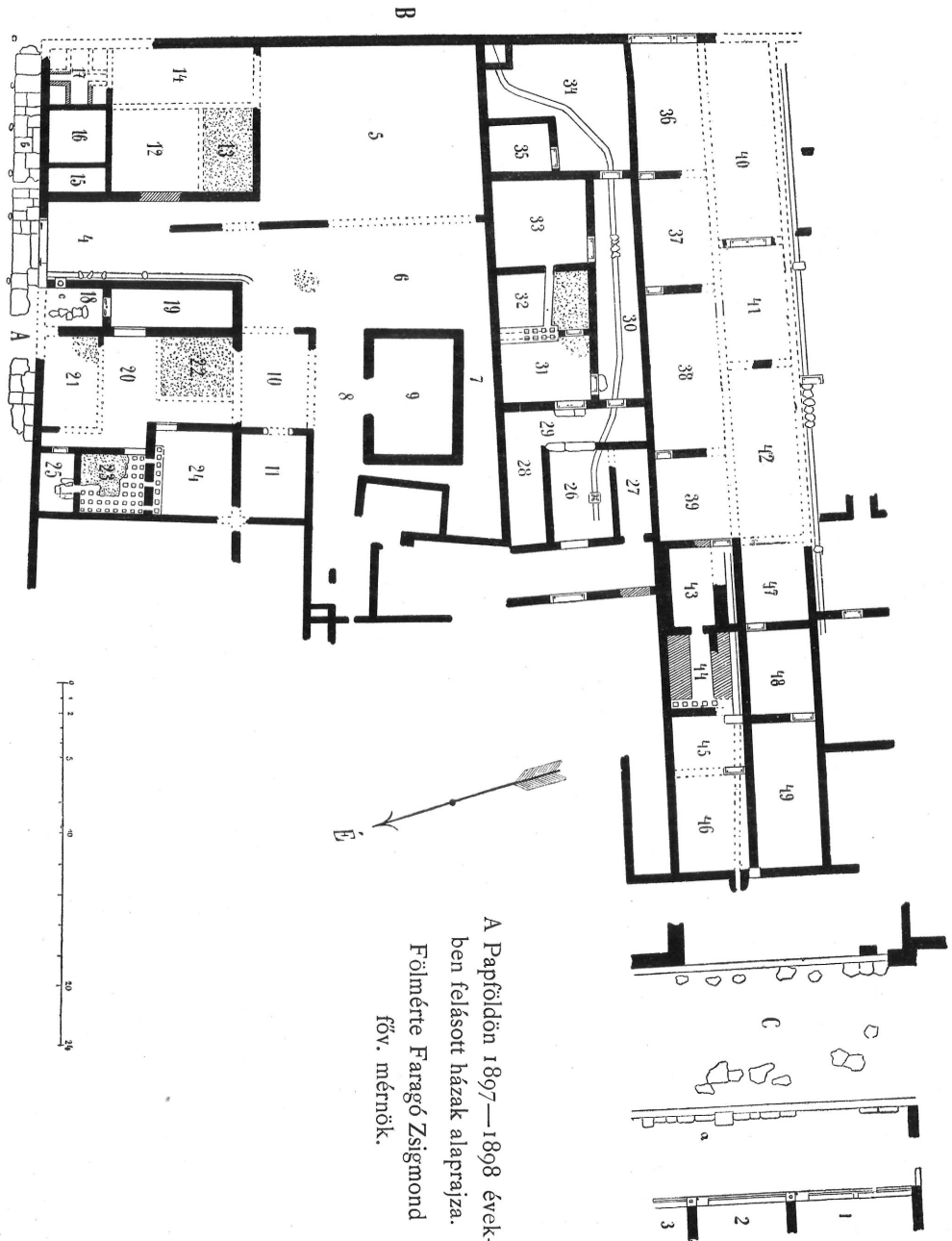
LEIRJA

Dr KUZSINSZKY BÁLINT

Bárhon ássunk az ú. n. Papföldön, mint a 18 évi kutatások bizonyítják, mindenütt a földből épületmaradványok tűnnek elő. Minden jel arra mutat azonban, hogy Aquincumnak itt elterülő részében a központ, hol a főbb középületek állottak, közvetlenül a Muzeum környékén volt s miután azok már napfényre kerültek, a további kutatásoknál, minél jobban távolodunk azon központtól, annál inkább magánházak felderítésére van kilátásunk. Csak a laikus láthat ebben kevésbé kielégítő eredményt, a tudomány szempontjából a provinciális magánházak megismerése annál kívánatosabb, mert ilyenek, legalább az Alpe-seken innen, még kevés számmal ásattak fel. Az okulásunk természetesen annál teljesebb lesz, minél hosszabb sora a lakóházaknak áll előttünk.

A legutóbbi két évben a kutatások azon parlagon heverő terület felásatására irányultak, mely egyrészt a macellum és kaparóház között, másrészt az országtutól keletre az 1888-ban felásott fürdőig, illetve nagy házig feküdt. Az utcák, melyek délről és keletről szegik, részben már régebben kerültek napfényre, egész szélességükben azonban csak ezen legújabb ásások óta ismerjük.

Az A utca (l. az alaprajzot), mely nem egészen pontosan kelet-nyugati irányban megy, addig a pontig, hol a B utca torkollik bele, 6 méter széles, azon túl délkeletnek kanyarodik s szélesebb lesz, a fürdőn túl azonban ismét keleti irányú s 3 méterre szűkül. A csatorna, mely még a legszűkebb római utcában sem hiányozhatott, az északi házsor falához közelebb vonult s még helyenként fenmaradtak a nagy szabálytalan mészkőlapok, melyekkel be volt fedve. Míg Pompejiben rendszerint az úttest mindkét oldalát többé-kevésbé széles gyalogjárók szegték, melyek a kocsiútnál magasabban fekszenek, a Papföldön az A utca a második, hol csak az egyik házsor előtt van a kocsiúttal egy szintben fekvő gyalogjáró. Az első utca az, melyre a Duna felé vezető mostani kocsiútról, közel az országtuthoz, a Papföldre lépünk. Mindkét utcában kerékvetők állottak a gyalogjáró szélén, melyek a kocsiút szélességet jelezték. Az A utcában még hét ily kerékvetőnek maradványai láthatók, 2·80—3·40 méter távolságban egymástól. A kocsiutat fedő szabálytalan mészkőlapokból

A Papföldön 1897—1898 évek-
ben felásott házak alaprajza.
Földmérte Faragó Zsigmond
főv. mérnök.

ugyan kevés darab maradt meg helyén s bár egyikén sem vehető észre a kocsi-kerekek által vájt barázdák, a kerékvetők jelenlétéből méltán következtethető, hogy az A utca a kocsiforgalomnak nyitva állott. A gyalogjáró, mely a déli házsor előtt fekszik, 1·75 méter széles szalagot képezett s ellentétben a kocsútövezetétől, szabályosan megfaragott négyszögű mészkőlapok borították. A B utcáig terjedő részen a gyalogjárónak ezen tövezete meglepő jó karban maradt napjainkra. A kőlapok kisebbek-nagyobbak ugyan, de úgy vannak egymáshoz illesztve, hogy a gyalogjáró szélességére rendszerint kettő esik. Egy helyütt (b) 1·30 méter hosszú, 45 cméter széles és 40 cméter magas kőhasáb fekszik a házfal tövében; felső lapjának kopottsága arra mutat, hogy üdőpadul szolgált.

A B utca sokkal keskenyebb (3·4 méter széles), semhogy kocsi járhatott volna rajta. Úgy látszik, végig szabálytalan, durva kőlapok borították s kevésbé kopott felületük elárulja, hogy ezen utca a kevésbé látogatottak közé tartozott. Épen keskenységére való tekintettel nem ásatott fel a csatornája, de hogy ott megy a közepén, az előbbi A utca csatornájába nyíló torkolata kétségtelessé teszi.

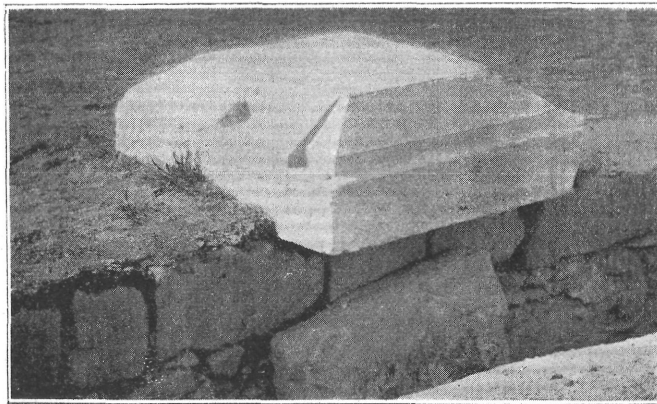
Miután a B utcától nyugotra mintegy 37 méter szélességben a kutatásokkal közel a kaparóház kerítéséig eljutottunk, nyugoti irányban az országútig ezen kerítés mellett még 18 méter széles terület ásatott fel. Az országút mentén aztán napfényre került annak a széles utcának folytatása (C), mely az állomással szemben álló kapunál kezdődik s a nagy fürdő és a macellum mögött húzódik.

Az úttest szélességét a két szélén menő vízvezető csatornák jelölik. Oldaluk *opus incertum* falazat, csak a nyugoti csatorna külső falának felső rétege áll nagyobb, szabályos homokkőhasábközből. Az út tövezetéből még egyes szabálytalan mészkőlapok a helyükön hevernek s a kettős barázdák — egymástól 60 cméter távolságban — egyikén másikon a kocsi-kerekek járásától erednek.

A csatornákon túl, az úttesttel párhuzamosan keletre, 5·4 méter széles, nyugatra 5·3 méter széles közbé lépünk, melyek a gyalogjárók számára voltak fentartva. Még sem voltak ezek egészen olyanok, mint az A és B utcákban. A kerékvető helyén ugyanis, legalább a nyugoti csatorna szélén még a helyén maradt egy szabályosan megfaragott négyszögű oszlopalj (a és 1. ábra), melynek csak az lehet a magyarázata, hogy miként az különben ugyanezen utca északi részén nem kevésbé megállapítható, az úttal párhuzamosan oszlopos tornác emelkedett. Sőt mi több, ezen oszlopalj oldalán látható bevágásból, melynek a csatorna nyugoti szélét borító kőhasábok felső felületén helyenként észlelhető keskeny csatornaszerű bemélyítés felel meg, az tűnik ki, hogy az oszlopközök betölthető deszkalappal voltak elzárhatóak, akár csak a bolthelyiségek. Boltokra

ez a köz mégsem lehetett osztva, mert a háttérben, minden kétséget kizárólag felismerhető a boltok sora.

Csak kettő van egész szélességében feltárva (1, 2), a harmadik (3) ellenben félig. Hátsó részük a mai országút alá esvén, mélységük nem ismeretes. Dél felé, úgy látszik, több bolt már nem következett. A homlokvonalban 60 cméter széles kőhasábok fekszenek (2. ábra), felső lapjukba a külső szélhez közelebb párhuzamosan két csatorna van vájva, melyeknek a felső borítólapon hasonlóké feleltek meg. Mint másutt, úgy itt is e csatornák arra valók voltak, hogy közéjük deszkalapokat lehessen tolni, melyekkel éjjelre a boltokat elzárták. Az egyik sarokban, a válaszfaltól mindig délre 50 cméterre megszakadnak

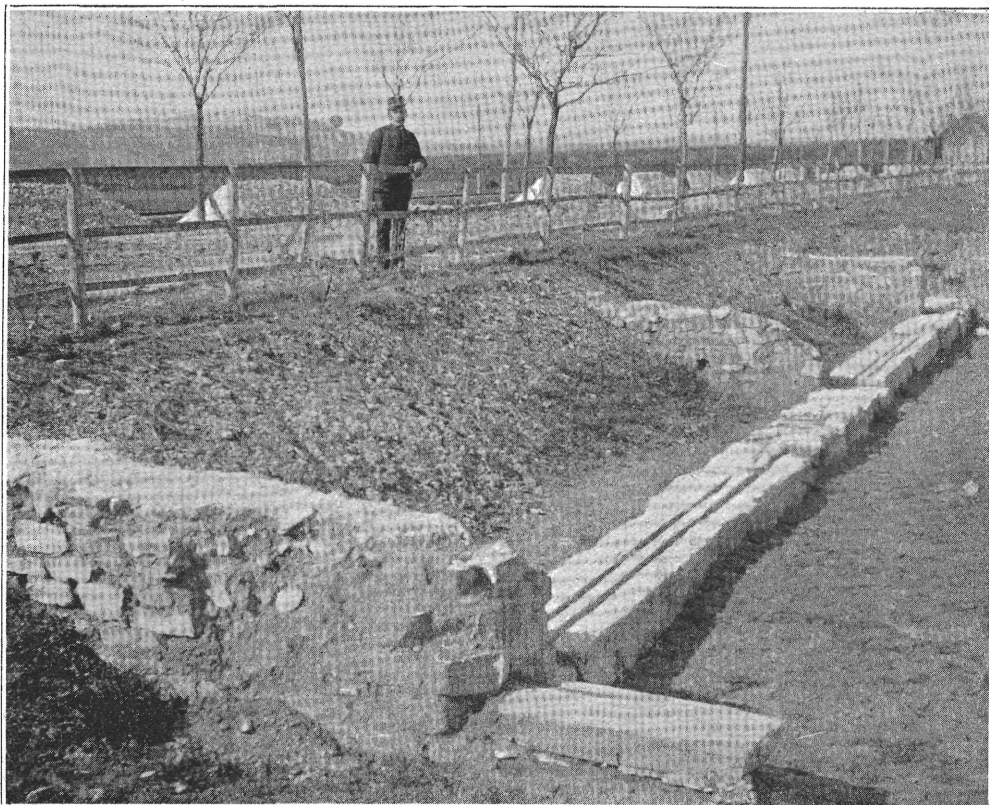
1. ábra. A C utcai tornác egyik pillérlába.

a csatornák, illetve a küszöbkő felső felülete ilyen szélességben mélyebbre van kivésve, hogy egy csapon forgó egyszárnyú ajtónak helyet adjon, melyen át csak a kereskedő járt ki s be, mert a vevőközönség kívül a fedett tornác alatt állva válogathatott a bolt egész szélességében elnyuló állványon kirakott portékában. Az elválasztó falak homlokát (*antae*), a négyszögű lyuk után következett, mely a küszöbkőbe van vésve, egy-egy csapra eresztett négyszögű kőpillér képezte.

A római építkezésnek az a sajátága, hogy a házak külső architektonikus kiképzésére épenséggel semmi súlyt sem fektetett, éles ellentétben áll a modern építéssel. Legfőlebb azon utcáknak volt derültebb, változatosabb képe, melyekre oszlopos csarnokok vagy boltok nyiltak. Az épületek homlokzatán más nyílás nem igen volt, mint a kapuké. Bár ismerte már a római a tábláveget, de ablakai inkább szűk réseknek mondhatók s csak itt-ott találjuk a

Pompeji házakon minden szabály mellőzésével alkalmazva. Minden igyekezet úgyszólván kizárólag a ház belsejének kiképzésére irányult, hogy lakói minél kellemesebb otthont találjanak.

Az aquincumi házak felépítményéből bizony nem sok maradt fenn, de nincs okunk föltenni, hogy a homlokzatok nálunk élénkebbek lettek volna, mint

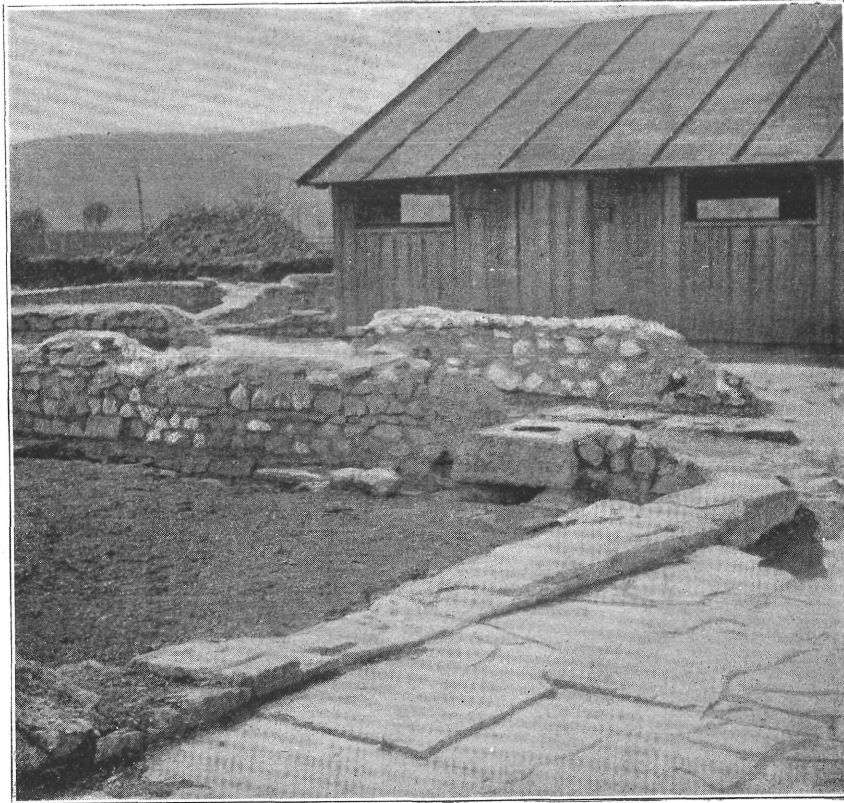

2. ábra. A C utca boltjai.

Pompejiben, ellenkezőleg minden bizonynyal még egyszerűbbek voltak. Így az A és B utcák közé zárt házaknál, melyeknek nem voltak az utcára nyíló boltjai, más, mint a kapunyílás, nem igen lehetett a homlokfalban. A hézagok az északi fal közepén s a két utca sarkán erőszakos rombolásoknak tulajdoníthatók.

Mínt hogy a római még nálunk, Pannoniában is úgy épített, hogy ház ház mellé sorakozott, s az elválasztó falak is rendszerint közösek voltak, első tekin-

tetre zavarba hoz az alaprajzon látható falak sokasága, nem tudjuk ugyanis, egy vagy több házzal van-e dolgunk. Csak egy mód van a kibontakozásra, ha fölteszük, hogy minden háznak rendszerint csak egy bejárata volt az utca felől s az egyes házakat egymástól végig zárt falak határolták. Szerencsére azon kiásott részen, melyről most szó van, a legtöbb küszöbkő helyén maradt s azok

3. ábra. Ajtóküszöb az A utca kövezetével.

a falak is, egynek kivételével, melyek a házakat egymástól elválasztották, összefüggő vonalat képeznek.

Az A utcára két kapu nyílt, de csak az egyiknek maradt meg a küszöbköve, azé, melyen át az A és B utcák sarkán emelkedő házba léphetünk. A kapunyílás 2,65 méter széles volt (3. ábra), ebben a távolságban vannak ugyanis a kerek csaplyukak a három darab mészkőhasábból álló küszöbbe vésve. A csaplyukakból a kapu közepe felé a küszöb ütköző szélével párhuzamosan egy-egy 35—40

cméter hosszú csatorna fut. Más rendeltetésök e csatornáknak nem lehetett, mint az, hogy az ajtószárnyakat azután is, hogy az ajtónak felső borító kőlapja is el volt helyezve, a csaplyukakba beilleszthessék. Ha ez megtörtént, a csatornák természetesen betömhetők voltak.

A 4 osztályba lépve, a nyugoti határfal tövében a csatornát pillantjuk meg, melynek torkolata az A utca kövezete alatt az utca levezető csatornájába nyilott. Még számos polygon kőlap a helyén fekszik, melyek a csatornát fedték. Közel a bejáratához átlukasztott kőducz (c) van a válaszfalba beillesztve, nyílásán át a viznek lefolyása volt a csatornába. Nem egészen légből kapott a föltevés, hogy árnyékszékül szolgálhatott (3. ábra).

A 4 osztály (*vestibulum*) mélysége bizonytalan, mert semminemű keresztfal nem akad utunkba, de hátsó részében mintha két szűkebb folyosóra lett volna osztva. Sajnos azonban, hogy ezen házban nemcsak a legtöbb fal csonka, vagy épenséggel teljesen eltűnt, hanem a küszöbkövek is hiányzanak, melyek a helyiségek összefüggését megértetik. Így a ház hátsó részében levő helyiségekről, mivel akkorák, hogy udvaroknak nevezhetnők, föltételezhetjük ugyan, hogy gazdasági célokra szolgáltak, de összeköttetésük homályos. A 4 osztályba befutó faltól balra fekszik a legnagyobb helyiség (5), épen oly hosszú, csak keskenyebb a tulsó (6), melynek elő részében egy darab terrazzo még helyén látható. Ezen második udvarból két köz (7, 8) ágazik nyugotnak, melyek között egy négyszögű, 60 cméter vastag falaktól körülzárt helyiség (9) egészen különállva emelkedett. A bejáratát alighanem az északi fal közepén ütött rés jelzi. A 8 folyosótól délre két kisebb helyiség volt, az egyikből (10) azonban ugyszólván csak a délkeleti sarok van meg, de míg ezen helyiség összeköttetése a 11 helyiséggel a közbül fekvő ajtóküszöbön át kétségtelen, dél felé a válaszfal, bár jelenleg ki van szedve, minden bizonynyal zárt volt, úgy, hogy az attól délre fekvő helyiségek már egy másik házhoz tartoztak.

Házunk északkeleti sarkát a kisebb-nagyobb helyiségek külön csoportja foglalja el, melybe minden valószínűség szerint csak a 4 előtérből nyílt a bejárat, még pedig a falnak kicsorbult helyén, mely az alaprajzon sraffirozva van. Egyrészt a délnyugoti sarokban fenmaradt terrazzoréteg széle, másrészt a keresztfalaknak igen gyöngye nyomai egyedül tették lehetővé a helyiségek elosztását, mely aztán arra a feltevésre jogosít fel, hogy a ház ezen részében nézzük a tulajdonképeni lakoszobákat. A küszöbkövek teljesen hiányozván, természetesen legfőlebb sejtethjük a 12—17 szobáknak összeköttetését egymás között. Az A utca mentén fekvő három helyiség (15—17) válaszfalai oly gyengék, hogy a felső részük szükségkép favázás alkotás volt, melyre különben már a nagy lakóházban láttunk példát. A 17 sarokszoba még külön azért is figyelemre

méltó, mert fűthető volt. A sraffirozott falvonalak jelzik a csatornákat, melyekben a meleg levegő a padozat alatt keringett. A kemence csak a *B* utcára néző falba lehetett illesztve.

Minden valószínűség szerint külön házat alkottak az *A* utca mentén, az imént leirt helyiségektől nyugatra fekvő szobák (18—25). A két ház között északdéli irányban zárt válaszfal emelkedett, úgy hogy a kettő csak úgy függhetett egymással össze, illetve csak az esetben lehetne szó egy háztömről, ha a 10 helyiség kiszedett déli falában ajtót feltételezünk, a mi azonban, mint fönnebb megjegyeztem, ki van zárva.

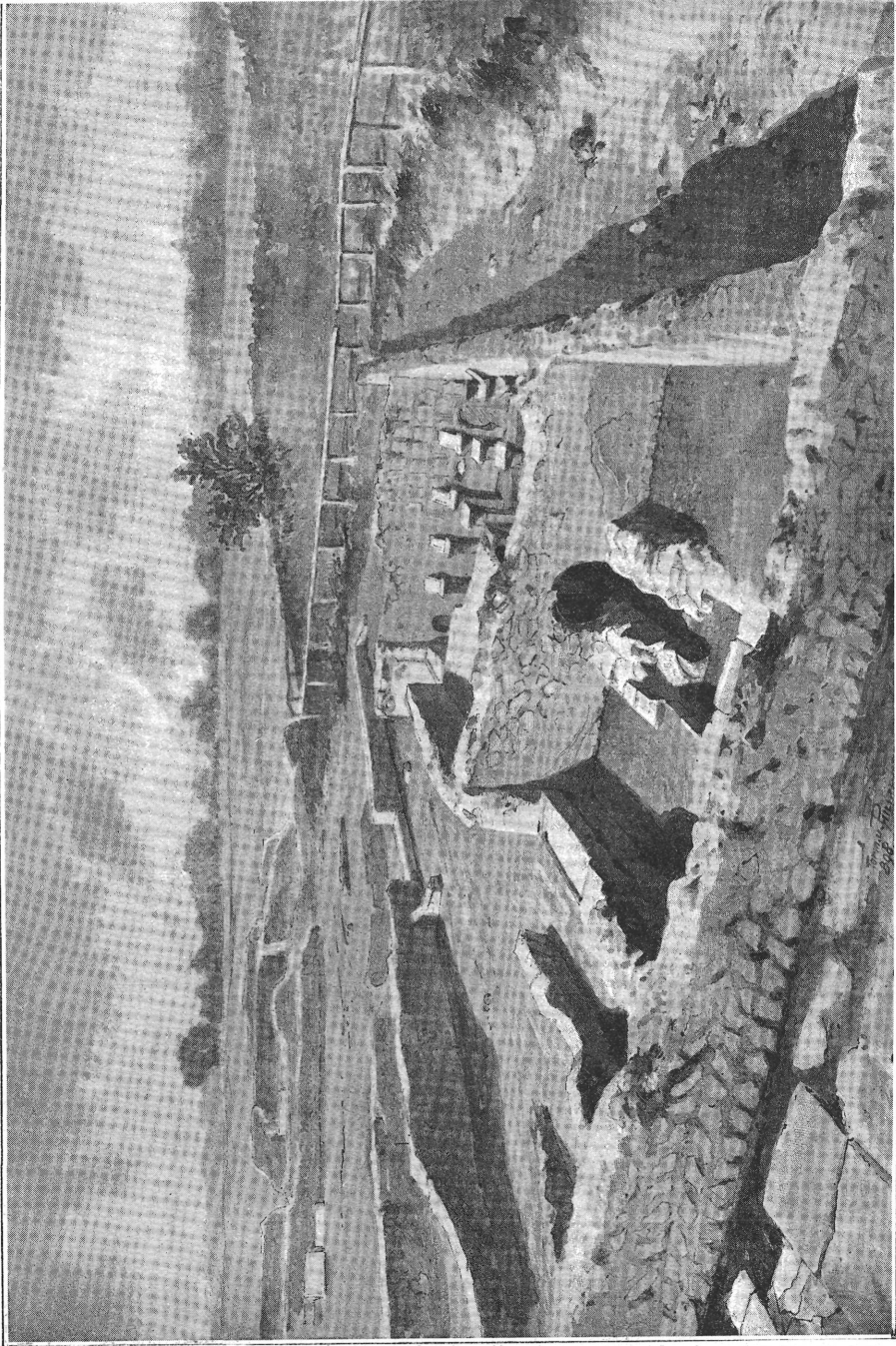
Ezen második háznak bejárata csak az *A* utcáról nyilhatott s nem lehetett másutt, mint a szomszédos ház kapuja mellett; helyén, miután a küszöbkövet is elvitték, csorba van jelenleg a falban. Előbb kisebb előtérforma helyiségbe (18) lépünk, melynek trachyt-lapokkal burkolt kövezetéből egy darab fenmaradt. A következő hosszú folyosószerű helyiség (19) úgy tekinthető, mint a 18 előtér folytatása. A kettő között a keresztfalban 1·15 méter széles ajtónyílás volt. A dupla ajtószárnyak a sarkokban forgó csapokkal megerősítve befelé nyitak s egyetlen reteszszel voltak elzárhatók. A csaplyukakból itt is egy-egy csatornaszerű bemélyítés vonul az ütköző lécz tövében s 30—40 cméterre megszakad, melyeknek ugyanaz a magyarázatuk, mint a szomszédos ház bejáratánál.

A 19 folyosó nyugoti falában volt az 1·85 méter széles ajtó, melyen át aztán a lakóhelyiségekbe jutunk. A helyén fekvő küszöbkőnek meglepően széles ütközőlécze van; a sarkokba vájt csaplyukak két szárnyú ajtót tételnek fel, a közepén azonban a retesz befogadására való négyszögű lyuk hiányzik.

Mint maga a két előhelyiség (18—19), azonkép a lakószobák is elég kicsinyek, nagyobb osztályok hiányoznak, melyek gazdasági célokra alkalmasak lettek volna.

Átlépve az imént leirt küszöböt, csak a figyelmes szem veszi észre, hogy a hol állunk, eredetileg nem volt osztatlan tér, hanem a bejáratról jobbra-balra egy-egy kisebb szoba foglalt helyet, olyformán, hogy a 20 köz azok mögött ketté ágazott. A 21 szoba nyomai a főfalakhoz csatlakozó két csonka falban s egy darab terrazzóban, a másiké (22) csak a terrazzóban ismerhetők fel, de ez utóbbinál a terrazzó azon nagyságban maradt fenn, a mekkora a szoba volt.

A 20 közbe nyiló széles ajtóval szemközt volt a bejárat a legérdekesebb s legjobb karban fenmaradt lakosztályba (23). Sajnos, hogy a bejárat küszöbköve eltűnt. Egyébként még a Papföld területén lévő lakosztályban aránylag annyira ép hypocaustum (4. ábra) nem látható, mint ebben. Meglepő, hogy az egész padozat alatt terült el. Az oszlopok, melyek a padozatot tartották, úgyszólván egytől-egyig

4. ábra. Elöl a fűtőkamra a kemencével, mögötte a hypocaustum maradványai.

helyükön állanak még. Hosszában 8 áll egy sorban, szélességben 7, magasságuk 65 c.-méter. Míg azonban a hypocaustum oszlopai rendszeren egy darab trachytkőből vannak faragva, itt következetesen mindegyik oszlop két darabból áll, külön darab a fej a törzs egy ötöd részével s külön a láb a törzs többi részével. A trachytlapok, melyek az oszlopokra fektetve voltak, négyzet alakúak, 55 cméter hosszú oldalakkal. Vastagságuk 7 cméter. Ugyanez a vastagsága a terrazzórétégnek, mely a trachytlapok fölé még kenve volt. A mi ritkaság, e szobában még a padozat nagyobb része is sértetlen. A keleti és északi oldalon szorosán a falhoz tapad s a sarkot negyedkörpálczák töltik ki. Ellenben a másik két oldalon a padozat és fal között résznek kellett lenni, melybe a falak oldalához tapasztott fűtőcsövek (*tubi*) nyultak be s így lehetővé vált, hogy a meleg a padozat alól jöve a falak oldalán is elterjedhetett. Ép tubus ugyan egy sem tapad ma már a falon, legfőlebb egy-egy fél, de a legtöbbnek a nyoma megmaradt a vakolatban, melybe be voltak nyomva. Egyik-másik tubusdarabon, melyet a törmelékből szedtünk fel, rajta van még a vörösre befestett vakolat.

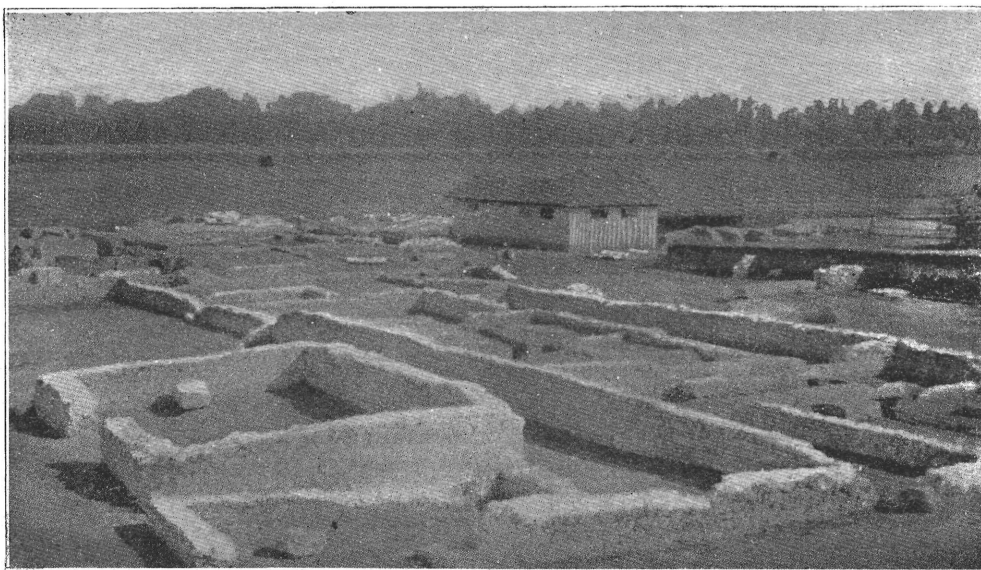
A szomszédos 24 szoba annyiban tekinthető különálló lakosztálynak, hogy csak a 20 köz felől volt hozzáférhető. Az 13 cméter hosszú küszöbkő még helyén van. Másrészt azonban a meleget mégis a 23 szobának hypocaustumából kapta, olyformán, hogy a meleg a válaszfalnak a padozat alatti részében hagyott három nyíláson át férhetett a 24 szoba padozata alá, illetve annak csak azon része alá, mely a fal tövében menő csatorna fölé esett. A csatornában 8 trachytszlop állott, melyek a padozatot tartották. Csak 45 cméter magasak s jellemző, hogy fejük van ugyan, de kiugró lábuk nincs.

A kemence (4. ábra), a honnan mindkét szoba fűtése történt, a 23 helyiséggel állott közvetlen összeköttetésben. Északi oldala a padozat alatt át van törve s a nyílásba torkollik bele a trachytlapokból összerótt kemence. Kis négyszögű helyiség (25) zárja körül, a fűtőkamra, melybe a 20 köz felől külön bejárat nyílott. Az 85 cméter hosszú küszöbkő egy magasságban fekszik a többiekkel, míg a fűtőkamra padozata 60 cméterrel mélyebb. A bejárat két befelé nyíló ajtószárnyal volt elzárható.

A harmadik ház kelet-nyugoti irányban hosszan elnyúlt négyszög, keleti vége egészen a B utczáig ér, hol a határfal azonban zárt. Bejárata tehát csak a nyugoti keskeny oldalon keresendő, kérdés azonban, vajjon ez a vége a háznak nem-e ment ki egészen a C utczáig. De nem valószínű, sőt lehet, hogy a nyugoti végén a legszélső fal 2 méter hosszú küszöbkövével már a szemközt álló ház bejáratát jelzi. Közül e szerint egy 3 méter széles köz vonult volna, melyből a harmadik házba léphetünk. A bejárat helye kétségtelen, mert az 18 méter hosszú küszöbkő még helyén fekszik. Felső lapja sima, ütközőlécze nincsen s

ennek következtében a sarkokban a csaplyukak is hiányoznak. Általában minden berendezésnek hiján van, a mi arra mutatna, hogy ajtószárnyai lettek volna.

Némiképp érthetőnek találjuk azonban, ha belépve rajta a 26 helyiségben a fenmaradt csatorna fölött az esővíz levezetésére szolgáló négyszögű szűrőkövet pillantjuk meg, mely arra mutat, hogy ezen helyiség fölül fedetlen volt. Analog példa van rá a nagy lakóházban, hol a kapun, illetve kapusikátoron át közvetlenül szintén egy oly helyiségbe jutunk, melynek még fenmaradt kövezete alatt hasonló szűrőkővel ellátott csatorna vonul. Mindkét helyen a szűrőkő közepe tányérszerűen van bemélyítve s keresztben négy lyuka van. Csupán ezen

5. ábra. A harmadik ház maradványai.

ujabb szűrőkő méretei kisebbek, a bemélyítés átmérője 40 cméter. Körülbelül az a rendeltetése lehetett tehát a 26 helyiségnek, mely a római házak atriumának volt, az oszlopok azonban természetesen itt is hiányoztak, mint az említett nagy házban.

Két oldalán egy-egy keskenyebb helyiség feküdt, de úgy látszik, hogy közvetlenül egyik sem volt a 26 helyiségből hozzáférhető. A déli válaszfal csorba végén ugyan feltételezhetjük az ajtót, valószínűbb azonban, hogy a fal eredetileg végig zárt volt, mert a főbejárattal egy vonalban meg van a nyílás, mely a 27 helyiséget a ház előtti közzel kötötte össze. Ha az előbbi tényleg csak ezen nyíláson át volt megközelíthető, úgy a ház gazdája nem igen használ-

hatta, hanem bérbe kellett adnia valamely raktár számára. A másik oldalhelyiség (28) kifelé el volt zárva, ellenben befelé semmi sem választotta el a 26 helyiség mögött fekvő folyosótól (29), úgy, hogy tulajdonképpen ennek könyökben megtört folytatása gyanánt tekinthető.

A 26 és 29 helyiségek között 3 méter hosszú átjáró volt, szintén minden ajtószervezet híjával. A két darabból álló küszöbkő felső lapja ugyanis sima, ép úgy, mint a főbejáratnál. Ezen átjáróhoz hasonló szélességű nyílásokkal a Papföld más házaiban is találkozunk, nevezetesen a nagy lakóházban. Szükség volt rájuk, hogy a mögöttük fekvő helyiségek a fedetlen udvar felől lehetőleg minél több világosságot nyerjenek.

A tulajdonképeni lakosztályokba a 29 folyosóból nyílt a bejárat. Van azonban mellette egy másik is, mely alatt a csatorna megy át, s a mely egy hosszú folyosóba (30) vezetett. Ez a lakószobákat meg délfelől szegte s keleti végén szintén ajtóval volt ellátva. Mindkét ajtónak küszöbkövei a helyükön maradtak még meg. A sarkokban látható csaplyukak bizonyítják, hogy mindkét helyen kétszárnyú ajtó volt, melyek befelé nyíltak.

A folyosót hosszában a 29 helyiségből jövő csatorna szeli, az egyik küszöb alatt jő be s a másik alatt megy tovább. Ma látható, mert a folyosó burkolata teljesen eltűnt s csak néhány szabálytalan fedőlap fekszik a csatorna fölött. A 30 folyosónak az lehetett a rendeltetése, hogy míg egyfelől a ház előrészét a hátsó részével kötötte össze, lehetővé tette, hogy a lakosztályok ezen oldalról is hozzáférhetőek legyenek. Ezek az ajtók azonban inkább másodrangúak voltak.

A főbejárat a 31 szobába, a lakosztályok egyikébe, a 29 folyosóból nyílt. 1·8 méter széles volt s mint a helyén fekvő köszöbköve mutatja, két, a sarkokban csapokon forgó s befelé nyíló ajtószárnyal volt ellátva, melyeket, ha be voltak téve, a küszöbbe betolható reteszekkel külön-külön be lehetett zárni. A küszöb jóval magasabban fekszik a 29 folyosó megállapítható padozatszintjénél, úgy, hogy legalább egy lépcsőfokra volt szükség s ez — két darab mészkőhasáb alakjában — meg is van helyén. A másik ajtó a 30 folyosó felől keskenyebb, de azért szintén két befelé nyíló ajtószárnyal volt elzárható s előtte ugyancsak egy lépcsőfokul szolgáló kőhasáb fekszik.

Csak a 31 helyiség felől lehetett a szomszédos 32 szobába jutni. A keskeny, 90 cméter széles ajtó küszöbkövét helyén látjuk, sarkaiban a csaplyukak arról tanuskodnak, hogy kétszárnyú ajtó volt beleillesztve. A küszöbkő előtti részén a 31 szobának még fenmaradt a terazzoburkolat, jóval épebb a 32 szobában, jórészt csak a rézsutosan futó, 40 cméter széles csatorna szakítja meg, mely a küszöbkő vonalában megtörik. Ez utóbbi részében szélesebb lévén a

csatorna, két sor trachytpillérre volt szükség, melyek a padozatot tartják. Keskenyebb ágát egyes téglá vagy trachytlapokkal is át lehetett fedni. Vége a 33 helyiségbe torkollik s nyílása a falban trachytlemezekkel van bélelve, melyeken a tüzelés nyomokat hagyott. Ezen berendezésnek tehát csak az lehetett a rendeltetése, hogy a szoba legalább a padozat egy részén át meleget kapjon, melyből azonban a 31 szobának is jutott valami, mert a küszöb vonalába eső csatorna akkora széles, hogy belőle a rajta emelkedő válaszfal mellett egy szűk sáv a 31 szobára is esett. A 31 és 32 szobák padozata s ehhez képest a küszöbkövek is, magasabban fekszenek, mint a többi helyiségeknél, melyek nem voltak fűthetők. A különbség a hypocaustum magasságának felel meg, mely ebben az esetben épen nem mondható nagynak, lévén a csatornák mélysége csupán 50 cméter. A fűtés a 33 helyiségből történt, melybe egyedül a 30 folyosóból egy 115 cméter széles ajtón lehetett lépni. A dupla ajtószárnyak befelé nyitak. Arra a 33 helyiség sokkal nagyobb, hogy csak fűtőkamrául szolgálhatott volna. De nem volt nehéz azt egyébre is felhasználni, ha másra nem, fűtőkamrának.

Házunk leghátsó része nagyobb kiterjedésű udvar lehetett, melybe, mint már említettem, a 30 folyosóból 1 méter széles s a folyosó felé nyitható két szárnyú ajtón lépünk. A csatorna, mely a küszöbkö miatt kerül a 34 helyiségbe, ezt rézsutas kanyarodással szeli át s az északkeleti sarokban épített cisternába torkollik, a honnan aztán a víz a falon át az utcatest alatt vonuló gyűjtőcsatornába ömlött. A 34 helyiség gazdasági célokra szolgálhatott s a 35 helyiség a másik sarokban a cselédek számára épülhetett. Az udvarral 1 méter széles ajtó kötötte össze, melynek küszöbköve helyén van s azt mutatja, hogy két, befelé nyíló szárnyal volt ellátva.

A következő szomszédos házat közös határfal választja el, nyugot felé azonban a ház egészen a C utczáig terjed. Déli határfala csak ezen megnyújtott részén van meg, kelet felé a folytatása egészen eltűnt. Keleti felében a falak általában csonkák, a középső falból, mely a házat hosszában két sorra osztotta, csak a keleti kezdete s a közepe tájáról maradt egy csekély darab, a keresztfalak legtöbbje megsem állapítható. A rombolás e részen azért ölthetett oly nagy arányokat, mert a talaj magasabb lévén mint a nyugoti felében, a falak teljes kiszédése könnyebb munka volt. Az eltűnt, de a fenmaradt nyomok alapján megállapítható falrészek az alaprajzon pontozva vannak feltüntetve.

A keleti félen kell a beosztás áttekintését megkezdenünk, mert a ház egyetlen bejárata a B utca felől nyílt. Mint a még helyén fekvő küszöbkö tagozása elárulja, két nyílása volt a bejáratnak, egy szélesebb, két nagy szárnyal s egy kisebb, egyetlen szárnyal. A szárnyak csapokon forogtak s reteszek segítségével voltak bezárhatók. Hasonló kettős ajtóval találkozunk Pompejiben is, a

M. Epidius Rufusról nevezett ház romjai között. Rendeltetését illetőleg legvalószínűbb még az, hogy a szélesebb 1'8 méter nyílású ajtó, melyet méltán kapunak mondhatunk, csak különös alkalmakkor nyílt meg, holott a szűkebb (90 cm.) a mindennapi közlekedés számára szolgált. Talán fölösleges még külön megjegyezni, hogy az ajtószárnyak befelé nyíltak, a mint az a római házaknál általános szabály volt.

A bejárat a ház északi felébe esik, de mivel délfelé azon túl a fal csonka, nincs kizárva, hogy még egy másik ajtó is volt, úgy hogy a helyiségek mindkét sorába, az északiba s a délbe is közvetlenül lehetett az utcáról jutni. Sajnos, hogy a falak nagy részével házunk keleti felében a legtöbb küszöbkő is eltűnt s így a helyiségek összeköttetése nem mindenütt világos. A bejáratnál kezdve az északi szobasorban három keresztfal következik egymásután, melyek mindegyikének északi végén egy-egy rövid s aránylag mély fekvésű küszöb ötlik szembe. Az ajtók kétszárnyúak voltak. Egyébként a 36—39 helyiségekről nincs semmi megjegyezni való.

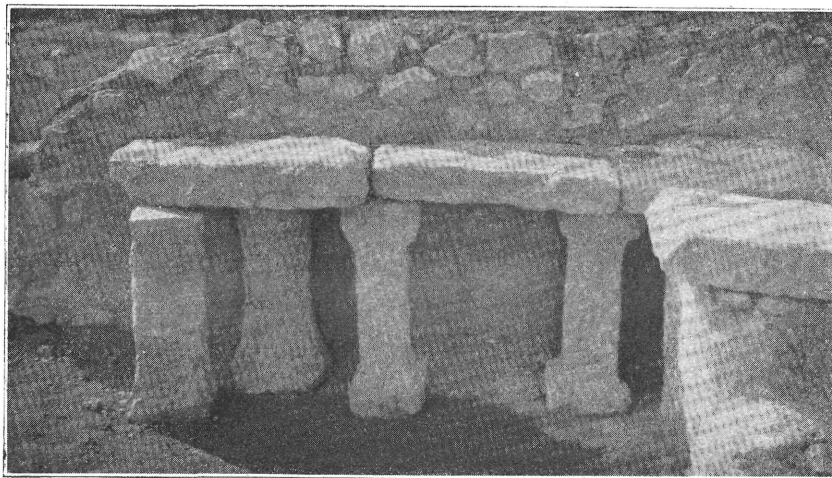
A másik, déli szobasorból csak épen egy hatalmas küszöbkő fekszik helyén s tovább nyugotnak egy gyenge falnyom látható. A többieknél jóval magasabban fekvő küszöbkő 2'18 méter hosszú s két hatalmas, befelé nyíló ajtószárnyal volt ellátva, melyek elzárására a küszöb közepébe letolható egyetlen retesz szolgált. A 39, illetve 42 helyiségeken túl nyugotnak legalább a hosszfalak maradtak meg épen. A középsőben nem lévén ajtónyílás, a két szobasor legalább ezen részében a háznak nem állott egymással közvetlen összeköttetésben. A 39 helyiség nyugoti határfalában ugyan megvan a küszöb, de ez csak egy szűk közbe nyílt, mely, mivel itt van a csatorna kezdete, esetleg árnyékszékül szolgálhatott. A csatorna tovább is mindenütt a középső hosszfal tövében halad, míg a ház nyugoti határfalát eléri s azon áttörve a C utca keleti oldalán menő gyűjtőcsatornába torkollott. A házon túleső vége azonban elpusztult. Mint-hogy a talaj az utca felé erősen lejt, a víznek megvolt a maga természetes lefolyása.

A 39 helyiség felől kellett tehát még egy másik ajtónak is nyílnia a 43 helyiségbe. A talaj lejtősége önként kínálkozott arra, hogy a hypocaustumot legalább egy szobának a melegítésére itt helyezték el. A 43 helyiség szolgált fűtőkamrául, míg a következő 44 szoba padozata alatt terült el a hypocaustum. A kemence a két helyiség válaszfalába volt beléillesztve s fenekét és oldalait trachytlemezek képezték. A meleg levegő belőle egy szélesebb csatornába hatolt s ennek végén aztán kétfelé oszolhatott. A csatornában legalább két sorban állottak, míg két karjában csak egy-egy sorral trachytszlopok, melyek a padozatot tartották. Csak ez utóbbi részében a hypocaustumnak maradtak meg a 60 cméter magas oszlopok, nemkülönben a trachytlemezek, melyek az oszlo-

pokon közvetlenül feküdtek (6. ábra). A 44 szoba padozatának többi része tömör falazatokon pihent.

A hypocaustumon túl még két helyiségnek (45 és 46) kellett lenni, de ezek már nem voltak fűthetők. A 45 és 46 szobák között legalább a küszöbkő maradt meg helyén, míg a válaszfal elpusztult. Az ajtó két szárnyú volt s a szárnyak a hypocaustum felé nyíltak.

A déli szobasor beosztása szembeötlőbb, mert a válaszfalak a bennök alkalmazott ajtók küszöbköveivel fenmaradtak, csak épen a 42 és 47 helyiségek közti fal tűnt el s vele együtt az átjáró ajtó küszöbköve is. Megjegyzendő, hogy a 47 és 48, továbbá a 48 és 49 szobák között az ajtók küszöbeinek magassága

6. ábra. Hypocaustum része.

megfelel a 44 helyiségnek a hypocaustumon fekvő padozatszintjének. A két-szárnyú ajtók befelé nyíltak.

A csatorna háznak déli hosszfaa tövében már a következő ötödik ház területére esett. A válaszfal a két ház között közös volt. A csatorna fölött egy helyen a keresztfalak egyike, más ponton pedig egy másik keresztfalba illesztett küszöbkő nyulik át.

Az ismertetett négy ház ugyan nem elegendő, hogy az Aquincumban divó házépítés elveit megismerjük, de ha tekintetbe vesszük a már régebben kiásott hasonló épületeket, egyes sajátosságai szembe fognak tűnni.

Az alaprajz kevés kivétellel hosszúkás négyszögü. Az atrium abban a formában, a mint azt Pompejiből ismerjük, hiányzik ugyan, de több ház elő-

részében volt egy fedetlen udvar, melynek közepét csatorna szelí s azon egy szűrőkő fekszik, mely az esővizet levezette. Ezen udvar mögött feküdtek a lakószobák, egy vagy két sorban, az egyik sort hosszúkás folyosó is pótolhatta. Az udvar felől mindig széles ajtók nyitak a lakószobákba, melyek sok esetben még az ajtószárnyak híjával is voltak, csakhogy annál több világosság jusson a lakószobákba. Ez utóbbiak között minden házban volt legalább egy, melyet fűthettek, a mire példát Pompejiben nem találunk, de nálunk a zord éghajlat megkövetelte. A ház hátsó felét csak egy esetben foglalja el a peristylum, a többiben helyén a gazdasági udvart a mellékhelyiségeivel találjuk.

A legtermészetesebb magyarázat, hogy megértsük a nagy változatosságot házaink építésében, a helyiségek elrendezésében, belső kiállításában, legfőképp Aquincum lakosságának mostohább anyagi viszonyaiban, nemkülönben műveltségük alacsonyabb fokában rejlik.

A nagyszámú leletre, melyek a leirt épületmaradványok törmelékében napfényt láttak, ezuttal nem terjeszkedem ki. Olyas alig van, a mely a házak berendezésével szoros összeköttetésben állott volna. A falfestmény- és stuccotöredékek ismertetése is inkább a többi hasonló leletekkel együtt van helyén.

BUDAPEST EMLÉKÉRMEI

IRTA

GOHL ÖDÖN

I. RÉSZ

BUDA 1686-IKI VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRMEI

Az emlékérmek, ha megtagadnák is antik őseiket, a római medaillonokat, ide s tova fél ezredéves multra tekinthetnek vissza és néhány évtized óta világszerte másodvirágzásuk, mondhatnók ujjászületésük korát élik a modern képzőművészetben. Úgy a művészek, mint a közönség figyelve fokozottabb mértékben fordul feléjük, mint valaha és nemcsak nagy számukkal, hanem magas művészeti értékükkel és az általuk képviselt elsőrangú művészek neveivel többé nem mellőzhető tényezőkként szerepelnek a modern képzőművészet történetében.

Hazánk, mint sok egyéb tekintetben, úgy az emlékérmek dolgában is csak legújabbán kezd emancipálódni a külföldtől, főképen pedig a szomszédos Auszriától. Nálunk a magasabb értelemben vett éremvésés, vagyis a «medaillőr»-művészet egyike a legeslegújabbán fölkarolt művészeti ágaknak, melyet régebben és majdnem napjainkig, kevés kivétellel, csak a behozatal útján ismertünk és a mely sokoldalúságánál, úgy tudományos, mint esztétikai tartalmánál, nemkülönben a fönnebb említett körülménynél fogva is mindenképen megérdemli hogy szóval és tettel istápoljuk.

Külföldön az emlékérmek s az ezekkel rokon plakettek kiváló figyelem és művelés tárgyai voltak az utóbbi évtizedekben. Nagy terjedelmű tudományos és kisebb népszerű munkák ismertették egyes korszakok és országok e szakbeli művészeit s ezek műveit, sőt egyes gyűjteményeket is, (Armand, Weiss, Plon, Lenormand, Froener, Friedländer, Erman, Raczinsky, Domanig, Bergsoe, Marx, Lichtwark, Cahn, stb., stb.), az érmészeti szakfolyóiratok — a mi nálunk egyáltalában nem létezik — egymásután hozzák az érdekesnél érdekesebb idevágó cikkeket, egyes múzeumok (pl. a hamburgi múzeum és a bécsi iparművészeti múzeum) nagy pénzáldozatok árán nemcsak a régi, hanem a modern emlékérem-remek sorozatait, hogy azokból a művészek impressziót, hangulatot és tanulságot merítsenek,* emlékérem-kiállításokat

* Jó példaképen érdemes megemlítenem, hogy a bécsi cs. és k. mütört. gyűjteményben a hazai (osztrák) medaillörök legújabb műveiből is állítanak össze sorozatot!

rendeznek, mint ez év tavaszán Bécsben, az I. Ferencz József ő cs. és kir. felsége uralkodása alatt vert emlékérmekből, a kormányok és az országos intézetek pályatételeket és díjakat tűznek ki a medaillőr művészek serkentésére (ilyen a francia Institut National Grand prix de Rome-je már 1803 óta, ilyen pályatétel volt tavaly a házassági emlékérmek készítése Németországban), a műtárlatok évi vagy évszaki kiállításaiiban az emlékérem mindinkább helyet hódít a festmények, rajzok és szobrok mellett, (így az idei bécsi műtárlatban a francia és a németalföldi emlékérmek gyűjteménye), egyes családok (mint Ausztriában a Bachofen von Echt-család) és társulatok (pl. a Club der Münz- und Medaillenfreunde Bécsben), nemkülönben egyesek, családtagjaik és családi eseményeik emlékére megrendelt érmeikkel foglalkoztatják a művészeket, egyszóval új életre ébredt az emlékérmek művészete.

Ennek a mozgalomnak nálunk is érezzük jótékony hatását: államférfiai bölcseségben, tudományban és művészetben kiváló jeleseinket alkalomszerű emlékérmekkel ünnepeljük, kiállításainkon díj- és kitüntetési érmeket osztunk, a kormány és a tudományos intézetek pályadíjul időnkint kiosztandó érmeiket alapítottak és készülnek újabbakat alapítani, az orvosok és természetvizsgálók már több mint félszázad óta érmeiket veretnek vándorgyűléseik emlékére, a sport bajnokai érmeikkel kérkednek, egyesek (Weifert, Fischer) családi emlékérmeket készíttetnek, a mozgalom tehát elég élénknek látszik; de közről tekintve, elég szomorú a helyzet képe: mindezen érmeik legnagyobb részét idegen föld idegen művészei készítették és készítik mai napság is.

Példa erre az újabbak közül a legújabb akadémiai díjérem: a Wahrmann-érem, gróf Batthyány Gusztáv Emil, Szabó József, Ybl Miklós és Szilágyi Sándor emlékérmek, az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek érmei, aztán az 1885-iki kiállítás díjérmek, Zichy Jenő gr., Kossuth, Bem, Deák Ferencz, Széchenyi István gr., Toldy F., Károlyi István gr., Teleki László gr., Czuczor, Liszt, Simor, stb., stb. érmei a régiebbek közül, melyek Lange, Seidan, Jauner, Drentwett, Kleeberg, Scharff és mások műterméből kerültek ki. Szomorú jelenség, hogy saját jeleseinket idegen művészek lelkesedésére kellett biznunk, de — még egy évtized előtt is — tényleg nem igen volt választani valója a megrendelőknek. E ténnyel szemben csak az a vigasztalásunk van, hogy újabban hazai földön és hazai művészek által készített darabok sűrűbben tűnedeznek föl a látóhatáron. Egy félszázad előtt Ferenczy vésett pár érmet, (Hunyady János és László, VII. Pius), aztán van egy sorozat régibb névtelen magyar feliratu és magyar történelmi alakokat ábrázoló érmünk, melyeknek készítőjét fel kell még derítenünk. Fruman A. (1835) készítette a nagy Bezerédj-plaquetet, állítólag Petrovics a Zrínyi M., Zápolya, Báthory féle érmeiket,

Drucker Attila érmeiket csinált. Boehm János Dánielt, a bécsi medailleur-iskola volt igazgatóját, származásánál fogva magunkénak vallhatjuk; nagyszámú művei közt magyar vonatkozásúak Ferdinand király (erdélyi), József nádor, Esterházy Pál hg, Bene, továbbá az orvosok és természetvizsgálók pécsi (1845), és kassai és eperjesi (1846) gyűléseinek emlékérmek, stb., magyar származású Schwartz J. bécsi éremvéső is. Ujabban Klein Armin fiatalon elhunyt művészünk készítette a főváros által felajánlott nagy érmet Ő felségeik házasságának 25 éves évfordulójára, Resch Adolf a brassói diszes emlékérmek (1886), Tisza Kálmán (Lorántfi A.) és Jókai Mór (Gerl K.) érmei már Körmöczbányán készültek, a Szent-László talizmán-érem és az 1894-iki budapesti közegészségügyi kongresszus emlékérmek Szárnovszkink műve, az ezredéves kiállítás érmei és a Kovács dr. féle érmet szintén hazánkfia: Beck Fülöp készítette, az iparművészeti múzeum 1898. évi tavaszi tárlatán és azóta egyébütt is ugyancsak Beck Fülöp érmei és plakettjei keltettek föltűnést. Teltsch Ede fiatal szobrászunk néhány év előtt szintén sikerrel próbálkozott a medaillőr-művészet terén. A soproni Széchenyi-szobor leleplezése alkalmával kiadott szép nagy bronz-éremet Lorántfi A. mintázta és ifj. Herpka K. öntötte. Mindketten az országos magéyr iparművészeti iskola tanárai. Gerl Károly a bécsi emlékérem kiállításán (1898) elismerést aratott egy szép emlékérem mintával, Reizner J., Kárász Béla, Exner, Klassohn s a Knopp és Steiner cég szintén szaporították itt-hon készült érmeink számát, stb. stb. Van okunk remélni, hogy egy évtized múlva nem kell többé magasabb színvonalra igényt tartó megrendeléseinkkel bécsi mestereket fölkeresnünk, sem pedig a kisebb jelentőségű események emlékére nem Bécs, Drezda, Stuttgart és Nürnberg iparműhelyeiből ontott népszerű érmecskék (jetonok) fogják elárasztani a közönséget, hanem magyar művészek által nemzeti szellemben megkomponált érmekkel fognak rendelkezni a kiállítási juryk, a jutalmat osztó intézetek, a gyűlésező egyesületek, a mestereiket tisztelő tanítványok, a hadgyakorlatot tartó bakák, az ünneplő közönség s a búcsútjáró ájtatosok.

★

Székesfővárosunk hatósága a város jövőjéről való gondoskodása mellett nem feledte el annak régi emlékeit is megóvni az utódok számára. Erről tanuskodik a kitünő vezetés alatt fölvirágzó aquincumi múzeum, a főváros történetének megírásáért versenyre hevülő tudósok, a Budapest Régiségeinek gyors egymásutánban megjelenő kötetei. Ily körülmények közt örömmel vettem a fölhevást, hogy egy Budapest érmészetére vonatkozó czikkkel járuljak hozzá annyi érdemes tudós munkájához. Azt hittem azonban, fél munkát végeznék, ha

csak az 1686-iki eseményekre szorítkoznám, mint ez először terveztetett, midőn ezenkívül Budapestnek annyi más újabb keletű eseményét is nagyszámú emlékérem örökíti meg, s midőn, szemben a külföldön és a monarchia másik felében keletkezett hatalmas mozgalommal, vaskalaposság lenne a modern érmészet művelésétől elzárkóznom. Egyetértve tehát a Budapest Régiségei érdemdús szerkesztőjével, elhatároztam, hogy folytatólagos cikkekben a főváros összes emlékérméire, majd pedig egész érmészetére ki fogok terjeszkedni, jelen kötetben pedig kezdetképen a Buda visszavételére vonatkozó emlékérmeket teszem közzé egy csoportban.

Buda visszavételének emlékérméi nagy tömegüknél fogva előttem már mások figyelmét is magukra vonták. Appel Repertoriuma, Schönwisner, a Széchenyi féle Catalogus és atlasz, a Welzl v. Wellenheim és a Montenuovo féle gyűjtemények lajstromai (ez utóbbinak osztrák része) már külön csoportokba gyűjtve adják ezeket. A *Századok* 1884-iki évfolyamában dr. Tergina Gyula tett közzé egy cikksorozatot «Buda visszavételének emlékérméi, 1686 szept. 2.» cím alatt, végre az 1886-ban Buda visszavétele 200 éves évfordulója alkalmából a Stefánia úti 1885. évi kiállítási műcsarnokban rendezett történelmi kiállításnak Majláth Béla által szerkesztett lajstromában is az idevonatkozó érmek nagy számának leírását találjuk. Ezek közül az első sorban említett öt könyv nem tart igényt a teljességre. Hármójuk csak egy-egy gyűjtemény meglévő példányainak lajstroma, Appel és Schönwisner pedig, az egyik sokkal szélesebb térre terjeszkedik, a másik sokkal korábbi mű minálunk, mintsem hogy teljes sorozatot nyújthatna.

A történelmi kiállításra már a dolog természeténél fogva a mennyire lehetett, minden ismeretes és megszerezhető idetartozó érmet megszereztek bel- és külföldi gyűjteményekből, dr. Tergina Gyula végre nyilvánvaló, hogy lehetőleg teljes sorozatot kívánt adni. Épen ez utóbbi munkára való tekintettel tehát, mialatt az anyag gyűjtésével foglalkoztam, attól tartottam, hogy kevés újat fogok nyújthatni és úgyszólván tarlón kell majd aratnom. Örvendetesen felszaporodó éremanyagom azonban csakhamar eloszlatta aggodalmamat, a mennyiben az említett cikksorozat a bevezetésen kívül csak nyolczvanöt éremfajt sorol föl, százhárom alfajban; ezek közül 10—12 fajt törlendőnek ítéltam, mert éppen nem, vagy olyan távolról vonatkoznak Buda visszavételére, hogy e vonatkozásuk alig vehető figyelembe, további öt fajt pedig tévedésből külön-külön fajok gyanánt kétszer vett föl a szerző éremlajstromába. Végre az így megmaradt 68—70 éremfaj közül téves vagy hiányos leírás, illetve meghatározás (idézés), félreértett rövidítések stb., stb. miatt soknak a közlését numismatikai szempontból hibásnak találtam, úgy hogy az általam összegyűjtött és kétszáz-

harminczkilencz alfajjal képviselt százharmincz éremfajnak a mennyire tőlem függött, pontos és lelkiismeretes közzétételével mindenesetre sikerült valamicskével előbbre vinni a Budavár visszavételére vonatkozó emlékérmek ismeretét. A mennyiben a sorozat abszolút teljességét el nem értem volna és később eddig ismeretlen éremfajok vagy változatok merülnének fel valahol, — a mit a numizmatikában, különösen az emlékérmeket illetőleg, soha nem tekinthetünk kizárt eshetőségnek — pótlásképen fogom közzétenni munkám további részeiben.

A Buda visszavételére vert érmek Lipót és Károly császárok és királyok egyéb győzelmi emlékérméivel együtt egy sajátos jellegű *sorozatot* alkotnak, mely a magyar érmészetben — hogy a távolabb eső, II. Lajos (és neje) arczképével s a mohácsi csata képével díszített érmet mellőzzem — a Rudolf és a Miksa-féle győzelmi emlékérmekben birja előképeit. Fönnemlített uralkodóink győzelmi érmeinek dús sorozata szintén egy nemé a «*histoire metallique*»-nek, mely ugyanebben a korban XIV. Lajos francia király uralkodása eseményeit örökítette meg emlékérmekben és utóda alatt folytatódott. Érmeink általában egyik lapjukon az uralkodó, vagy valamelyik hadvezér arczképét, vagy pedig a diadalra vonatkozó feliratot, a másik oldalon pedig az elfoglalt vár vagy város látóképét, esetleg tervrajzát, (olykor 10—13 ilyen látóképet és tervet csoportosítva), néha egy csataképet, vagy pedig a győzelemre vonatkozó allegorikus képet viselnek.

Az érmek részint német, részint — még pedig túlnyomóan — latin *feliratot* viselnek. Ezekkel érdemes lesz kissé foglalkoznunk. Legtetszetősebbek azok a feliratok, melyek valami *magvas mondásból* (Sinnspruch) vagy pedig *jelszóból* vagy *jelmondatból* (devise, Wahlspruch) állanak. Ezeket itt közlöm az érmek számainak megjelölésével.

A domino venit pax et victoria (42).

A domino venit victoria (78).

Aquila Romana reserat Budæ portas (1 és 76).

Austria extendetur in orbem universum } A . E . I . O . U . (112).
(Aller Ehren ist Oesterreich voll)

Austria victoriis gravida parit reges (113).

Aut mors aut vita decora (88).

Christo ultori (83, 84).

Cum deo Triuno et victricibus armis (11, 12).

Et valide et subito (85).

Hanc sors nascendi, illas enthea virtus dedit (102—104).

Haut resolubilis unquam (69).

Hoc recluso reliqua includentur (63, 64).

Hos fornax ardet in usus (32—35).
 Il piu bel grado (92).
 In perpetuum coronata triumphat (89, 90, 129).
 In spem prisci honoris (7).
 Invia virtuti nulla est via, monstrat iter (99, 100).
 Iuncta piæ fortis fortior (80, 81, 123, 127, 128).
 Iungunt post bella labella (1).
 Leopoldo ultore resurges (32—35).
 Lites victoria tollit (52).
 Mox cætera membra sequentur (55).
 Notant adversa valorem (56).
 Pannoniam Christo restituebat (93, 94).
 Plus ultra (99, 100).
 Quod petit obtinet (99, 100).
 Reunio iustissima (95).
 Serviat qui sæviit (65).
 Soli deo gloria (57).
 Solis ad ortum luna ruit (110).
 Uni patet (70).
 Urbis expugnatio orbis est ovatio (63, 64).
 Vincit potentia fati (111).
 Virtute resolvit (69).
 Virtuti nihil impervium (70).

Az érmek feliratai sokszor *versbe* vannak foglalva, olykor pattogó rímekkel, így: Gott Ehre sey gesungen, dem Kayser ist's gelungen, der Ofen ist zersprungen — vagy: Urbis expugnatio orbis est ovatio.

A latin verses feliratok java része mértékes vers, még pedig disztikon, pl. Infelix Budam Ludovicus perdidit olim, | hæc armis cedit nunc Leopolde tuis.

A ki ilyesmiben gyönyörködik, utalom a 3., 20—31., 33., 35—40., 44., 48., 61—64., 71—74., 95., 100., 102., 104. és 120. sz. érmek leírásaira.

A XVII. századbeli győzelmi emlékérmekre nézve jellemző a *kronogrammok* (chronostichon) gyakori használata, midőn t. i. a — többnyire verses — felirat nagyobb betűkkel irt részei római számjegyek gyanánt tekintve végösszegükben a kivánt évszámot (pl. 1686) adják. (Lásd sorozatunkban a 2., 7., 20., 23., 36., 37., 44—46., 47., 48., 57—59., 69—72. és 100. sz. érmek kronogrammos feliratait.)

Szerették a *szójátékokat* is alkalmazni; de ezek ritkán sikerültek, pl. *Das Ofen wird Offen*; jobbára nehézkesek, erőltetettek és izléstelenek. Ilyenek a

túlhajtott szójátékok Buda német nevének «Ofen»-nek Ofen = kemence értelemben vett használatával. *Solang die Sonn der Welt heizt ein, soll dieser Ofen chrislich seyn.* Vagy: *Warm vergossnes Türckenblut, kühlet dieses Ofens Glut* és latin nyelven: *Hos fornax ardet in usus* és *Thrax suda, fornax sit Buda.* Hasonlók a Lipót nevével üzött szójátékok szintén e korbeli érmeiken: *Sole duplo — doleo plus — Leopoldus.* Értelmetlenségig viszik a szójátékot Buda német neve: Ofen és a latin ovum (tojás) szó közt, a mit aztán ráadásul Aba Sámuel (Aba = Ovo) királyra, mint Buda állítólagos alapítójára is vonatkoztatnak. (Schönwisner: 402. l. 17. sz.) Lásd a 63.—64. sz. érmeiket: «*Oven a rege Ovo dictum*» stb. (Körmei közt tojást tartó sas képével.)

A szójátékokat illetőleg l. a 32—35., 58., 63., 64., 66—68., 71—74., 92. és 120. sz. érmeiket. Épületesebbek az *idézetek*, melyekkel szintén találkozunk az érme feliratai közt; ezek nagyobbára a szentírásból vették és a 4., 6., 22—26., 57., 108., 114—116. sz. érmeiken találhatók.

Az uralkodó iránti *hódolat* versekben, dicsőítő nevekben stb. gyakran nyilvánul sorozatunk éremfelirataiban, így pl. «*Leopold der Erden Sonn, den Mondenkayser stürzt vom Thron*». Sikerült az I. József koronázási emlékérmének az egyházi nyelvből vett felirata I. Lipót és fia I. József arcképei fölött: «*Gloria Patri et filio*», a mit az egyházi nyelv Istenre vonatkoztat. Az ostromban résztvevő vezéreknek is bőven kijut a magasztalásból.

Buda visszavételének *politikai felfogására* nézve kiválóan érdekesek reánk magyarokra nézve azok a feliratok, melyek egyrészt az *osztrákoknak* foglalják le a hadi dicsőséget, másrészt nyíltan bevallják, hogy Budát azért foglalták vissza a töröktől, hogy azontúl *Bécs* szolgálója legyen. Ilyen tartalmu feliratok a 36., 37., 44., 58. és 59. sz. érmeiken fordulnak elő. Legnyíltabban fejeződik ki ez a gondolat az utóbbi két érmen: «*Quam trux heu! cæco fraus turcica ceperat astu 1541. d. 2. sept. expugnata sacræ famulatur Buda Viennæ*».

Buda visszavételét az egész *kereszténység* diadala gyanánt tüntetik föl a 4., 13—19., 48., 52., 93. és 94. sz. érme feliratai.

Történeti szempontból nemcsak nem mindig hitelesek, de olykor egymásnak is ellentmondanak érmeink feliratai: így a 2. és 3. sz. érmen azt olvassuk, hogy Budát elvesztésének 145. évforduló napján vették vissza a császáriak, holott a 43. és 60. sz. érem felirata szerint 1529 aug. 20-án, a 70. sz. érem tanúsága szerint pedig 1512 szept. 2-án jutott a vár török kézre. A dátumokat gyakran kétféle, ú. m. az óhitű, (Julianus) és Gergely-féle naptár szerint jelzik: $\frac{2. \text{ szept.}}{23. \text{ aug.}}$. Ilyen jelzés az 5., 13—19., 27., 34., 42., 51., 58., 66., 72. és 75. sz. érmeiken található. A 20. sz. érmen a ST. N. (stili novi) kifejezés az újabb keletű Gergely-féle naptárra vonatkozik. Egyéb történeti vonatkozásokat talál-

lunk még a 86—88. sz. érmeken (az 1684-iki ostromra), az 52. sz. a. (Buda sorsa 1529. és 1541-ben), a 13—19. és a 48. sz. a. (az ostrom részleteire) és a 96. sz. érmen (a Tökölyi-féle mozgalmakra). Budát, mint a magyar királyság fejét, csak a 7. sz. a. «Regni Hungarici caput» halljuk említeni.

Az *érmek külső peremén* a német mesterek közül Ph. H. Müller kezdett feliratokat alkalmazni, a francia és angol éremvésők példáján indulva. Ezeknek a feliratoknak nagyrésze vers vagy jelmondat; általában mellékes tartalmu.

A feliratok és képek közt szerényen meghúzódó, rendesen apróbb betűkről, az *éremvésők jegyeiről alább* fogunk tüzetesen szólni. Örülünk, hogy érmeink nagyrésze el van látva ilyen mesterjeggyel, melyeket ebben a korban és azóta is általánosan használnak, míg egy századdal előbb jobbára elhallgatták, még előbb — nemkülönben mai napság — pedig a mesterek egészen kiirták neveiket az általuk készített emlékérmekre.

Még egy pár *rövidítés* szorul megfajtásra: Az 56., 70. és 92. sz. érmeken olvasható S P Q A. Augsburg város közönségét «Senatus Populusque Augustanus»-t, nem pedig az osztrák rendeket jelenti, mint ezt az előttem dolgozók egyike állította. A 86. és 87. sz. a. F. F. nem mesterjegy, hanem a. m. *fieri fecit* (= csináltatta), hasonlóképen a 70. sz. a. F. C. a. m. *fieri curavit* (= csináltatta).

Művészeti és technikai szempontból igen különböző tökéletességi fokozatokon állnak érmeink, melyeknek, mint alább látni fogjuk, némelyikét azon kor legkeresettebb és leghírnevesebb művészei készítették, legnagyobb részük pedig ismert jónevű éremvésők kezeiből került ki. Vannak azonban köztük meglehetősen gyöngén sikerült, sőt teljesen primitív darabok is. Ilyenek a 47., 49. és 50. sz. a. felsorolandó érmek, melyek I. Lipótnak egyszerű, aranyozott ezüstlemezre szögecselt, öntött és kissé átvéselt durva művű ezüst mellkápéből és az ezüstlemez mindkét lapjába kézzel bevéselt felirattal állnak. Bizonyára valami szerény tehetségű ezüstműves csinálta ipari célra. Ebből a fajtából két, egymástól nem sokban különböző három karélyos és egy kerek érmet ismeretek itt, melyek eddig kiadatlanok voltak. A kerek érmenek (47. sz.) egy, a m. n. múzeumban őrzött hasonmása, hátlapján más felirattal, Bécs fölmentésére (1683) vonatkozik. Legújabbán egy azonos gyártmányú érmet szerzett a m. n. múzeum, melynek előlapján XI. Ince pápa képe és neve diszlik, hátlapján pedig Belgrád visszavételére (1688) vonatkozó felirat áll, Scobis Vencel Alajos főpapi egyénnek szóló ajánlattal. Mind az öt érme ugyanazon mester kezére vall, a ki az érmek dátumai szerint 1683-tól 1688-ig foglalkozhatott ilyen emléktárgyak készítésével.

Szintén sajátos társaság a *faérmek* csoportja. (1., 75. és 76. sz.) Ezen

előttem csak fapéldányokban ismeretes és elég közepes kivitelű érmek voltaképpen fémérmek számára készült bélyegeknél fában való lenyomatai. Erre nézve bizonyító példát már ugyanezen sorozatban találunk. Így a 75. sz. faérem hátlapjához a 42. sz. ezüstérem előlapjának bélyegvasát használták. Másrészt pedig azt tapasztaljuk, hogy az 1. sz. faérem előlapjának és a 76. sz. faérem hátlapjának azonos verete a 48. sz. ezüstérem hátlapi veretének *egyszerűsített* és némi csekély változtatással készített utánezata. Ennek az egyszerűsített bélyegnek megfelelő fémérmek eddig nem találtam. Ezeket az ujnyi vastag fakorongokat ostábla és hasonló játékokhoz (trik-trak, malom) használták és nagyon divatosak voltak abban az időben, miért is valószínűnek tartom, hogy idővel még egy pár új változatra fogok akadni. A m. n. múzeum éremgyűjteményében különben ez a faj szép számban van képviselve. Vannak ezeken kívül valódi érmek formájára készült, alig pár milliméter vastag faérmek is; ilyen fajta, — az 1700. évben ünnepelt évszázadforduló alkalmából vert ismeretes ezüstérmek mintájára (Széch. 42. tábla, 71. sz.) készült — vékony, igen szép és éles veretű faérem látható a n. múzeumban. Ezt a példányt sem vészték kézzel, hanem bélyegvassal nyomták ki. Az ilyen faérmek általában sokkal ritkábbak, — de nem mondhatnám, hogy szebbek — az ezüstöknél; megjegyzem egyszersmind, hogy emlékérmek túlnyomó többsége úgy a XVII., mint a XVIII. században ezüstből készült. Olyik érem bronz példánya ritkább, mint ugyanannak arany példánya, az ón utóveretek, melyeket a megőrzött bélyegvasak segítségével esetleg később is készítettek, elég gyakoriak.

Most pedig, a gyűjtők és az érdeklődők tájékoztatására, tartsunk rövid *szemlét* éremsorozatunk fölött, hallgatással mellőzve a semmitmondót és közepeset és kiemelve a magasabb művészi becsű biró és a megrovandó darabokat.

A 2. és 46. sz. (mindkettő G. F. Hoffmann műve) hátlapjai egy teljesen azonos tervezetnek különböző nagyságban való reprodukciói, különben mindkettő igen gyöngye munka.

A 3. sz. érmen Buda látóképe sablonos, távlat és helyes arányok híjával. Előtere valamivel jobb. (Wolrab műve.) A hátlap képe (Nürnbergertől) elég eleven.

A 4. sz. (P. Seel műve) előlapja szót sem érdemel, de hátlapja gondos kivitelre vall, bár az alakok kissé merevek. A császár térdelő alakja arcképi hasonlósággal van találva.

6. sz. Buda látóképe finom, szép távlatu előállítású dicséretes. A fogoly nő bánata a kis méretek daczára is bensőséggel van ábrázolva, de a mellékalak (folyam isten) gyöngye. (Nürnbergertől.)

7. sz. Igen csinos, zsánerszerűen kezelt előtér mögött Buda gondos kivitelü látóképe sok apró részlettel és finom, leheletszerű háttérrel.

8. sz. Az arczkép jó, de az előlap a maga egészében túltömött. A hátlap jelenete izléstelen és jelképeiben erőltetett. (Kittel.)

9. sz. Szép, nagyszabásu, erőteljes arczkép. A hátlapon a császár délczeg alakja szép, de Buda süveges és bókoló geniusát nem találom szerencsés alakításnak. (Schmeltzing műve.)

10. sz. Lágyan mintázott, szép, jellemzetes arczkép. (G. B. F.) Hátlapján a különben csinos allegorikus alak túl van terhelve (4-féle) jelvényekkel.

13—17. sz. Csinos, tiszta munka, de nem áll elég magas színvonalon. (Lauffer.)

18—19. sz. Az előtérbe helyezett eleven és korhű s a legapróbb részletekig kidolgozott csatajelenet igen szép. A vár és a háttérben látszó hegyek képe finom távlattal van előállítva. (Lauffer.) Hasonlíthatatlanul jobb és magasabb színvonalon áll az előbbieknél.

A 20. és 21. sz. primitiv munka. Az utóbbi érmen a helyrajzi előállítás pusztán képzeletbeli.

22. sz. Csak zsetón (jeton) és kivitelében sem emelkedik e rangosztály fölé.

A 23. és 65. sz. érmek azonos kompozícióju előlapja elég gyöngé. Csak az egyebütt nem látható kis házikónál fogva — az előtérben — bir helyrajzi érdekekkel.

A 25. és 26. sz. durva vásári munka. Az utóbbi még helyrajzi szempontból is hamis. (Kittel és Vink műve.) Közös hátlapjuk nagyon izléstelen.

27—29. sz. Erőteljesen profilizott, de épen ennél fogva kissé nehézkes jelképes ábrázolás. Kidolgozása igen gondos. Buda látóképe egyike a legszebbeknek az egész sorozatban; az előtér magasán domborítva, csinosan és nagy gonddal van kidolgozva.

30—31. sz. Előlapjuk az előbbiekkal közös. A hátlap finoman kidolgozott képletes ábrájában rejtett vonatkozást látok a vezérek személyes versengéseire és az udvari intrikákra (kigyók és varangyok).

32—33. sz. Buda szép látóképe hasonló a 69. sz. érem előlapjához. A művész nagy súlyt helyezett az előtér gondos kidolgozására. Hasonlóképen csinos a hátlapot betöltő allegorikus jelenet.

34—35. sz. A kitünően megkomponált előtér, mely a katonák tábori életét jeleníti meg, igen csinos és az egykoru hollandi zsánereképekre emlékeztető. Maga a vár és a naphegyi üteg ábrázolása gyöngé. (Hautsch műve.)

36. és 37. sz. Hazai művekről lévén szó, kissé bőbeszédűbb lehetek. Teljesen tökéletlen, durva és a naívságig kezdetleges munka, úgy a rajzban,

mint a technikai kivitelben. A Naphegy és Gellérthegy fáí, a vár épületei, a bombák pályája a levegőben, a sátor tetején terpeszkedő, aránytalanul óriási kétféjű sas, mind szörnyen csúnyák és egy iskolás gyermek rajzainál alig vallanak nagyobb ügyességre. A súlyt itt is az előtérre helyezi a mester; katonák, lovak, ágyúk, ez a fő neki. Látszik, hogy a hadi sikereket megörökítő emlékérmek nagyon népszerűek és kelendők voltak, különben nem lehetett volna így a tömeg fejletlen izlésére számítva dolgozni. Az éremvéső valószínűleg nem tudott hirtelenében jobbat alkotni, de a bányagróf sem lehetett büszke, hogy ilyen érmen díszel a neve. A 36. sz. Buda ábrázolásában sokkal tűrhetőbb, de mindkét érem hátlapja kezdetlegesen rajzolt és merev; a király feje van olyan nagy, mint a diadalszekerét húzó lovaké, a vésetben nincs semmi lágyság, annyira, hogy hozzájárulván még az anyag felületének csillogása is, majdnem khaotikus benyomást tesz a szemlélőre. Sajnáljuk, hogy e sorozatban nem mutathatunk föl hazai földön készült jobb munkát. (Rott művei.)

38—39. sz. Egyike sorozatunk legelterjedtebb érmeinek. Lipót — Józsuá épen nem délceg alakja nem jól fest a kétszeresen anakronisztikus római vértben. Sem császárt, sem rómaid nem nézünk ki belőle. (Wolrab műve.)

41. sz. Lipót arc képe az érme nagyrészeről ismeretes rendes sablontól elütő önálló típust mutat és a 96. sz. érmen leli párját. (Smeltzing műve.) A hátlap igen lapos reliefben van kidolgozva; a táj inkább ideális, mintsem Buda látóképe, a sas nem sablonos, hanem könnyed és természetes.

42. sz. Előlapja annyira túl van tömve staffázszal, hogy alig maradt rajta helye a vár képének. Különben a 75. sz. faérem hátlapjának szolgált nem éppen követendő mintául. (Brunner műve.) Hátlapján (l. még a 107. sz. érmen is) csatajelenet látható, nehézkes, esetlen alakokkal.

45. sz. Előlapja azonos a 32—33. sz. érmekével, de jóval kisebb. Innen tudjuk, hogy Hautsch műve.

48. sz. Buda látóképe igen csinos és elég gondos kivitelű s mint fönnebb említettük, előképül szolgált az 1. és 76. sz. faérmek hátlapjának készítéséhez. (Wolrab műve.)

51. sz. Az arc kép jó (Brunner műve), de a hátlap botrányosan primitív; még a felirat sem hibátlan («felicider»). Csak az előtér tűrhető; mintha más kéz munkája lenne. Vásári munka.

52. sz. Alapgondolata jobb a kivitelénél.

56. sz. Elég élénk, közvetlen felfogásra valló kompozíció. A támadó vitéz alakja jobban sikerült, mint az őré. (E. I. éremvésőjegy.)

61. sz. Roppantul izléstelen és esetlen a trónzöllyéből kibukó császár

jelenete. Evvel az alacsony művészi színvonallal egybevetvén a részletekre fektetett szűk látókörű gondot, ahogy pl. a szőnyegkelmének a szövés mintája ki van dolgozva, látható, hogy gyári munka, melyben több technikai ügyesség, mint művészi képesség nyilvánul.

63—64. sz. Csinos, tiszta munka; jó a vár fölött repülő angyal; a kopár pesti partot ügyesen élénkíti meg a sátor és a pár alak, a hátlapon a sasnak az a fő hibája, hogy nem fejezi ki a természetének megfelelő erőt, hatalmat. A talányszerű tojásról fonnebb, a feliratoknál szóltunk, de ez a hiba itt a kép kompozíciójába is belevág.

65. sz. Az előtérbe tolt óriási czomb és lábszár nagyon izléstelen. Általában zagyva koncepczió. Hátlapjáról a 23. sz.-nál szóltunk. Ez Vink műve. Az előlap egy Esztergom visszavétele emlékére (1683) vert éremhez készült.

69. sz. Ezen az érmen látjuk Buda várának talán legszebb képét az egész sorozatban. Általában igen csinos, tetszetős munka, szép távlattal és gondosan kidolgozott előtérrel. (Wolrab műve.)

70. sz. Közepes munka. Jó ötlet volt a Stambul kapuját betörő fokos pengéjét a császári sas formájára alakítani. A török főváros látóképe a szövetségi politika végső céljára, a töröknek Európából kiűzésére vonatkozik. Ugyanezt a távoli politikai célt a 91. sz. érem is meglehetősen nyíltan fitogtatja.

71. sz. Ilyen szépen kidolgozott festői tájkép, mely egy kéznél levő metszvény után készült. (L. az érem leírásánál.) Lány körvonalak mellett elég éles és részletes ábrázolás. Az előtérben álló fák, a Duna hullámozó felülete gondos munkára vallanak. A mester jó izlésére vall még a sablontól eltérő minta választása is. Hátlapja és peremirata egy Érsekujvár visszavételére vonatkozó régibb érmen szerepeltek először.

72. sz. Elég gondos kivitelü, élénk, de csak képzeletbeli csatajelenet. Jó kompozíció; kevésbé jó véset. (C L.)

73—74. sz. Igen tipikus és jól megrajzolt alakok. A képnek gúnyos célzata van, a mire a felirat is utal. Brunner műve.

77. sz. Scharff régibb stíljére valló és az ő szokott finom technikájával vésett, sokat kifejező, élénk csoportozat. A hátlapon a mai Budának modern (francia eredetű), igen lapos reliefben vésett látóképe; háttér gyanánt szolgál Hungaria erősen domborított alakjának. Sajnos, hogy a kitűnő művész abba a dilemmába jutott, hogy vagy a napnak kellett éjszaknyugaton fölkelni, — Budapestén még nem élvezett látvány — vagy attól az ötlettől, hogy a fejlődő Buda és az ifju Hungaria a fölkelő nap fényében fürödjének, kellett volna elállnia. Ő az előbbi választotta és felülmulta Józsuát.

80. sz. Nyugodt hangulatu, kifejezésteljes, de nem hű arczkép. (Leherr műve.)

82. sz. Lotharingiai Károlynak igen erőteljes, temperamentumos arczképe Saint Urbaintól. A hátlapot egy igen finoman, lapos reliefben vésett, változatos, de épületekkel túlhalmozott, villatelepre emlékeztető képzeleti tájkép tölti be. Figyelemreméltó a szép távlat.

83. sz. Igen szép, impozáns emlékérem. Az előlapon Lotharingiai Károly nagyszabású, az előbbinél nyugodtabb, szélesebben kezelt, nemes felfogású, de többi arczképeitől elütő kifejezésű mellképe Soldanitól. A hátlapon megkapó, eleven csatajelenet erőteljes főalakokkal, festői és gazdag háttérrel, de a tér túl van tömve staffázsszal és a főalakokon, a kép térbeli és ethikai központján túlteng a tömérdek ránczos ruha és lepel.

89—90. sz. XI. Az előbbin Incze pápának kedvencz éremvésője, Hammerani által vésett gyönyörű élettelen mellképe. Az arcz rendkívül jellemző és lágyan van mintázva, a mellékes részletek, ruhadarabok kidolgozása szintén bámulatosan finom, kezdve a camaura és a palást bársonyának felismerhető jellemzésétől a stóla himzésének legapróbb részletéig. P. H. Müllert (90. és 129. sz.) csak a Montenuovo féle lajstrom s ennek nyomán Tergina említik. A hátlapon magas, merész relief: a nagyon is szimmetrikus elrendezés bizonyos aggályos gondot árul el.

92. sz. Finoman mintázott arczkép P. H. Müllertől. A kivitel gondossága a mellékesekre, ú. m. az aranygyapju lánczára, a csipkebodorra, egyes kiálló hajszalakra is kiterjed. A hátlapon nehézkes, tömzsi alakok.

93—94. sz. Az egész érem kiválik a sorozat többi érmei közül és pedig nemcsak nagy méreteivel, hanem anyaga (bronz), technikája (öntés) és klasszicitást kereső egyszerűbb kompozíciója révén. Az előlapon Lipótnak igen szép, az arczban lágyan modellált nagyszabású mellképe áll, melyet a fej mögött föllebenő köpeny kissé élénkít. A hátlap magvasan egyszerű, de már sokkal gyöngébb alkotás. A feliratok szintén lapidaris egyszerűséggel vannak megszerkesztve. (. I . V . F . éremvéső jegy.)

96. sz. Az arczképet illetőleg I. a 41. sz. a. Hátlapján lapos relief, finom, diszkrét alakítás, de a sas hátán nyargalvást ülő Jupiter kissé szokatlan látvány; villámával nem a tátrai turistáknak látszó hegymászó titánokat sújtja, hanem úgy látszik, mintha szárnyas paripáját, a sasot akarná ösztökélni.

95, 97, 98. sz. Bécs látóképe a két utóbbin elég finom kivitelű, de a mindhárom érem hátlapján csoportosított apró látóképek birhattak ugyan akkorában aktuális érdekekkel, művészi jelentőségük azonban nincs és a sablonosság benyomását keltik. Ugyanez áll a 107. és 110. sz. a. érmeokről is.

99—100. sz. Gondos kivitelű, elég kifejezésteljes mellkép Hautschtól. Hátlapja művészi eszme hiányában szűkölködő sablonos térkép (l. 106. sz.).

101. sz. A sorozat legszembeötlőbb érmei közé tartozik. Igen szép, erősen domborított, de lágyan mintázott, szépen felfogott arczkép. A ruhák, ékszerek stb. élesen vannak vésvé, a modoros hajfürtök apró kigyókra emlékeztetnek. A hátlapon a feliratos koszorúk nehézkessé, tömötté teszik a különben jól megkomponált csoportozatot. Dicséretre méltók a természetes mozdulatu, helyes anatómiával bíró lágyan mintázott alakok.

105. sz. Az előlapon Miksa Manó élénk és temperamentumos arczképe $\frac{3}{4}$ profilben. A hátlap izléstelen: úgy a koronás bajor oroslán, mint az általa gurított «magyar glóbus».

106. sz. Az előlapon a kor izlése szerint elég ügyesen alakított győzelemistennő. Hátlapján térkép (l. a 99—100. sz.).

107. sz. Elég élénk csatajelenet, hanem lehetetlen pózok. (Hátlapjáról l. a 97—98. sz. a.)

108. sz. Lágyan elvesző, leheletszerű háttér; szép, klasszikus reminiscenciára valló Securitas Hautschtól. A támaszkodás motivuma gyöngén jut rajta kifejezésre.

110. sz. Gyöngé alakítás, vézna hősök, (v. ö. 8. sz.) sablonos hátlap.

111. sz. Nagyon aprólékosan kidolgozott, ügyesen vésett jelenet. Kompozíciója nem valami kiváló, az alakok merevek, az e korban annyira szokásos képletes elemet a kihalászott országalma és a sülyedő török gálya képviseli.

112—116. sz. Meglehető arczképek és gondos kivitelű hátlapok.

117. sz. Igén aprólékos részletezés, ügyes technika.

120. sz. Durva vásári munka.

129. sz. Gyöngébb mint az idézett 90. sz. érem. (P. H. Müller műve.)

★

Budapest helyrajzára és az 1686-iki ostrom történetére nézve sok érdekest nyújtanak érmeink. A várnak éjszokról, körülbelül a Kálváriahegyről, továbbá a pesti oldalról, végre a Krisztinaváros felől vett látóképei együttvéve Budának és Pestnek majdnem minden részét élénke tárják. Sajnos, hogy e képek, kivált egyes részletekre nézve, természetűség dolgában részben megbízhatatlanok, a mennyiben a város képét a távoli városokban tartózkodó idegen művészek rendszeren nem természet után, hanem olykor csak képzelet, jobbára pedig leírások vagy pedig egy-egy közkézen forgó és szintén nem mindig hiteles metszvény után készítették. Innen van, hogy némelyik érmen (pl. a 22., 26. és 38. számú érmeiken) sehogy sem tudunk eligazodni, míg másokról szép fővárosunknak azonnal felismerhető képe mosolyog felénk.

Budának igen szép látóképeit találjuk a 6., 7., 18., 19., 27—33., 63. és

69. sz. érmeken. Ezekon, valamint a 13—17., 20., 21., 23. és 45. sz. érmeken is, miként a rendesen a kép többi részeinél nagyobb gondnal és részletesebben kidolgozott előtérben megnyilvánuló tábori jelenetek is bizonyítják, Budának a Kálváriahegy déli lejtőjén elhelyezett császári ostromágyú-telepből tekintett látóképe van feltüntetve, a vár éjszaki és keleti bástyaival. A mennyiben a rajzok nem mindég természetűek, nincs kizárva annak lehetősége, hogy egyik-másik látókép az akkorában a volt Christen-féle téglavető mögött emelkedett helyen álló császári ostromütegből vétetett föl.

A 71. sz. érmen az ikerváros képét sokkal távolibb és magasabban fekvő nézőpontról szemléljük.

A *pesti oldalról* vett látóképek (4., 11., 12., 25. és 51. sz.) körülbelül az Andrassy út elejétől vagy az Erzsébettérről keltezhetők.

A *vár nyugati oldalát* részint Miksa Manó bajor választófejedelemnek a mai Czakó és Naphegy utcák szöglete táján elhelyezett naphegyi ostromütegeből, — (2., 26., 36., 37., 46. és 72. sz.) — részint pedig a krisztinavárosi völgyből szemlélhetjük érmeinken. (34., 35., 55., 61. és 62. sz.)

Néhány érmen *Pestnek* éjszaki, ú. n. dunai felső rondelláját (kerek bástya) és a vácsi kaput, (4., 17., 20., 21., 23., 44., 48., 51., 57—59., 61—64. sz.), másokon a várost körülvevő vizárkokat (20., 23., 58., 59., 63—64., 66—68.), a város czölöperődítményét (38. és 39. sz.), a pesti mecseteket (4., 11., 12., 44., 57—59., 66—68. és 71. sz.), a mai Gizellatéri ú. n. Haas féle palota helyén elhelyezett üteget (11., 12. és 42. sz.), az angol királynő szálloda helyétől az új országház tájáig terjedő földsánczokat (4. és 57. sz.), és az egész Pest látóképét vagy térképét (21., 44., 58., 59., 66—68. és 71. sz.) lehet látni.

Budának igen sok részletével ismerkedhetünk meg érmeink révén. A várpalotának Nagy Lajos által épített és 1686 július 28-án a bajorok által rommá lőtt csúcsives sz. István tornyát a 2., 4., 13—19., 23., 30—36. és 66—69. sz. érmek, a Zsigmond és Mátyás féle királyi palotáknak a Dunára tekintő homlokzatát 23., 30—33., 58., 59. és 69. sz. érmek, a várbeli mecsetek és az akkor sz. István templomnak nevezett Boldogasszony temploma tornyait az érmek nagy része, a várnak a vérmezőre tekintő éjszaki, ú. n. esztergomi sarokrondelláját a 18., 19., 30—33., 46. és 69. sz. érmek, a Naphegy felé tekintő nagy déli rondellát, mely az előbbivel az ostrom legnevezetesebb sarkpontja volt, a 36., 37., 61. és 62. sz. érmek, a nyugati rondellákat a 2., 55., 61. és 62. sz. érmek, a várpalota nyugati homlokzatát a 2., 34—37., 46. és 72. sz. érmek, a tabáni mecseteket a 7., 11—20., 23., 30., 31., 42., 48., 58. és 59. sz. érmek, a vizivárosi mecseteket a 3., 11—19. és 51. sz. érmek, a viziváros gyér házait a 4., 23., 58. és 59. sz. érmek, a várpalotától a Dunáig lehúzódó, 1685-ben

épült bástyákat a 3., 4., 7., 13—19., 30—33., 57., 61., 62. és 69. sz. érmek, a vízműnek a Duna partján elkerített területét a 7., 30—33., 48., 63. és 64. sz. érmek tüntetik föl.

Az *alsó városnak* (viziváros) a mai Pálffy tér helyén épített éjszaki, ú. n. dunai rondellája és a mellette, a mai főútcza irányában nyíló ú. n. Kakaskapu igen sok érmen látható, (3., 7., 13—20., 23., 30—33., 45., 58., 59., 63., 64., 66—68. sz.), néhány érmen pedig az említett dunai rondellától a parton dél felé húzódó czölöperődítmény (7., 13—19., 25., 30—31. sz.), vagy e helyett falak, (20., 23., 58., 59., 66—69. sz.), az alsó városnak a mai (rég)i sz. János kórházig húzódó falai és a Szt. János tér helyén nyíló középső kapuja, (20., 23. és 65. sz.), a várpalota alatt a Logody utczáig terjedő hármás bástyasor és az ú. n. Mátyás király kertje (34.—36. sz.), az alsó város nyugati falai (34., 35., 61. és 62. sz.) látható.

A gellérthegyi váracsát (Gyergyelez) a 13—19., 34—36., 58., 59., 64. és 69. számú érmeken, ezenkívül még egy, (csak képzeletbeli) hegyi erődöt a 26. sz., a Dunán vert és abban az időben híres szép hajóhidat a 4., 11., 12., 20., 23., 44., 52., 57—59. és 66. sz. érmeken látjuk, az evezős és vitorlás dunai hadihajók alakját pedig a 7., 44. és 51. sz. érmeken ábrázolt képeikről ismerhetjük meg.

Az *ostrom néhány fontosabb mozzanatát* is megörökíti néhány érem. Így az éjszaki (esztergomi) sarokrondellán lőtt rés elfoglalása (júl. 27.) a 2., 3. és 46., az éjszaki várfalaknál történt nagy aknarobbanás a 30. és 31., a török várórség kiütése a bajor ostromművek ellen a 72., a július 22-iki nagy robbanás, mely Zsigmond király palotáját 8000 mázsa lőpor felrobbanása következtében légbe röpítette, a 30., 31. és 51. sz. érmeken látható.

Az *ostromművek* közül érmeinken láthatjuk a retek útczai császári üteget, (2., 26., 46. és 51. sz.), a brandenburgiaknak a várhegy lejtőjén, a mai Batthyányi és Toldy utcák sarkának megfelelő helyen elhelyezett üteget (3. sz.), a várhegy éjszaki lejtőjén húzott futóárkokat, (18., 19., 30—33. sz.), a kálváriahegyi császári üteget, (7., 13—17., 32., 33., 48., 58. és 59. sz.), az éjszaki bástyákon lőtt rést (2., 3. és 46. sz.) a naphegyi bajor ágyútelepet, (34., 37. és 72. sz.), a Gellérthegy éjszaki lejtőjén húzott ostromárkokat (32. és 33. sz.) és az ugyanott elhelyezett ágyútelepeket (1., 11., 12., 32., 33., 48., 51., 75. és 76. sz.).

Buda mai képét a 77. sz. érem nyújtja.

★

A *tábori élet* változatos, és — mint az előtérbe helyezett részletek általában, — sokszor igen gondos ábrázolása egyebek közt a 7., 34., 35., 42. és 48. sz. érmeken fordul elő.

A szereplő egyének arczképei közül érmeinken legtöbbször I. Lipót császár és király képét találjuk, néhány érmen még Lotharingiai Károly a vár hős vívójának, (8—10., 80—86., 127. és 128. sz.), Miksa Manó bajor választófejedelem és nejének, (53., 54., 99—105. sz.), a Buda 1684-iki ostrománál kapott sebe következtében Pozsonyban elhunyt Frigyes Ágost szász fejedelemnek, (86—88. sz.), XI. Incze pápának (89., 90., 111. és 129. sz.), végül III. (Sobieski) János lengyel királynak, Lipót szövetségesének arczképe (91. sz.) díszlik.

Buda visszavételének emlékérméit különböző nemzetiségű és különféle, egymástól távol eső helyen lakó éremvéső művészek (medailleurök) készítették fejedelmeik és polgártársaik számára. Már maga ezen körülmény is eléggé bizonyítja azon köztudomású tényt, hogy Buda visszavételét már akkor is világra szóló eseménynek tekintették. Egyetlen egy város, — még Bécs sem részesült abban a — hogy úgy mondjam — megtiszteltetésben, hogy egyetlen eseményét, bármily fontos fordulópont volt is az történetében, annyi különböző mester annyiféle emlékéremmel örökítette volna meg.

Ha a jegyeikről felismert vagy egyébként megkülönböztethető művészeket megszámláljuk, mintegy harmincz éremvésőt találunk, kik Buda visszavételének emlékérméit készítették, és ha az ismeretlen tartózkodási helyüeket mellőzzük is, nem kevesebb mint tizennégy különböző várost sorolhatunk föl, mely munkálkodásuk tanyája volt; név szerint: Augsburg, Bécs, Boroszló, Danzig, Flórencz, Gotha, Körmöczbánya, Leyden, München, Nürnberg, Páris, Róma, Salzburg és Steuerwald (?) városokat.

Az itt következő lajstromban érmeink folyószámaikat idézem annak megjelölésével, hogy melyikükön milyen éremvésőjegy (mesterjegy, szigla) található. A kihagyott számok azt jelentik, hogy az illető érmeiken semmiféle mesterjegy sincs.

2. G F H , 3. I I W és G F N , 4. P S , 5. G F N , 6. G F Nü , 8. E I , 9. I S , 10. G B F , 13., 14., 18. és 19. L G L , 20. P P , 21. D I S , 23. C V és I K , 24. G F N , 25 és 26. C V és I K , 32—35. G H és L G L , 36. C H R , 37. R , 38—40. I I W , 42. M B , 44. I H , 46. G F H , 48. H I W , 51. M B , 52. C I L , 53. C Z , 54. C I L , 55. E F , 56. E I , 57. P S , 58. és 59. C L , 65. K , 66. és 67. C L , 69. H I W , 70. P H M , 72. C . L , 74. M B , 75. M B , 76. P W , 77. A S C H A R F F , 80. és 81. C I L , 82. S V és S V , 83. M S , 85. I G — W , 89. H A M E R A N V S . F , 90. P H M , 91. I H , 92. P H M és P H M F , 93. K , illetve . I . V . F . , 94. . I . V . ? . (F) . , 95. H I W , 96. I S , 97. és 98. G H és L G L , 99. és 100. G H , 101. H R O V S S E L F , 103. és 104. M B , 105. és 106. I . K . , 108. és 109. G H , 110. C S , 112. F K , 113. I K (írott monogramm) és C V , 114—116.

G H és L G L , 117. C I L , 121. L G L , 122. G H és L G L , 123. I I W , 129. P H M .

Az éremvésők jegyeit itt közöljük betűrendben, jelentésükkel és a megfelelő érmek folyószámával együtt, a melyeken láthatók.

- 1) A SCHARFF (Antonius Scharff) 77.
- 2) C H R (Christian Hermann Rott [von Rottenfels] 36.
- 3) C I L (Christoph Jakob Leherr) 52, 54, 80, 81, 117.
- 4) C L (? lásd alább) 58, 59, 66, 67, 72.
- 5) C S (? lásd alább) 110.
- 6) C V (Vink) 23, 25, 26, 113.
- 7) C Z (Caspar Zeggin) 53.
- 8) D I S (? lásd alább) 21.
- 9) E F (? lásd alább) 55.
- 10) E I (? lásd alább) 8, 56.
- 11) F K (Friedrich Kleinert) 112.
- 12) G B F (Georgius Binnenböse fecit ? lásd alább) 10.
- 13) HAMERANVS F (= Giovanni Hamerani) 89.
- 14) G F H. (Georg Franz Hoffmann) 2, 46.
- 15) G F N (Georg Friedrich Nürnberg) 3, 5, 24.
- 16) G F Nü (" " ") 6.
- 17) G H (Georg Hautsch) 32—35, 97—100, 108, 109, 114—116, 122.
- 18) H I W (Hans Jacob Wolrab) 48, 69, 95.
- 19) H ROUSSEL F (Henricus Roussel fecit) 101.
- 20) I G W (Johann Gottfried Wichmannshausen) 86.
- 21) I H (Johann Höhn) 44, 91.
- 22) I I W (Johann Jakob Wolrab) 3, 38. 39, 40.
- 23) I K (Johann Kittel) 65, 93, 113.
- 24) . I . V . F . (Johann Formenbergek fecit ? lásd alább) 93, 94.
- 25) I S (Johann Schmeltzing) 9, 96.
- 26) K (= Johann Kittel) 65, 93.
- 27) L G L (Lazarus Gottlieb Laufer) 13, 14, 18, 19, 32—35, 97, 98, 114—116, 121, 122.
- 28) MB (Martin Brunner) 51, 74, 103, 104.
- 29) M B (Martin Brunner) 42, 102.
- 30) M S (Massimiliano Soldani) 83.
- 31) P . H . M . (Philipp Heinrich Müller) 70, 90, 92, 129.
- 32) P . H . M . F (" " " fecit) 92.
- 33) P P (? lásd alább) 20.

34) P S (Peter Seel) 4, 56.

35) P W (Peter (Paul) Werner) 76.

36) R (Rott, = Christian Hermann Rott von Rottenfels) 37.

37) S V (Saint Urbain, = Ferdinand de St. Urbain) 82, (bis) 85.

38) W (Werner, = Peter Paul Werner) 75.

Egyes éremvésőkről röviden tájékoztatni kívánom az olvasót s a gyűjtőt. Kimerítő életrajzot és méltatást adni e mű kerete és célzata tiltja; azért többnyire csak a leglényegesebb adatokra szorítkozunk

Ezen adatokat az éremvésőjegyek főnnebbi sorrendjében nyújtom, a neveket pedig könnyebb kezelés végett az eredeti német, francia vagy olasz kiejtés szerint közlöm.

Azoknak, kik bővebben kívánnak értesülni, érmészeti folyóiratok idevágó cikkein kívül Nagler «Die Monogrammisten» cz. művét és ugyanannak s egyebeknek (pl. Seubert A.) Künstlerlexiconjait ajánlom figyelmükbe.

Scharff Antal kortársunk bécsi udvari és kamarai éremvéső és a bécsi Medailleur Akademie igazgatója. E helyen mint a Buda visszavétele 200 éves évfordulója alkalmából 1886-ban Budapest főváros közönsége által kibocsájtott emlékérem — (77. sz.) — készítője szerepel. A modern magyar emlékérmek közül sok került ki az ő vésője alól, így Simor János, Zichy Jenő gróf és Szilágyi Sándor emlékérmek és legujabban az akadémiai Wahrmann Mór-érem stb.

Christian Herman Rott von Rottenfelsnek, a ki érmein R és C H R jegyeket használt, — jutott a szerep, hogy Buda visszavétele emlékérmek közül az

egyedüli honi készítmények mestere legyen. Ezért emlékezünk meg róla valamivel bővebben. Atyja Herman Rott von Rottenfels, kinek két családi emlékérmét ugyanitt képben is adjuk,* 1649 júl. 30-án neveztetett ki a körmöczi ka-

* Lásd Arch. Közl. XIV. 103. l. és 23. kép, Arch. Ért. új f. XIV. 88—89. l., Wellenh. II/2 14659. Budapest Régiségei. VI.

mara albányagrófjává. Fia, a kiről itt szólni kívánunk, 1645-ben «Eisensenker», 1652 szept. 12-én pedig «Obereisenschneider», vagyis főéremvésői vagy főbélyegmetszői állást nyert Körmöczbányán és 1693-ban vonult nyugalomba. (Ezen adatokat Belházy János fődözte fel a selmeczi bányaigazgatósági levéltárában és a Num. Zeitschr. XXI. évf. 490 lapján közölte. Utána az Arch. Értesítő adta ki 1889 és 1890-ben.) — Rott több kisebb-nagyobb ú. n. Szent-György tallért, egy I. Lipót-féle jelmondatos emlékérmet, (arany és ezüst példánya a m. n. múzeumban), (v. ö. Széch. 33. t. 1—4. sz.), továbbá egy Károly főherczeg születése alkalmából (1685) kiadott emlékérmet is készített. — (L. 36. és

37. sz.) Utóda Hoffmann Károly József volt (jegye C. I. H.) — Nagy Iván (IX. 779—780. l.) szerint a rothenfelsi Rothok rokonok a királyfalvi és a ponyyeloki Rothokkal.

Christoph Jacob Leherr Augsburgban működött és keresett éremvéső volt. Bécs fölmentése (1683), Huss János és egyebek emlékére metszett emlékérmek széles körben ismeretesek. 1707-ben hamis pénz verése miatt lefejezték. — Mesterjegye C I L. (Lásd 52., 54., 80., 81. és 117. sz.)

C L jegy alatt nem Leherr augsburgi mester neve rejlik, mint dr. Tergina Gyula vélte, hanem minden valószínűség szerint egy nürnbergi éremvésőnek, még pedig a *Lauffer* vagy *Laufer*-család (ők maguk is kétféleképen írták nevüket) valamelyik tagjának, esetleg *Conrad* vagy *Cornelius*nak) jegye ez. Erre vall sok apró részlet a Budára vonatkozó (58., 59., 66., 67., 72. sz.) érmeiken, továbbá egy sorozat ugyanily — C L — jelzésű, és az alább említendő Lazarus Gottlieb Laufer jetonjaival a legszorosabb rokonságban álló nürnbergi jeton (bárcza) is.

Vink boroszlói éremvéső volt; mesterjegyét — (C betűbe helyezett V betű) — többször találjuk együtt Kittel János boroszlói éremvéső (K vagy I K) jegyével. (Lásd itt a 23., 25., 26., 65. és 113. sz. és Montenuovo (osztr.) 991., 1053. és 1188. sz.)

C S jegy alatt Buda visszavétele idejében Christoph Schneider kopen-

hágai éremvéső (1678—1698) és Christoph Strikker berlini pénzverdei felügyelő és pénzverőmester (1675—1715) dolgozott. Lásd 110. sz.

Caspar Zeggin bajor választófejedelmi éremvéső (Münzprägschneider) volt Münchenben. Bajor érmeiken 1666-tól 1706-ig fordul elő jegye: C Z. Pecsétet is metszett. Meghalt 1713-ban. (Meg kell különböztetni tőle Zeggin Pál medailleurt és Zegin Pál festőt is.) Lásd 53. sz.

DIS jegy a 21. sz. érmen található. — A Wittelsbach-ház érmeinek alább többször idézendő lajstroma szerint néhány 1700-ban vert bajor érem is ezt a jegyet viseli, melyet az idézett lajstrom SCHELre — (rövidítés?) — egészít ki. Az 1759. sz. (a Mihály-rend emlékérmé) D . SCHEL . F , az 1763. sz. (a bonni udv. kápolna építésére) DIS F és SCHEL . F , az ad 1763. (Joseph Clemens bajor fejed., Köln) SCHELL . F , az 1764. sz. (a bonni udv. kápolna fölszentelésére) DIS . az 1765. sz. (a vál. fejedelem születésnapjára, szintén 1700-ban) DIS . F jegyet visel (257. l.) — Nagler Künstlerlexikonja és «Monogrammisten»-je sem Schell nevű megfelelő medailleurt, sem idevágó értelmű DIS jegyet nem ismer. Lehetne még talán Jacob van Dieshouke németalföldi éremvésőre is gondolni, a ki 1678-tól 1702-ig Casselben működött. Ez különösen I V D jegyet használt.

Az E F mesterjegyet 55. sz. érmünkön szemléljük. Ugyanezen jegyet Wittelsb. 1467. sz. a. Miksa Manó bajor fejed. és Mária Antónia fhgnő, I. Lipót leánya 1685. évi házassági emlékérmén és Tökölyi Imrének Wesz. D. XIV. 11. és Arch. Ért. r. f. VI. évf. 54. l. ismertetett gúnyérme előlapján is találjuk, hasonlóképen ezen érem ritkább változatának (mente nélkül és fején kevesebb hajjal) ezüst példányán a N. Múzeumban, még pedig a hátlapon egyszerű E mesterjeggyel. Ebből azt következtethetnők, hogy F = *fecit*, maga a név pedig E betűvel kezdődik. Ugyancsak E F jegy fordul elő a következő emlékérmeken is: Montenuovo (osztrák) 991. sz. (Érsekujvár visszavétele), és 1069. sz. (Belgrád visszavétele).

Az E I éremvésőjegy jelentését is homály burkolja. A Montenuovo féle lajstrom 1016. sz. is csak az ismert tényről említi, hogy t. i. érmünk augsburgi készítmény. Sorozatunkban a 8. és az 56. sz. érem viseli ezt a jegyet. XI. Incze pápának állítólag Bécs fölmentése emlékére készült, hátlapján PRECES ET OPES feliratot viselő szép emlékérmén (l. a bécsi cs. és kir. műtört. gyűjteményben) szintén előfordul az E I éremvésőjegy.

Friedrich Kleinert nürnbergi éremkereskedő volt († 1714) és mint ilyen, emlékérmeket készíttetett. L. 112. sz.

Georg Binnenböse pénzverő mester volt Höxterben, 1683—88-ig, azután Hildesheim mellett Steuerwaldban működött 1690-ig. Jegye G B F. Kivüle

ezen időben még *Gianmaria Bassi* bolognai éremvéső használt G B F jegyet. L. 10. sz.

Giovanni Hamerani kitünő éremvéső volt, Rómában VIII. Sándor, X—XI. Kelemen és XII. Incze pápáknak dolgozott. Alberto Hameraninak a fia volt. † 1705-ben. Jegyei: H, GH, OPVS HAMERANI, HAMERANVS F stb. — L. 89. sz.

Georg Friedrich Hoffmann borszlói éremvéső volt 1666-tól 1706-ig. Jegye: G F H. — L. 2. és 46. sz.

Georg Friedrich Nürnberger 1682—1724. Nürnbergben pénzverő mesteri állást foglalt el és éremvéséssel foglalkozott. Kiváló művei III. Frigyes brandenburgi választófejedelem porosz királylyá koronáztatásának emlékérmé (1701), XII. Károly svéd király emlékérmé és IV. Károly császár hallei tallérja (1712). Jegyei: N, G F N és G F Nü (írott betűkkel). — L. a 2., 24., 35. sz.

Georg Hautsch (1683—1712) nürnbergi éremvéső volt. Gyakran dolgozott együtt Lazarus Gottlieb Lauferrel (l. alább), úgy hogy egyikük az érem előlapjának, másik a hátlapjának bélyegét készítette. Ilyen közös műveik Buda visszavételének emlékérméi közül a 32., 33., 34., 35., 97., 98., 114—116. és 122. sz. érmek. — Jegye: G H. — Össze nem tévesztendő G. van Hachten hamburgi éremvésővel, kinek ép úgy, mint Hautschnak G H-val jelzett érmei vannak (l. József: lásd Mont. 1190., 1228.) — I. Lipót emlékérméi közül tömérédeknek Hautsch a mestere. — L. a 32., 33., 34., 35., 45., 97., 98., 99., 100., 108., 109., 110., 114—116. és 122. sz.

Hans Jakob Wolrab (H I W) vagy *Johann Jakob Wolrab* (I I W) Nürnbergben született 1630-ban, ugyanott élt is mint éremvéső és pénzverő mester és 1690-ben halt meg. Ő hozta divatba Németországban az egyebütt már divó feliratokat az érmek külső szélén (a peremén). Mint éremvéső jó hírnévre tett szert, de vannak gyöngé művei is. Tanítványai közül legnevezetesebbek M. Brunner és G. Hautsch. Jegyei: H I W, H W, I I W. — L. a 3., 38., 39., 40., 48., 69., 95. sz.

Henri Roussel jóhírnevű párizsi éremvéső volt, (1651—1741). Ritkán tett jegyet érmeire. Jegye: H R vagy H R F. — L. a 101. sz.

Johann Gottfried Wichmannshausen 1683—1690. Gothában pénzverő mester volt. Jegye: I. G. W. — L. a 86. sz.

Johann Höhn (az idősb, 1636. vagy 1645—1687.) éremvéső volt, 1678-ban a brandenburgi választófejedelem szolgálatában állott Danzigban és Langenfuhrban Danzig mellett halt meg 1693-ban. Megkülönböztetendő a hasonló nevű ifjabb éremvésőtől, a ki szintén H vagy I H jegyet használt. — Jegye: H vagy I H. — L. a 44. és 91. sz.

Johann Kittel 1654—1739. Igen termékeny éremvész volt. Boroszlóban élt; I. Lipótnak igen sok emlékérmét ő készítette. Olykor Vinck boroszlói éremvésővel közösen dolgozott (l. fönnebb és l. a 23., 25. és 26. sz. érmeket). (Össze nem tévesztendő Johann Gottlieb Kittel szintén Boroszlóban működő éremvésővel (1680. vagy 1702—1738.), a kinek jegye I G K és az ugyancsak boroszlói Georg Wilhelm Kittel 1694—1769., a ki szintén K és ezenkívül G W K jegyet használt). Jegye: K vagy I K. — L. a 23., 25., 26., 65., 93., 105., 106. és 112. sz. érmeket.

Az . I . V . F . jegy alatt olykor *Johann Formenbergek* vagy *Farenberg* neve rejtőzik, a ki Casselben mint pénzverő mester működött 1681—1697. (I . V . jegy áll I. József egyik (1687) magyar koronázási érmén is: Weszerle C. XVIII. 11.) — . I . V . F . jegyet használt még *Johannes Vismara* milánói éremvész is 1670 táján. — L. a 93. és a 94. sz.

Jan. Smeltzing (*Schmeltzing*) igen keresett éremvész volt. Szül. Nymwegenben, Leydenben élt és a francia és angol királyi s a német császári udvaroknak dolgozott. † 1703. Egyik legsikerültebb műve Hugo Grotius emlékérméje. Jegye: S és I S. — L. a 9. és 96. sz.

K: Kittel János jegye; l. fönnebb.

Lazarus Gottlieb Laufer vagy *Lauffer* 1670—1690. Nürnbergi pénzverő-mester és éremvész. A császári udvarnak dolgozott. Játékbárczákat (jeton, Rechenpfennig) is készített ép úgy mint Conrad és Cornelius Laufer. Gyakran dolgozott közösen Hautsch éremvésővel (l. ezt). Jegye: L G L. — L. a 13., 14., 18., 19., 32., 33., 34., 35., 97., 98., 114—116., 121. és 122. sz.

Martin Brunner 1659—1725. Nürnbergi éremvész. I. Lipótnak igen sok emlékérmét ő készítette, azonkívül I. József és VI. Károly császárok, Miksa Manó bajor fejedelem, Vilmos badeni herceg és Jenő savoyai herceg érmei is ismeretesek tőle. A fönnebb említett Wolrabnak tanítványa volt. Jegyei: M, MB és M B. — L. a 42., 51., 74., 75., 102., 103. és 104. sz.

Massimiliano Soldani 1677—1742. Flórenczi éremvész. Nevezetesekek nagyméretű öntött és átvéselt bronz emlékérméi. Jegyei: M S, (néha évszám-mal), M S F, M SOLD . F . — L. a 83. sz.

Philipp Heinrich Müller (*Miller, Myller*). Szül. 1650-ben Augsburgban. 1680—1718. Mint éremvész Nürnbergben és Augsburgban működött. Eleinte aranyműves volt. Ezüstlemezzel bevont (plakirozott) bronzérmekeket is készített. Puszpángból és ébenfából készült préselt ostábla köveit igen nagyra becsülték. (Lásd a bevezetést). Hogy mennyire becsülték művészetét, az is bizonyítja, hogy Európa majdnem összes fejedelmi udvarai számára dolgozott. Jegyei: P H M és P H M F. — L. a 70., 90., 92. (bis) és 128. sz.

P P jeggyel egy csekély művészi becsű biró érmünk (20. sz.) van el látva. Valószínűleg egy kevésbé híres és éppen azért fel nem ismert mester készítménye.

P. Seel salzburgi éremvész használta a P S jegyet, mely sorozatunk 4. és 57. sz. érmein látható.

Peter Paul Werner 1689—1771. Nürnbergi éremvész. Igen sok érme ismeretes; számos fejedelmi udvarnak dolgozott. Jegyei: P. P W., P. P. W. f., P. P. W. F. és P W. Éremsorozatunkban a 76. sz. a érmet tulajdonítjuk neki.

Az R jegy a fönnebb említett körmöczbányai éremvésznek, *Christian Hermann Rott von Rottenfels*nek jegye, a ki C H R mesterjeggyel is jelölte érmeit. — L. a 37. sz.

Ferdinand de Saint Urbain építész és kitünő éremvész szül. 1670-ben Nancyban, Lotharingiában, Münchenben képezte ki magát, később Rómában települt meg, eleinte Bolognában, mint éremvész, majd pedig Rómában mint éremvész és a pápai pénzverde felügyelője nyert alkalmazást. 1703-ban Lipót lotharingiai herceg hívására szülővárosába Nancyba tért vissza, hol 1738-ban bekövetkezett haláláig dolgozott. Pápai, továbbá olasz fejedelmi, orleansi, speyeri, pfalzi érmeiket, bibornokok érmeit és a lotharingiai hercegek nagy éremsorozatát birjuk tőle. Jegyei: S V, S. V. F., S. V R., S, VRBA., S. VRBANI és F. D. S. V. — L. a 82. és 85. sz.

A W mesterjegy éremsorozatunk 75. sz. érmén *Peter Paul Werner* éremvész jegye (l. fönnebb).

A fönnebbiekre nézve van még egy megjegyzésünk: Hogy miért készültek érmeink annyi különböző helyen, annak az a nyitja, hogy egyrészt magánvállalkozók császári engedéllyel, mint ez akkoriban divott, szabadalmat kaptak ilyen érme kibocsájtására és terjesztésére, — (így pl. Nürnbergben már a XVIII. század elején erősen ki volt fejlődve a számoló- és játékbárczáknak (jeton, Rechenpfennig) iparszerű gyártása, melyek sok esetben világosan emlékérem-jelleggel bírnak. Lásd a 112. sz. érmet) — másrészt egyesek és városok magának a császárnak hódolatteljes üdvkivánatképen ajánlottak föl ilyenféle örömteljes alkalommal emlékérmeket. Ilyen fajtába sorolhatjuk az Augsburg város közönsége által veretett S P Q A (Senatus populusque Augustanus) feliratú (56., 70. és 92. sz.) érmeiket, melyeken világosan ki van írva, hogy F C S PQA (feri curavit senatus populusque Augustanus). — (70. sz.), és: GRATU-LATUR SPQA (92. sz.), továbbá a *Viechter* körmöczi bányagróf nevével el látott Rott-féle emlékérmeket (36. és 37. sz.).

Ezenkívül az ostromban résztvett vagy a császári házzal szorosabb viszonyban élő fejedelmekre nézve ugyanígy áll a dolog, mint a fönnebbi sorokban a

császárra nézve mondtuk. Ők is, vagy ő nekik is verettek érmeket alattvalóik.

Mindenütt közönségesen azt az éremvésőt bízták meg az érmek elkészítésével, a ki az illető udvarnak rendszeren dolgozni szokott. A megfajtetlen mesterjegyek mögött azt hiszem, olyan hivatalos vagy magán vállalkozó éremvésők nevei rejlenek, a kik csekélyebb tehetségük (P P , C L) vagy esetleg kisebb számú műveik révén nem tehettek szert szélesebb körű hírnévre.

Sajnos, hogy magyar névvel nem találkozunk a mesterek névsorában. A rottenfelsi Rottok vagy Nagy Iván (IX. 779. l.) szerint rothenfelsi Rothok bevándorolt németek voltak (és ugyanazon forrás szerint elei lehettek a királyfalvi és a pongyeloki Rothoknak, a kik már magyar nemesek). Akkor már legalább két emberöltőn át laktak Körmöczbányán; egyikük művei közül sokat ismerünk, (l. f.) de bizony nagyobbára meglehetősen gyöngén dolgozott és annyi jeles művészárs közt nem szolgál különös dicsőségére hazánknak, a mi nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy rendszeren csak a folyóérmek sablonos bélyegeit véste és magasabb művészi feladatok megoldására aligha nyílt gyakran alkalma. (Mellékesen megjegyzem, hogy 1730 táján e család egyik tagja: Johann Gottfried Roth von Rothenfels már ismét idegen földön, — Bécsben — tűnik föl, hol jóhírű arczkép- és miniaturfestő volt.) — A mi a régebbi hazai éremvéső művészetet illeti, nálunk az érem- és pecsétvésők többnyire a hazai ötvösök sorából kerültek ki,* I. Ferdinand óta pedig valószínűleg vajmi kevés magyar ember kapott tisztí alkalmazást pénzverdénkben, hanem felülről küldtek oda embereket. Erre vallanak a magyar kamarai tisztviselők családi emlékérméi is, (lásd az Archæologiai Közlemények XIV. kötetében dr. Tergina Gyula cikket ezekről), melyeken végesvégig ugyancsak tősgyökeres német nevekkal találkozunk. Kívánatos, hogy levéltári kutatások révén mielőbb minél több adat jusson e téren is nyilvánosság elé.

★

A Buda visszavételére vonatkozó emlékérmek legnagyobb része *1686-ban vagy esetleg a következő esztendőben készült*. Van egy pár *korábbi* is, így a Frigyes Ágost 1684-ben történt halálára vonatkozó három érem (86—88. sz.) és néhány *későbbi*, például a 49., 50. és 112.—117. sz. alattiak, melyek I. Józsefnek 1687 decz. 9-én történt pozsonyi koronáztatásáról is megemlékeznek, továbbá a VI. Károly császár képével diszített 75. és 76. sz. fa érmek. Ezeknek Buda visszavételére vonatkozó hátlapját a 43., illetve az 1. sz. 1686-iki érmektől vet-

* Lásd Arch. Ért. uj f. III. 240. és X. 385. stb.

ték át, viszont a 65. és 71. sz. 1686-iki emlékérmek hátlapja korábbi, Esztergom, illetve Érsekújvár visszavétele alkalmából készült érmek bélyegvasával állítottatott elő, új előlappal kombinálva — másodízben.

A második csoportba osztott, Buda visszavételére csak mellékesen vonatkozó emlékérmek közül néhány, mint pl. a Nándorfehérvár (Belgrád, Alba Græca) visszavétele emlékére készült érmek, (1688) stb. szintén későbbi időben készültek. Végül a legújabb keletűek közé tartozik néhány milleniumi éremmel együtt a Budapest főváros közönsége által 1886-ban Buda visszavételének kétszáz éves évfordulója alkalmából veretett szép Scharff féle emlékérem — az egyedüli, mely e sorozatban magyar feliratot visel, — melyből egyetlen egy, ő felségének felajánlott arany, hetvenöt ezüst és nagyobb mennyiségű bronz példányt vertek.

★

Az érmek *lajstromozásánál* úgy jártam el, hogy két külön csoportban, mindegyik csoport keretén belül külön-külön az előlapok feliratainak betűrendje szerint szedtem őket sorba. Más, pl. időrendi alapon, annyi, nagyrészt ugyanegy évből eredő, ugyanazon napról keltezett érmet nem lehetett rendezni és főképen tekintettel arra, hogy Budapestnek újabb, egy későbbi közleményben kiadandó emlékérmek és jetonjai közt sok egyoldalú veret is van, a hátlapok feliratai szerint való (à la Cohen) rendezéshez sem folyamodhattam.

Az első csoportba az egyenesen Buda visszavívása emlékére készült érmek tartoznak, (1—77. sz.), ezek közül a VI. Károly uralkodása alatt készült és az 1886-iki új érmekeket időrendi szempontból, tekintet nélkül a felíratra, a többi után soroztam.

A második csoportba (78—111. sz.) azon (indirekt vonatkozású) emlékérmek kerültek, melyek habár nem is verettek egyenesen és kizárólag Buda visszavétele emlékére, mindazáltal képeik vagy felirataik révén ezen eseményre is vonatkoznak. Az I. József koronázása alkalmából (1687) készült és az 1896-iki érmekeket a sorozat végére helyeztem.

A személyi emlékérmeket a fönnebb jelzett szempont szerint osztottam be az első vagy a második csoport érmei közé!

Előlapnak tekintendő az érem azon oldala, melyen 1. az arczkép, vagy 2. Buda látóképe látható.

Az érmek *számozását* illetőleg úgy jártam el, hogy nemcsak az egymástól teljesen különböző éremfajokat, hanem azoknak változatait (variants) is külön-külön folyószámmal láttam el, az anyagbeli különbségeket pedig, mindig a nemesebb anyaggal kezdve, minden egyes tételen belül abc-rendben vett

betűkkel jeleztem. Ezen eljárásra éppen az anyaggyűjtéshez feldolgozott művek idézeteiben tapasztalt és sok zavart okozó pongyolaság vitt és remélem, hogy hasonló lajstromozásoknál egyedül ez a rendszer fog beválni az által, hogy az absolute korrekt idézést nemcsak lehetővé teszi, hanem egyszerűsíti is.

★

Az érmek meghatározására használt főbb művek jegyzékét és az idézésnél használt megfelelő rövidítéseket itt nyujtom betűrendben:

Appel: Münzen und Medaillen der Republiken, Städte, Ortschaften, Gymnasien etc. aus dem Mittelalter und der neueren Zeit. Gesammelt und beschrieben von Joseph Appel. (Des Repertoriums zur Münzkunde des Mittelalters und der neueren Zeit vierten Bandes, zweyte Abtheilung.) Wien, 1829, 1—4. k. 8-r.

Arneth: Catalog der kaiserlich-königlichen Medaillen-Stempel Sammlung. Entworfen und zusammengestellt von Joseph Arneth. Wien, Carl Gerold, 1839. 1 k. 4-r.

Domanig: Porträtmedaillen des Erzhauses Österreich von Kaiser Friedrich III. bis Kaiser Franz, aus der Medaillen-Sammlung des allerhöchsten Kaiserhauses, herausgegeben (stb.) von *Karl Domanig*. Wien. Gilhofer und Rauschburg. 1896. 1 k. fol.

Fieweger: Collectio Fieweger. — Katalog satyrischer Medaillen und Münzen etc. Berlin 1885. 1. k. 8. r. (Árverési lajstrom.)

Latour: Collection Karl Latour v. Thurmburg. Wien. Erste Abtheilung. Brüder Egger. 1898. 1. k. 8. r. (Árverési lajstrom.)

Leyser: Leyser Aug. Polyc. Verzeichniss seiner raren und fürtrefflichen Münzen und Medaillen. Leipzig, 1791. 8-r.

Lochner: Joh. Hieron. Lochner: Sammlung Merkwürdiger Medaillen. Nürnberg, 1737—1744. 1—8+1 kötet. 8-r.

Mar.: Verzeichniss der von dem k. k. Generalmajor *Eduard Freiherrn von Maretich de Riv-Alpon* in Wien hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung I—III. Theil. Wien, 1863. Jos. Bermann. 3 k. 8-r.

Monn. en or: Monnoies en or qui composent une des differentes parties du cabinet de s. m. l'empereur depuis les plus grandes pièces jusqu'aux plus petites. Vienne. J. Th. Trattner, MDCCLIX. 1 k fol.

Mont.: Collection Montenuovo. Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Bogen 1 und 2, 3 und 4, 5 und 6, 7 und 8, 9 bis 14. Frankfurt a. M. bei Adolph Hess. 1880—1882. 8-r.

Neumann : Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen von Jos. Neumann (etc.). Prag, 1858—1872. I—IV. k. 8-r.

Racz. : Le médaillier de Pologne ou collection des médailles ayant rapport à l'histoire de ce pays depuis les plus anciennes jusqu' à celles qui ont été frappées sous le règne du roi Jean III. (1513—1696) par le cte *Edouard Raczynski*. Traduit du polonais par M M*** 1841 : Berlin A. Asher & Co. I—IV. k. 1841—1845,

Reichel : Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg 1842—1843. I—IX. 8-r.

Schimko : A pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum Dr. Schimko Dániel-féle érem-régiséggyűjteményének katalogusa. Összeállította Györík Márton lyceumi tanár. I—II. Pozsony. Ág. hitv. gyűlekezet tulajd. 1895. 2 k. 8-r.

Schönw. : Notitia Hungaricæ rei numariæ ab origine ad præsens tempus auctore *Stephano Schoenwisner* presb. sec. r. univers. Testanæ bibliothecario. Budæ literis ac sumptibus typographiæ eiusdem r. universitatis MDCCCL. 1 k. 4-r.

Széch. : Catalogus numerum Hungariæ ac Transilvaniæ Instituti Nationalis *Széchenyiani*. Pestini Typis Mathiæ Trattner 1807. I—III. 8-r. — Appendix ad Catalogum numerum Hungariæ ac Transilvaniæ *Instituti Nationalis Széchenyiani*. Pestini Typis Trattnerianis 1810. 1 k. 8-r. — Tabulæ Numismaticæ pro Catalogo numerum Hungariæ ac Transilvaniæ Instituti Nationalis *Széchenyiani*. Pars I—III. 1 k. fol. (Szerzője Schoenwisner J.)

Tentzel : Saxoniam Numismatica lineæ Ernestinæ et Albertinæ. I—II. Drezda, 4. r. Riedel J., 1705.

Terg. : *Századok*. A magyar történelmi társulat közlönye (stb.) szerk. Szilágyi Sándor titkár. 1884. évfolyam. (XVIII. évf.) Budapest, 1884. 8-r. — Ebben : dr. *Tergina Gyula* : Buda visszavételének emlékérméi. 1686 szept. 2. (1—3. közlemény : 594—603., 697—706., 786—799. l.)

Tört. kiáll. : A történelmi kiállítás kalauza. Szerkesztette : *Majláth Béla*. Budapest. Kiadta Budapest főváros törvényhatósága. 1886. 1 k. 8-r.

Unger : Münzen und Medaillen-Sammlung aus dem Nachlasse des Herrn *Theodor Unger* in Graz. Wien, 1897. Verlag von C. Cubasch. 1 k. 8-r. (Árverési lajstrom.)

V. Orden : *G. Van Orden* : Handleiding voor Verzamelaars van Nederlandsche Historie penningen. Leyden. 1825. 1 k. 8-r.

Welzl : Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des Herrn *Leopold Welzl von Wellenheim* (stb.) I—II. 3 k. 8-r. (II. Band, I. Abtheilung.) Wien, 1844. J. Bermann u. Sohn.

Wesz. : *Weszerle József* hátrahagyott érmészeti táblái. Kiadja a M. Nemz. Múzeum érem- és régiségosztálya. Pest. Athenæum. 1873. 1 k. 4-r.

Wind. : *Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz*. Beschrieben und bearbeitet von *Eduard Fiala*. I. Band. I. Abtheilung. Münzen und Medaillen des österr. Kaiserstaates. Prag, 1895. A. Haase. 1 k. 8-r.

Wittelsb. : *Die Medaillen und Münzen des Gesammthausess Wittelsbach* auf Grund eines Manuscripts von J. P. Beierlein. Bearbeitet und herausgegeben vom k. Conservatorium des Münzkabinetts. I. Band. I. Theil. Von der Belehnung Otto's I. bis zum Ende der Regierung Max II. Emanuel's. München. G. Franz. (J. Roth.) 1897. 1 k. 4-r.

Egyéb műveket szórványosan és ritkábban idéztem.

A főlisorolt művek szerint való meghatározáson kívül, az idézetek után, a mennyiben erre adataim voltak, megjelöltem egyes *hazai, valamint külföldi gyűjteményeket* is, a hol az illető érmek eredeti példányai találhatóak, így a Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest székes főváros (a levéltárban), a győri benzés főgymnasium, a pozsonyi ág. hitv. lyceum, a bécsi cs. k. műtört. gyűjtemények, Delhaes István úr, stb. éremgyűjteményeit.

Ez egyrészt adataim és leírásaim ellenőrzésére szolgál, másrészt pedig könnyebbségére van mindazoknak, a kik összehasonlítás, műtechnikai vagy esztétikai tanulmányozás, vagy mint sokszor megesik, másolatok beszerzése vagy rajzok készíttetése céljából keresnek egyes érmeket.

Az érmek súlyának meghatározását csak az arany és ezüst példányoknál tartottam kívánatosnak, annál is inkább, mert nem lévén a pénzláb és a darabolás törvényes szabványaihoz kötve, még a nemes fémekből vert emlékérmeknél is sokszor tetemes súlykülömbőség észlelhető a különböző példányok közt; annál kevésbé fontos a silányabb anyagú példányok súlyának pontos mérlegelése. Az érmek súlyát, a hol lehetett, a m. nemzeti múzeum példányain határoztam meg centigrammos mérlegen, a bécsi cs. k. műtört. gyűjtemény példányainak súlyát pedig a gyűjtemény igen tisztelt őrének, dr. Domanig Károly úrnak külön e célra eszközölt mérései alapján iktattam be. Az érmek átmérőjének meghatározásánál hasonló eljárást követtem.

★

Budapest emlékérmeiről lévén szó, mellőztem mindazt, a mi e fogalommal össze nem egyeztethető; a Welzl, Montenuovo stb. féle előző éremlajstromokra való tekintetből mindazáltal kénytelen voltam néhány távolibb vonatkozású érmet is fölvenni a sorozatba. Viszont, noha — a mennyiben a megbízásom óta letelt rövid idő engedte — mindent megtettem, hogy az idetartozó

érmeket felkutassam és közöljem, nincs kizárva annak lehetősége, hogy majd utólag valahonnan fölmerül egy-egy itt nem közölt veret, vagy anyagbeli változat. Köszönettel fogok tudomást venni ilyenekről és pótlékban fogom azokat közölni e mű további részeinek kiadása alkalmával. Az érmek legnagyobb részét autopszia, vagy legalább az eredetiről vett másolatok alapján irtam le, néhány fajt azonban, így az 53., 78. és 88. sz. alattiakat sehol sem szerezhettem meg és kizárólag az idézett kiadványok alapján és ezek tekintélyére hivatkozva tettem közzé.

Néhány legujabban tudomásomra jutott érmet az éremlajstrom végéhez csatolt pótlékban kellett közzétennem, minthogy ezeket a bevezetésben foglalt többrendbeli hivatkozásoknál és a folyószámozásnál fogva csak a már kész szedés lényeges megbolygatásával oszthattam volna be a sorozatba.

Az éremképek (illusztráció) készítettésénél, — sajnálattal kell emlétenem — finansiális szempontok korlátoztak, a mennyiben a Budapest Régiségei egyes kötetének kiadására bizonyos meghatározott összeg lévén kitűzve, nem vehettem igénybe a magas színvonalon állni kívánó modern érmészeti munkákhoz megkívánt egyedüli sokszorosító eljárásokat, ú. m. a heliogravure-t vagy a fénynyomatot. Kénytelen voltam, saját meggyőződéseim ellenére, az olcsóbb autotípiához folyamodni; ebben a tekintetben tehát elnézésre kell számítanom.

Végül köszönetemet kell kifejeznem dr. Hampel József úrnak, a magyar nemz. múzeum érem- és régiségosztálya igazgató őrének, a gyűjteményben őrzött érmek lefényképeztetésére adott szíves engedélyért, továbbá a bécsi cs. k. műtörténeti gyűjtemények éremtára, a drezdai és müncheni kir. éremtárak és a győri benczés főgymnasium tisztelt igazgatóságainak, továbbá Delhaes István úrnak, éremmásolatok szolgáltatásáért, dr. Domanig Károly úrnak, a bécsi cs. k. éremtár őrének, egyes érmekre vonatkozó adatok szíves közléséért és dr. Toldy László, Budapest székes fővárosi főlevéltáros úrnak a fővárosi kis éremgyűjtemény szíves bemutatásáért.

I.

I. Előlap. Budavára látóképe éjszak felől. Az előtérben két elsülő mozsár, mellettük egy tüzer, egy rakás ágyugolyó és egy sánczra kitüzött lobogó. Baloldalt a Gellérthegy, Pest egy része és a Duna látszik, melynek folyását nyíl mutatja. A várban több helyt tűzvész, a levegőben repülő bombák, a vár fölött egy bal felé repülő angyal, kezében a felismerhetőségig hűn talált magyar szent korona és egy pálmaág. Fönn félkörben: AQVILA ROM. RESERAT BUDÆ PORTAS! Lenn, szelvényben: ANNO 1686. 2. SEPT. Köröskörül széles szegély ornamentikus füzérdíszszel. Ugyanezen veret a 76. sz. érem hátlapján is előfordul; mindkettő a 48. sz. érem hátlapjának egyszerűsített utánezata, némi változtatással.

Hátlap. Kagylóhéj alakú kétkerekű kétlovas diadalszekéren, mely jobb-felé halad, a győzelem és igazságosság személyesítői ülnek: emez koronás fejű, kezében a lovak gyeplőit, kardot és mérleget tartó, amaz pedig pálmaágot tartó ifjú nő. A földön ágyucsövek és fegyverek fekszenek. Fönn félkörben e felirat: IVNGVNT POST BELLA LABELLA. A szegélyen kilencz csillaggal megszakított apró levélféle alkatrészekből összeállított füzér.

Puszpángfa (?) (préselt munka; ostáblához való játékkő). Átm. 52 mm.
Tört. kiáll. 1647. sz. 35. ábra. — Terg. 706. l. — M. n. múz. gyűjt.

2. Előlap. Budavára látóképe a Krisztinaváros felől. A Boldogasszony temploma tornyán félholdas zászló függ, a levegőben bombák repülnek. Az előtérben ágyutelepek és katonák. Fönn: BUDA.

Hátlap: Lipót mellképe, j., fején hajfürtök és babérkoszorú. Körül két soros felirat: IPSA DIE QVA FVIT A TVRCIS CAPTA POST ANNOS CXXXV. A. LEOPOLD. I. CAESAR. VI. EXPVGNATA ET RECEPTA. Z. SEP. A mellkép alatt G F H (Georg Franz Hoffmann).

Mindkét oldalon kettős vonalszegély.

a) Ezüst. Átm. 33 mm. Súly 9.3 gr.

Wellenh. 7278. (öntvény). — Mont. 996. — Terg. 699. — Nemz. múz. gyűjtemény.

b) Ólom. Mar. 8585.

3. Előlap. Budavárának meglehetősen tökéletlen képe, éjszaka felől; baloldalt a Duna látható, előtérben egy ágyú, golyókkal és lőporos hordóval, mellette gyalogos katonák, egy főtiszt, kezében parancsnoki bottal és kísérője lóháton. Hátrább ágyúutegek és ostromcsapatok, a légben bombák, a háttérben a Gellért-hegyi erőd, a Viziváros helyén egy mecset. A lőporos hordó mellett (I. I. ?) W. (Johann Jakob Wolrab). Félkörben két soros felirat: BUDA . ASTU . CAPTA . A

SOLYMANNO . 1541. D. 2. SEPT. / VI . RECUPERATA . A . LEOPOL / DO . 1686.
EOD . DIE.

Hátlap. Meredek sziklán sásfészek, benne négy tojás. A balfelől támadó sárkányt a sas visszalöki a mélységbe. Balra egy szalagon: EXESTO RAPTOR INIQUUS. Lenn: G. F. N. (Georg Friedrich Nürnberger). Körül: EHICITUR NIDO, NIDUM QUI CEPIT INIQUE. NON PARIT OVA DRACO, SED RAPIT: ERGO CADAT. Pereme sima.

Mindkét oldalon kettős, keskeny belső és szélesebb külső vonalkör.

a) Arany. Átm. ca. 46 mm. Sulya 15 #.

Tört. kiáll. 1621. sz. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 46 mm. Sulya 26 gr.

Széch. I. XLVI. 44; 35. t. 25. sz. — Mont. 1003. — Tört. kiáll. 1622. Bécsi cs. kir. műtört. gyűjt. (35,30 gr.) — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 46 mm.

Welzl 7265. sz. — Leyser 332. — Unger 3136. — Mar. 8578. — Fie-weger 889. — M. n. múz. gyűjt.

d) Ón. Átm. 46 mm.

Tört. kiáll. 1623. sz. — Mar. 8579.

Bélyegvasa: Arneth 37. l. 63. sz.

4. Előlap. Budavára Pestről tekintve, közben a Duna, rajta hajóhid; a víz folyása irányát nyíl jelöli. A pesti oldalon a város éjszaki bástya tornya látszik a környező városrészzel, azon kívül sánczok és egy lándzsás vitéz. Budán jobboldalt a vizivárosi házak, az ostromlók ágyúi, sátrai és rohamot intéző csapatai, balról a gellérthegyi erőd és a tabáni házak látszanak. A levegőben bombák repkednek és egy angyal száll le kereszttel és pálmaággal. Félkörben e felirat: BUDA CUM DEO RECUPERATA 2. SEPT. A. 1686.

Hátlap. Szüz Mária, fején nyílt koronával, fénysugaraktól körülvéve a fél-

holdon áll, szemben; karjaival köpenyét terjeszti az előtte jobbra és balra térdelő két-két alak fölé. Ezek: balra a pápa, mögötte a császár, mindkettő vánkoson térdel, fejükön korona, mellettük a földön kormánypálcza. Jobboldalt a bajor választófejedelem, fején korona, mellette a földön az országalma, mögötte pánczélos vitéz (Lotharingiai Károly), kezében marsalbot, mellette háromtollú sisak és kard. Lenn középen P. S. (P. Seel).

Felirat félkörben: AUXILIUM — CHRISTIANORUM.

Mindkét oldalt 3 vonalból (2 keskeny közt szélesebb) álló keret. Szélességében ovalis érem. (Füllel van ellátva).

a) Ezüst. Átm. 38/44 mm.

Wesz. C. XII. 3. — Terg. 702. l. — Tört. kiáll. 1633.

b) Aranyozott ezüst. Átm. 38/44 mm. Sulya 19,3 gr.

Mont. 1021. — Bécsi cs. k. mőtört. gyüjt. (16,40 gr.)

c) Sárgaréz. Átm. 38/44 mm.

Mont. 1022. — Terg. 702. — Mar. 8586. — M. n. múz. gyüjt.

d) Aranyozott sárgaréz. Átm. 37/45 mm.

Welz. 7286. — Tört. kiáll. 1632. — Bécsi cs. k. mőtört. gyüjt.

e) Ezüstölt sárgaréz. Átm. 39/47 mm.

M. n. múz. gyüjt.

f) Bronzolt sárgaréz. Átm. m. f.

M. n. múz. gyüjt.

g) Bronz. Átm. 38/46 mm.

Wittelsb. 1486.

*5. Előlap. 18 soros felirat: BUDAE. / REGG. QVONDAM. VNG. SEDIS. A

* Az előlapok feliratainak betűrendes egymásutánja értelmében a 4. és 5. közé a tévedésből hátrább helyezett 65. sz.-nak kell kerülnie. (BUDA D 2. SEPT. etc.)

MDXXVI. A. TURCIS. FERRE. DEVASTATA. / A MDXXIX. IOHANNI. EX. ERDELIAE. BANO / IN. REGEM. UNGARIAE. ERECTO. / ASSERTAE. RESTITVTAE. / A. MDXLI. EIUSDEM. FILIO. IOH. SIGISMUNDO. / A. SULTANO. SOLEIMANO. EREPTAE. / SIMILI. SINONIS. PERIVRI. ARTE. / POST. TOTIES. FRUSTRA. TENTATAS. OPPUGNATIONES / AUSPICE. TRIUNO. / INVICTISSIMI. IMP. LEOPOLDII. A. P. F. / ELECTORALIBUS. SOCIALIBUSQUE. / ARMIS. / IN FACIE HOSTILIS. EXERCT, TURCICI / ^{II. Sep.} / ^{XXIII. Aug.} A : MDCLXXXVI FORT. FELIC. / VINDICATAE. / ÆTER. MONUM. / G. F. N. (Georg Friedrich Nürnberger).

Hátlap: Budavár és környékének, valamint Pest egy részének térképe. A Duna folyása irányát nyíl jelzi. — Mindkét oldalon kettős sima szegély:

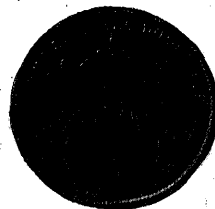
Az érem peremén e felirat: NOS. VERO. TEMPUS. HABENTES. VINDICAMUS. HÆREDITATEM. PATRUM. NOSTRORUM. MACCAB. 15.

a) Ezüst. Átm. 45 mm. Súly 39.38 gr. (2¼ lat).

Terg. 789. l. — München.

b) Réz. (Utóveret két darabban; mindkét lapja külön, természetesen peremfelirat nélkül.) Átm. 46 mm.

M. n. múz. gyűjt.

6. Előlap: Budavárának és környékének éjszak felől, de távoli nézőpont-ról vett látóképe. Háttérben a hegyek és a gellérthegyi erőd és ez alatt házak, baloldalt a Duna látszik. Előtérben egy fatörzsre függesztett török tropæum: alatta a földön ülő, kezén megbilincselte női alak, e mellett pedig vizöntő edényre támaszkodó folyamisten, kezében nádbuzogánnyal. Lenn: ^{2. Sept.} / ^{23. Aug.} A°. 1686. Fönn, félkörben: BUDA POTENS—CAPTA.

Hátlap: Koronás kétfejű sas, mellén az osztrák pólyás czimerpajzsral, lábaival a félholdat tartja és összetörni akarja. Körül: FORTITUDO ET LAUS MEA DOMINUS. Pf. 118. ♯ 14. Lenn: G. F. Nü. (írott betűkkel; Georg Friedrich Nürnberger). Mindkét oldalon recézett szegély.

a) Arany. Átm. 27 mm. Súly 7.01 gr.

Tört. kiáll. 1615. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 27 mm. Sulya 4·8 gr.

Appel IV/2. 2437. — Welzl 7279. — Mont. 1004. — Terg. 700. lap (4·99 gr.) — Tört. kiáll. 1616. — Wind. 5596. — M. n. múz. gyűjt.

7. Előlap: A bombázott Budavár látóképe éjszakeről. Az előtérben egy tüzér mozsarat süt el, mellette császári zászló leng; előtte a tábor, balra a Dunán egy hajó és egy nyíl, arrább Pest bástyája látszik. A háttérben a Gellérthegy, tövében házakkal. A várhegy éjszaki lejtőjén futóárkok. A vár fölött balfelé repülő és körmeivel egy széttörött kézív darabjait, szájában pedig pálmaágot tartó koronás sas. Fönn félkörben szalagon e felirat: BVDA TVRCARVM IVGO EXSOLVTA. Fonott szegély.

Hátlap: A bécsi szent István torony felső része (a keresztje); mellette két oldalt kis geniusok; a torony jobboldalán lévő genius kopjával a csillagos félholdba szúr. Fönn félkörben: IN SPEM PRISCI HONORIS. Két oldalt nyolczsorban e felirat: AN- NO / QVO IN TVRRI — SANCTI STEPHANI / VIENNAE AVSTRIAE SVBLATA / LVNA 15. IVN: — CRVX REPOSITA / 14. SE. LEOPOLDO AVGVSTO / RESTITVTA — EST 2. SE. BVDA / REGNI — HVNGARICI — CAPVT. Sima kettős vonalszegély.

a) Ezüst. Átm. 50 mm. Súly 34·20 és 38 gr.

Welzl 7266. — Mont. 980. — Terg. 702. l. — Tört. kiáll. 1635. sz.

b) Aranyozott ezüst. Átm. m. f.

Delhaes. — Bécsi városi múzeum.

8. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. előtte sisak és irattekercs (marsalbot?). Körül: CAROL. V. LOTHARING—ET BARR. DVX.

Hátlap: Lotharingiai Károly sisakos fővel, címeres mellű páncélban, kerekded paizszsal, melyet a sz. Szűz képe díszít, török főre tapos. Előtte egy legyőzött négyfejű szörny (a török), eltört dárdával és félholdas pajzsos. Egyik feje már levágva a földön fekszik. Fönn ragyogó nap, rajta kehely és szent ostya, melyből villámok (vércsöppek?) hullanak a szörnyre. A háttérben Buda látóképe. Félkörben a felirat: QVOMODO CECIDISTI — DE CÆLO. Lenn: E. I. éremvésőjegy.

Mindkét oldalon kettős vonalszegély. — Ezüst. Átm. 54. mm. Súlya 53.20 gr.

Tört. kiáll. 1679. sz. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. — Delhaes. — Lattour. 3271. sz. (58 gr.). — M. n. muz. gyűjt. (U. azon példány).

9. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe szemben, fejére és vállaira borí-

tott oroszlánbőrrel. Félkörben e felirat: CAROLUS V. D. G. LOTHAR: ET BARRI: DUX. Lenn kisebb betűkkel: BULLONIUS — ALTER.

Hátlap: A vezér antik öltözetben, sisakján sassal, kezében kormánybottal, Budán egy elfoglalt kerek torony felső síkján áll, körülötte ágyugolyók hevernek, lángok és füstgomolyok láthatók. Mögötte jobboldalt egy várfokon a kereszt van kitűzve. Előtte egy fal tetején hosszú palástot és fején kucsma féle süveget viselő nő, Buda nemtője áll, lábával az elesett török zászlótartó hátára lép és míg jobbkezelével a vezér jobbját fogja, balkezelével koszorút tesz fejére. Mögötte római legio-sas és foglyok látszanak. Fönn félkörben felirat: INFIDELIBUS HUNGARIA — PULSIS. Lenn: I. S. (Johann Smeltzing) és BUDA CAPT. / 1686. Mindkét oldalon lapos, 3 vonalból álló keret.

a) Ezüst. Átm. 60 mm. Súlya 91,5 gr.

M. n. múz. gyűjt.

b) Ón. Átm. 59 mm.

Mont. 1025. — Terg. 795—796. l. — Mar. 8577. — Delhaes.

10. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. hajfürtös fejjel, páncélban, köpenyben, csipke melldíszszel. Körül: CAROLUS V. D. G. — LOTHARINGIÆ BARRI. & DVX. Lenn: G. B. F. (Georg Binnenböse fecit?)

Hátlap: Budát jelképező női alak trónon ül, jobbában babérkoszorú, balkezelében kereszt és urna; bal lábával a félholdra tapos. Alatta: BVDA CAPTA. Körirat: QVIS. LABORANTI. — POTVIT —. SVCCVRRERE LVNÆ. & 1686

Ezüst. Átm. 45 mm. Súlya 41,30 gr.

Tört. kiáll. 1678. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

11. Előlap: Buda vára a pesti partról tekintve, a honnan a várostól éjszakra a váci kapun kívül, a mai Haas-féle palota helyén elhelyezett két ágyú és két mozsár működik ellene; mellettük két tüzér. A vár két végén ágyútelepek, a levegőben bombák, a Dunán hajóhid, a víz folyása irányát nyíl jelzi. A vár fölött pálmaágot és kormánypálczát tartó sas repül balfelé, e fölött pedig pálmaoszorúba foglalt L betű. Körül 2 vonal közt e felirat: CUM DEO TRIUNO ET — VICTRICIBUS AVMS. ∴∴

Hátlap: Nyolcz soros felirat: BUDA / A SOLYMANNO, / OCCUPATA A 1541. / POST ANN. 145. / LEOPOLDO / RECUPERATA / A. MDCLXXXVI. / D. 2. SEPT. / Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Az érem peremén: DURCH GOTTES GNAD . LEOPOLDS THAT . UND KLU- GEN RAHT (sic).

a) Arany. Átm. 39 mm. Súly 34,63 gr. (Durván felülvésett öntvény).

M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 38 mm. Súly 22,2 gr.

Welzl 7276. (Átm. 40 mm.) — Mont. 983. — Appel IV. 2432. — Terg. 698. l. — Tört. kiáll. 1611—1612. sz. — Unger 3128. — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 38 mm.

Budapest sz. főv. gyűjt.

12. Az előbbi érem bélyegváltozata.

Ezüst. Átm. 39 mm. Súly 22 gr.

Mont. 984. sz.

***13.** Előlap: Budavára látóképe; háttérben a Gellérthegy, baloldalt a Duna, rajta egy vitorlás hajó. A kép szélén a pesti part egy kis része is látszik. A Viziváros helyén három mecset és egyes épületek állnak. Előtérben az ostromlók tábora, soronkint elhelyezett sátrakkal, továbbá mozsárágyuk, melyeknek kettője bombát vet a várba. A vár fölött jobbfelé repülő angyal, kezeiben pálcával. Fönn félkörben e felirat: DER CHRISTEN RUHM.

Hátlap: Tizenkét soros felirat: OFEN, / A 1526. VON SOLYMAN EROBERT. U. / A. 1541. MIT LIST EIN- / GENOMEN: HERNACH / VON R. K. M. LEOPOLD / D. 23. AUG. A. 1686. NACH / EINER HARTEN BELA- / GERUNG, IN ANGE- / SICHT DES FEINDES, / DURCH STURM, BE- / ZWUNGEN.

Lenn: L. G. L. (Lazar Gottlieb Laufer). Mindkét oldalon kettős sima szegély. Pereme sima.

a) Ezüst. Átm. 30 mm. Súlya 8·8 gr.

Mont. 1011. — Terg. 706. l. — Tört. kiáll. 1655—1656. sz. — Unger 3141. — Schimkó, magyar, 1156. — M. n. múz. gyűjt.

b) Bronz. Átm. 29 mm.

Széch. I. XLVI. 41., 35. t. 26. sz. — Mont. 1012. — Terg. 706. l. — Unger 3142. — M. n. múz. gyűjt.

14. Mint az előbbi, de rézsütös vonalakkal recézett peremmel.

Ezüst. Átm. 30 mm. Súlya 8·8 gr.

Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

15. mint a fönnebbi (13. sz.), hanem ovalis alakú és pereme sima.

Ezüst. (Ca. 28 mm. átm.)

Welzl 7287. — Leyser 336.

* Lásd a pótléket is. (121. sz.)

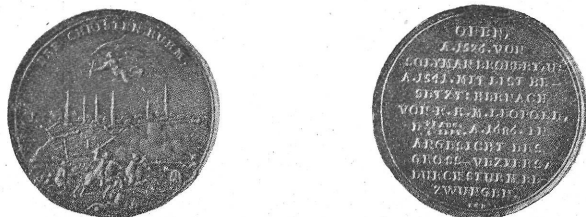
16. Mint az előbbi, hanem az angyal balfelé repül. (A bélyeg repedt.)
Bronz.

Welzl 7288. — Mar. 8584.

17. Előlapja mint a 13. sz., hátlapja mint a 18. sz.

Ezüst. Átm. 29 mm. Súlya 8.5 gr.

Mont. 1010. sz.

18. Az előbbihez hasonló.

Előlap: Buda vára éjszakeről tekintve. A Gellérthegy és a Duna egy része csak az érem bal szélén látszanak. Az előtérben két török lovas megtámadja az ostromlók egyik ágyuját, melyet pikával fegyverzett gyalog katona véd. Egy török a földön fekszik már. Hátrább nagy tömegek harcza. A vár fölött bal felé repülő angyal. Kezében pálmaág és kereszt. Fönn e felirat: DER CHRISTEN RUHM.

Hátlap tizenegy soros felirat: OFEN, / A. / 1526. VON / SOLYMAN EROBET, / U: / A. / 1541. MIT LIST BE- / SETZT: HERNACH / VON R. K. M. LEOPOLD, / D
23. AUG. / 2. SEPT A. 1686. IN / ANGESICHT DES / GROSSVEZIERS, / DURCH STURM BE- / ZWUNGEN. / Lenn: L. G. L. (Lazar Gottlieb Laufer). Mindkét oldalán kettős sima szegély. Pereme rézsutosan recézett.

Ezüst. Átm. 30 mm. Súlya 6.8 gr.

Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

19. Mint az előbbi, hanem pereme sima.

a) Ezüst. Átm. 30 mm. Súlya 6.5 gr.

Schönw. VIII. §. 12., X. t. 285. sz. — Széch. I. XLVI. 40. sz., 35. t. 22. sz. — Welzl 7280. — Appel IV/2. 2434. sz. — Terg. 706. l. — Tört. kiáll. 1651—1652. sz. — Unger 3139. — Schimko, magyar, 1154. — M. n. múz. gyűjt.

b) Bronz. Átm. 30 mm.

Schönw. VIII. §. 12., X. t. 285. sz. — Széch. Appendix 42. l., 35. t. 22. sz. Welzl 7281. — Appel IV/2. 2435. sz. (vörösréz). — Tört. kiáll. 1653—1654. sz. — Unger 3140. — Mar. 8584. — Schimko, magyar, 1155. (réz.) — Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

c) Aranyozott bronz. Átm. m. f.

Grác; Joaneum.

d) Ezüstözött bronz (réz). Átm. m f.

Walla.

e) Ón. Átm. 30 mm. (2 mm. vastag).

M. n. múz. gyűjt.

20. Előlap: Buda vár és környékének igen tökéletlen ábrázolása. Háttérben a Gellérthegy, az érmen keresztben a Duna hidja, a pesti oldal egy része továbbá a Margit sziget, mely ezen ábrázolás szerint hosszában keletről nyugat felé fordulva Pesttől észak felé fekszik. Az előtérben jobboldalt épület csoport és P P, az éremvéső jegye. Fönn félkörben három soros felirat: DER GROS: LEOPOLDT . HAT OFEN NUN GE WOÑEN. / DADURCH DER TÜRCKEN MACHT . / IN UNGARN MEIST ZERROÑEN. Lenn a szelvényben 2 pálmaág közt: ANNO 1686. / DN . 2 . SBT : ST : N (= stili novi).

Hátlap: Az érem felső felében csatajelenet, fönn fénysugarak közt: GOTT, félkörben e felirat: NACH STREIDT — UND KRIG. / GIBT — (t. i. Gott) — D : SIEG. A szelvényben ez áll: KEYSER BRANDEB : U : BÆYREN. / TATEN DVRCH D : SCHWERT / VND FEVREN / DEN ENDTSATZ / DER TVRCKEN / STEWREN.

Mindkét oldalon kettős sima szegély.

a) Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 51·4 gr. ($2^{15}/16$ lat).
Terg. 789. l. (München).

b) Réz (utóveret két darabban, mindegyik lapja külön). Átm. 48—49 mm.
M. n. múz. gyűjt.

21. Előlap: Buda és Pest vára, valamint az ostromműveknek, sánczok, ágyúüteg, és a hegyeken elhelyezett ostromzáró csapatoknak igen felületesen odavetett rajza. Jobboldalt egy működő ágyúüteg. Az előtérben jobbfelé tartó pánczélos lovas, kivont karddal, körülötte gyalog katonák. A szelvényben e felirat: D. LOTRINGE. Az illető helyeken még e magyarázó feliratok olvashatók: MONS S. GERARDI, ARX, BUDA, PEST, DONAU F L.

Hátlap: 12 soros felirat: BUDA / LEOPOLDI CECIDIT / VICTRICIBUS ARMIS: / TARTARUS . HAN . TEKELI . / TURCA . RUERE SIMUL . / LOTHARUS . ET . BAVARUS . QUOD / CAESARIS AGMINA SEPTEM . / FRUSTRA TENTARUNT . / IAM / POTUERE DUCES . / 1686 .² / DIS. (Ez utóbbi sor kisebb betűkkel. Éremvésőjegy?)

Ezüst. Átm. 44 mm. Súlya 30·32 gr.

Terg. 705. l. (Átm. 45 mm. Súlya 40·25 gr.) — Tört. kiáll. 1648. —
M. n. múz. gyűjt.

22. Előlap: Egy körülbástyázott város, — (Buda) — képe. Fölötte keresztet és félholdat tartó kétfejű sas repül jobbfelé. A szelvényben: BUDA . CAPTA .

Egy belső gyöngysor és egy külső fogazott szegély közt a város képe körül e körirat: *DONEC AUFERATUR LUNA PSL. 71. V. 7.*

Hátlap: Madoets Jakab belga báró czimere: alul lekerekített pajzsban három átlukasztott ruta (fönn kettő, lenn egy). Oromdísz: két szárny közt bő ruhás fürtös fejű gyermek derékig, az orrjegy arannyal váltakozik és dús csavarodásokban a pajzs aljáig ér. Két oldalt 16.. 86 évszám. Tagozott szegély. Pereme sima.

a) Ezüst (billon). Átm. 31 mm. Súlya 7·10 gr.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Réz (bronz). Átm. 29¹/₂ mm.

Welzl II. 1. 7290., (idézi Loon III. 271. V. Orden n. 1398.) — Neumann: Kupferm. VI. 35120. — Windischgrätz 5598. — Mont. 1024. — Terg. 788. l. Tört. kiáll. 1666. — Unger 3145. — M. n. múz. gyűjt.

23. Előlap: Budavára és az alsó város gondosan részletezett látóképe északról. A háttérben jobbra a Sashegy, középen a Gellérthegy az erőddel, (gyergyeelez) baloldalt Pest éjszaki szöglete látszik. A Dunán hajóhid. Lenn egymásba tett gv (Georg Vinck (?)). Fönn félkörben két soros felirat: *EIN WEISER GEWINNT DIE STADT / DER STARCKEN S. P. R. W. 21, 22.* (Ugyanezen képet a 65. sz. érem előlapján is látjuk.)

Hátlap: Lánczféle fonásból alakított körben tizenegy soros felirat: *DURCH / GERECHTE WAFEN / EROBERT / LEOPOLD DER I. / DEN 2. SEPTEMBER / OFEN / WELCHES / SOLIMANN DER II. / FÜR CXLV IAHREN / DURCH BETRUG / GENOMMEN / Lenn 1. k. (Johann Kittel).* Az említett körön kívül körülfutó szegélyen e felirat: *DER GVTE VND GETREVE GOTT SEL FÜR DEN SIG BEL OFEN EWIGLICH GEPREISET* ❧

Mindkét oldalon keskeny sima szegély.

a) Arany. Átm. 34 mm. Súlya 13·8 gr.

Mont. 995. — Terg. 704. l. — Gerhardt Gusztáv gyűjt. Budapest

b) Ezüst. Átm. 34 mm. Súlya 10·1 gr.

Welzl 7284. — Leyser 330. — Mont. 994. — Terg. 704. l. — Tört. kiáll. 1642—1643. (Átm. 29 mm.) — Unger 3132. — Schimko, magyar, 1153. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. (546) gr. — M. n. múz. gyűjt.

24. Előlap: Miksa Manó bajor fejedelem lóháton, páncélban, a háttérben Pest és Buda. Fönn: sugaras istenszeme és EMANUEL, lenn az érem szelvényében pedig: CHURBAIRISCHE HILFF / IN UNGARN 1686. A városok látóképei fölött: PEST és OFEN (írott betűkkel). Lenn: G. F. N. (Georg Friedrich Nürnberger).

Hátlap: Középen a császári czimmerrel díszített várkapu alakú oltáron korona, jogar és országalma, fölötte sasos római legio-jelvény; rúdján kis medaillonban I. Lipót mellképe j. s e felirat: LEO-POLD, e fölött sugarak és GOTT MIT UNS. A medaillon alatt szintén a rúdra erősített római vexillum féle zászló CÆSAR / ET / IMPERIUM / felirattal. Az oltár előtt a félhold fekszik, mellette pedig 2 oldalt 1—1 megkötözött fogoly és 1—1 egymásnak az oltár fölött kezét nyújtó női alak, — vértjükön kétfejű sas, — kezeikben 4—4 bajor zászló, a birodalmi országmával illetve az oroszlánál. A háttérben tájkép; baloldalt egy folyamisten urnával, lenn: MÜNCHEN, WIEN, OFEN (írott betűkkel), a szelvényben pedig a felső felirat folytatásául: WER MAG WIDER UNS SEIN.

Az érem peremén: MAXIMILIAN EMANUEL HERTZOG IN BAYERN PFALZGRAF BEY REIN CHURFURST és öt pontból álló rozetta.

a) Aranyozott ezüst. Átm. 48. mm. Súlya 537 gr. Wittelsb. 1486.

b) Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 47 gr. Mont. 1032. — Terg. 797. — Latour 1624.

25. Előlap: Magyarország és a Duna személyesítői: amaz térden álló fiatal nő, fején váralakú koronával, kezeiben szőlőt és gyümölcsöt ontó bőségszaruval és UNG / ERN feliratú zászlós kopjával, emez nád közt ülő bozontos fejű szakállas férfi; kezeiben DO / NAU feliratú evezőlapát és egy halacska, előtte vizöntő edény, melyből az alább bőségesen csörgedező Duna ered. A Dunán két csónakos egy csónakban. A két alak közt égő áldozati oltár, feldíszített oldalán a koronás országczimer, és 16—86 / D . 2 SEPT. felirat. Lenn egymásba helyezett C (?) és v betűk (C. Vinck). Fönn félkörben: GOTT WAS GOTTES IST., felirat, mely a tulsó oldalon folytatódik.

Hátlap: Fönn félkörben az előlap feliratának folytatásául: DEM KEISER WAS DES KEISERS — IST. Ez alatt, az érem jobboldalán, jobbfelé repülő koronás sas, hátrafordított fejjel, nyakán szalagon lógó koronás L betű (= Lipót), karmai közt kivont egyenes kard, koronázott négy mezejű magyar országczimer a pólyákkal és a kettős kereszttel, és egy szalag e felirattal: OFEN. Lenn: Budavár és környéke távlati képe az ostromló csapatokkal, előtérben a Duna és a pesti oldal egy része, Pest város éjszakai részével; itt néhány ember és egy sátor látható, mely az I (H?) K vésnökjegyet viseli. (= Johann Kittel). Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 30 gr.

Mont. 993. — Terg. 699. l. — Tört. kiáll. 1613. — Wind. 5595. — M. n. múz. gyűjt.

(Kittel és Vinck e féle közös művei e lajstromban a 23., 25., 26. és 113. szám alatt fordulnak elő. Hasonló közös művei Hautschnak és Lauffernek, továbbá Wolrabnak és Nürnberggernek is vannak.)

26. Előlap: Mint az előbbi.

Hátlap: Felirat félkörben: DEM KEISER WAS DES KEISERS IST. A tér közepén jobbfelé repülő koronás sas, nyakán koronás L betűvel, karmaiban egyenes kard, koronás négyrésztű országczimer és OFEN feliratú szalag. Ez alatt Budavára a krisztinavárosi oldalról tekintve, erősen kidomborított rondellákkal, jobboldalt a gellérthegyi, és ettől balfelé még egy négy sarkú, 3 tornyú hegyi erőd látszik. A várba mindenfelől bombák repülnek és füstgomolyok emelkednek. Az előtérben az ostromlók ágyútelepei és támadó csapatai. Baloldalt egy sánczmű belsejében 1 κ betűk (Johann Kittel).

Mindkét oldalon sima kettős keret.

a) Arany. Átm. 47 mm. Súlya 34,5 gr.

Mont. 992. sz. — Terg. 699. l.

b) Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 27,5 és 24,7 gr.

Wesz C. XI. 7. — Mont. 991. — Welzl 7271. — Leyser 338. — Terg. 698. lap. — Wind. 5595. — Unger 3131. — Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

27. Előlap: Budavár távlati képe éjszakeről. Az előtérben a keresztény tá-

bor egy része, sátrakkal, fallal és kapuval, ostromágyúk és német birodalmi zászló. A vár délkeleti részén a július 22-iki nagy robbanás és az éjszaki bástyánál is egy robbanás képe, a füstfellegben légbe röpködő emberi testrészek látszanak. Éjszaknyugat felől ostromló csapatok közelítik meg a falakat, balról a Duna látszik egy vitorlás és evezős hajóval. A háttérben hegyek, a rácsváros helyén egy minaret. Lenn: A. 1686. $\frac{2. SEP.}{23. AVG.}$ Körül: HEROVM TVMVLVS CLARO ET BUDA VDA CRVORE CÆSAREO TANDEM FVLGINE STRATA IACET és öt pontból álló rozetta.

Hátlap: Egy tüzet lehelő sárkánynyal viaskodó sas, a mint a sárkány fejéhez sújtja villámait. A sas körül kihullott tollai (5) röpkednek. Körül: MALO NODO MALO CVNEVS . — ET EIICIEVR SERPENS ANTIQVVS . — Pereme sima.

a) Ezüst. Átm. 58 mm. Súly 108 gr.

Széch. I. XLVI. 48, 36. t. 29. — Terg. 705. l. — Tört. kiáll. 1608. sz. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ólom. Átm. m. f.

Fieweger 888.

28. Mint az előbbi, de peremén e felirat: QVAM DOLO MALO SOLYMANNVS RAPVIT, LEOPOLDVS MARTIA VIRTVTE MAHOMETI QVARTO ERIPVIT.

a) Ezüst. Átm. 60 mm. Súly 108 gr.

Welzl 7263. (Átm. 57 mm.) — Terg. 705. l. — Unger 3125. (67.5 gr.)

b) Ón.

Maretich 8576. — Delhaes.

29. Mint az előbbi, más verettel az előlapon.

Ezüst. Átm. 57 mm. Súly 76 gr.

Mont. 977.

30. Előlap: Mint az előbbi (27. sz.)

Hátlap: Dombos tájék előterében rózsabokor, egy nyíló rózsával, mely után balról két, jobbról egy kéz nyul felhők közül: ez utóbbi a virágot tépi. A kezeken a tüskék által okozott vérző sebek. A bokor alján két kigyó és három varangy, fölötte szalagon e jelmondat: PER TOT DISCRIMINA RERUM. Körül pedig: † SPINIS ATQUE MINIS LETHI HORRIDA LESIT OVANTES ARMANT PURPUREUM SAEVA PERICLA DECUS. — Pereme sima.

Ezüst. Átm. 57 mm. Súlya 104 gr.

Széch. I. XLVI. 49. és előlapja: 36. tábla, 29. sz., hátlapja: 36. tábla, 30. sz. — Terg. 697. l. — Unger 3126. — M. n. múz. gyűjt.

31. Mint az előbbi, de peremén e felirat: X QUAM DOLO MALO SOLYMANNUS RAPUIT. LEOPOLDUS MARTIA VIRTUTE MAHOMETI QUARTO ERIPUIT.

a) Ezüst. Átm. 57 mm. Súlya 72 gr.

Mont. 978. — Tört. kiáll. 1607. sz., 33. ábra. — Delhaes.

b) Bronz. Átm. 57 mm.

Mont. 979. — Terg. 698. l. — M. n. múz. gyűjt.

c) Ón.

Welzl 7264.

32. Előlap: Budavára éjszak felől. Az előtérben az ostromlók tábora, ágyúteleppel és zászlóval. Háttérben a gellérthegyi erőd. A levegőben bombák röpködnek és a várban égő házak lángja és füstje az égre csap. Fönn a levegőben egy nyílt korona. Félkörben e felirat: HOS FORNAX ARDET IN USUS. Lenn: LGL.

Hátlap: Lipót antik páncélban és köpenyben hajfürtös fővel, az előtte térdelő nő (Hungaria) felé nyújtja kegyelme jeléül kormánypalczáját. Lába alatt a fogyó hold. Hungaria mögött egy hajlott felületű, lenn csúcsos

pajzs fekszik e fölirattal : LUDOVICUS / REX UNGAR : / , egy repülő angyal pálmát hoz és koronát helyez Lipót fejére, míg Hungaria mögött a keresztény vallás személyesítője: egy apostoli kettős keresztet, kelyhet és ostyát tartó nő áll. Félkörben : LEOPOLDO ULTORE RESURGES. A szelvényben : RESTITUTORI UNGARIE / OB BUDAM RECEPTAM / MDCLXXXVI. / GH. (Georg Hautsch)

Pereme sima.

a) Arany. Átm. 45. mm. Súlya 68·80 gr.

Bécsi cs. kir. mütört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 45 mm. Súlya 29·07 gr.

Schönw. VIII. §. 14., X. t. 287. sz. — Széch. I. XLVI. 45., 35. t. 27. sz. — Terg. 787. l. — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz.

Széch. I. XLVI. 45., 35. t. 27. sz. — Mont. 1006. sz. — Terg. 787. l. — Tört. kiáll. 1657—1658. sz. — Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

d) Aranyozott bronz.

Tört. kiáll. 1659. sz. — M. n. múz. gyűjt.

e) Ón. Átm. 45 mm.

Schönw. VIII. §. 14., X. t. 287. sz.

33. Mint az előbbi, de peremén e felirat: ✱ DURCH LEOPOLD WIRD AUFGERICHT WAS LUDVIGS UNFALL LÄNGST VERNICHT.

a) Arany. Átm. 45 mm. Súlya 20 #.

Tört. kiáll. 1660. — Bécsi cs. kir. mütört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 45 mm. Súlya 38·18 gr.

Széch. I. XLVI. 45., 35. t. 27. sz. — Welzl 7272. — Mont. 1005. — Terg. 787. l. — Tört. kiáll. 1661. — Unger 3137. — Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

c) Aranyozott bronz. Átm. 45 mm.

Bécsi cs. kir. mütört. gyűjt.

d) Bronz. Átm. m. f.

Maretich 8575.

34. Előlap: A mindenfelől bombázott és több helyen felgyújtott Budavár képe a krisztinavárosi oldalról tekintve. Jobbról a Gellérthegy látható, melynek erődjén zászló leng, előtte a Naphegy, ágyúüteggel, előtérben az ostromlók tábora, sátrakkal. A korcsmasátor felismerhető a koszorús czégérről; a bogrács állványa alatt vigan lobog a tűz, körülötte katonák hevernek vagy állanak, egyiküknek szájában egyenes szárú hollandus pipa. Mellettük egy lovas áll, a ló lábai közt G H (Georg Hautsch). Fönn félkörben e felirat: HOS FORNAX ARDET IN USUS. A vár fölött nyílt korona lebeg. Sima vonalszegély.

Hátlap: 12 soros felirat: OFEN / DIE KÖNIGLICHE / HAUPSTADT IN HUNGARN / A 1526. NACH K. LUDW. DES II. TOD, VON SOLYMAN EINGENOMMEN, / A. 1529. DEM WEYWODEN IOHANN / ÜBERLASSEN, UND A. 1541. / VON SOLYMAN MIT BETRUG BEHAUPT. / D. ^{23. AUG.} / _{2. SEPT.} A. 1686. DEN TÜRKEN, MIT STÜRMENDER HAND / ENTRISSEN. / Lenn kisebb betűkkel L G L (Lazar Gottlieb Laufer). Sima vonalszegély. Pereme sima.

a) Arany. Átm. 40 mm. Súly 10 #.

Széch. I. XLVI. 39., 35. t. 21. sz. — Tört. kiáll. 1619. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 40 mm. Súly 25 gr.

Schönw. VIII. §. 13., X. t. 286. sz. — Mont. 1008. Súly 19 gr. — Tört. kiáll. 1617. és 1620. sz. — Budapest sz. főv. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 40 mm.

Schönw. VIII. §. 13., X. t. 286. sz. — Széch. 35. t. 21. sz. — Tört. kiáll. 1618. — Fieweger 893. — M. n. múz. gyűjt.

d) Aranyozott bronz. Átm. 45.1 mm.

Schimko, magyar 1152.

*35. Mint az előbbi, peremén e felirattal: IN OFEN FEUR GESHMIDTE
KRONEN DES LEOPOLDI SIEG BELOHNEN.

a) Arany. Átm. 40 mm. Súlya 38·18 gr.

Terg. 700. l. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 40 mm. Súlya 25 gr.

Széch. I. XLVI. 39.; v. ö. 35. t. 21. sz. — Welzl 7273. — Mont. 1007. —
Fieweger 892. — Terg. 700. l. — Unger 3138. — M. n. muz. gyűjt.

c) Aranyozott réz. Átm. 40 mm.

Budapest sz. főv. gyűjt.

d) Bronz. Átm. m. f.

Mar. 8583.

36. Előlap: Lipót babérkoszorus fürtös fővel, kezeiben kormánypálczát és országalmát tartva páncélban, köpenynyel, mellén az aranygyapjúval, szembejövő négyfogatú diadalszekéren áll, melyet egy kis geniusz igazgat jobbról. Mögötte az elfoglalt török lobogók és három török fogoly, jobboldalt barok kartuson a két oroszlántól tartott lotharingiai czimerpajzs. A lovak lábai alatt a ketté tört félhold fekszik, ettől balra pedig C H R. (Christian Herman Rott von Rottensfels). (A c a legtöbb példányon homályosan látszik; legtisztábban a bécsi cs. és k. múzeumén). Fönn az égen jobboldalt felhők közül Isten szeme látszik fénysugarak közt. Felirat félkörben: IBIT FAVORE DIVINO LEOPOLDI INDVSTRIA BAVARI VI. ET. LOTHARINGI.

Hátlap: Buda vára a Krisztinaváros felől; jobboldalt a Gellérthegy és a Naphegy, előtérben a vezéri sátor, ágyútelepek, csapatok, egyes katonák. Fönn

* Lásd a pótlékot is. (122. sz.)

a légben kardot és villámokat tartó sas és két kilőtt bomba. Félkörben e felirat: AVSTRIACIS BVDA VRBS. AQVILIS SVBSTERNITVR ARMIS. Lenn a szelvényben: IA VIECHTER. D. G. MO : / : C : CAMERG. Mindkét oldalon keskeny vonalkörön kívül széles fogazott keret.

a) Arany. Átm. 51—52 mm. súlya 34·85 gr.

Monn. en or. 63. l. — Mont. 1020. — Terg. 701. l. — Tört. kiáll. 1626. — Bécsi cs. kir. múttört. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. (Kettős tallér). Átm. 54 mm. Súlya 52·8 gr.

Mont. 1019. — Terg. 702. l.

c) Ezüst. (Másfél tallér). Átm. 53 mm. Súlya 38·1 gr.

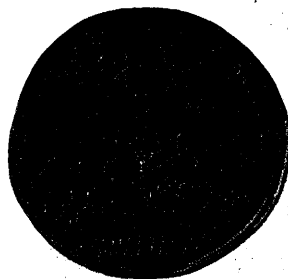
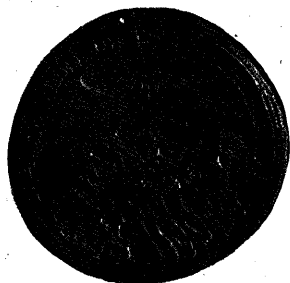
Mont. 1018. — Terg. 702. l. — Tört. kiáll. 1628—1629. — M. n. múz. gyűjt. (39·16 gr.)

d) Ezüst (tallér). Átm. 51 mm. Súlya 28·5 gr.

Schönw. VIII. §. 15. sz., X. t. 288. sz. — Széch. (I. XLVI. 50.), 36. t. 31. sz. — Welzl 7267. — Mont. 1017. — Terg. 701. l. — Wind. 5600. — Unger 3143. — Mar. 8581. — Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

e) Aranyozott ezüst. Átm. 51 mm. Súlya 30·62 gr.

Széch. I. XLVI. 50., 36. t. 31. sz. — Tört. kiáll. 1627.

37. Előlap: Mint az előbbi, hanem még annál is felületesebb és tökéletlenebb kivitelű. A kocsikeréknek csak a pántja látszik, fogoly is csak kettő van. Az éremvéső itt csak egy, az érem jobb oldalára helyezett R betűt használt jegyül (Rott).

Hátlap: Az előbbihez hasonló, hanem itt a sas villáma lecsap a várra, jobbról-balról öt bomba hull, az ágyútelepek két oldalt vannak elhelyezve és az apró részletek sokban különböznek. A vár rajza is egészen más. A feliratok és a keret olyanok mint az előbbi érmen, kivéve, hogy a fogazott keret kétszeres.

a) Arany. Átm. 37 mm. Súlya 17·23 gr.

Tört. kiáll. 1630—1631. sz. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. (5 #). — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. m. f.

Delhaes.

*38. Előlap: Buda távlati képe, mögötte a hegyek, a gellérthegyi erőd, bal oldalt Pest látszik. A Dunán komp áll kikötve a budai parton. Fönn két keresztbe tett palmaág közt, babérkoszorúban, fejedelmi köpenynyel, pikkelyes páncélban és szalagon viselt aranygyapjával I. Lipót mellképe j., fején babérkoszorú. A szelvény határvonalán I I W (Johann Jakob Wolrab) éremvésőjegy.

A szelvényben 5 soros felirat: INFELIX BUDAM LUDOVICUS PER / DIDIT OLIM . / HÆC ARMIS CEDIT NUNC / LEOPOLDE TUIS ! / A^o. 1686 D 2 SEP. /

Hátlap: I. Lipót római vértbe öltözve, fején tollas sisakkal, kerekded, Jehovah nevét viselő pajzsos a balkarján, balra; a nap felé fordulva áll, melyet a jobbában tartott pálczával megállít. Az égen a nap sugarai elől jobb felé menekül a fogyó hold, a háttérben pedig a keresztény sereg űzi a törököt. A szelvényben e felirat: STAT SOL . LVNA FVGIT . DUM / IOSUA PUGNAT ET ORAT . / SIC EGO PELLO DVOS ! / SIC LEOPOLDUS / ERO ! / Mindkét oldalon sima vonalkör.

Az érem peremén: LVNA CADIT . NIL AERA IUVAANT , NIL TYMPANA FESSAM . SOL CAVE ! DUM MINUI SIDERA IUNCTA VIDES : *

a) Arany. Átm. 49 mm. Súly 25 #.

Tört. kiáll. 1662. sz. — Bécsi cs. kir. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 49 mm. Súly 36·85 gr.

* Lásd 123. sz. a. pótlékban.

Schönw. VIII. §. 16. sz., X. t. 289. sz. — Welzl 7269. és 7270. — Leyser 337. — Mont. 1000. — Tört. kiáll. 1663—1664. — Unger 3135. — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 49 mm.

Széch. I. XLVI. 47. — Terg. 787. l.

d) Ólom. Átm. m. f.

Mar. 8582.

39. Mint az előbbi, de a peremén ez áll: LUNA CADIT, NIL AERA IUUVANT, NIL TYMPANA FESSAM. SIC PAX CHRISTIADUM THRAX TIBI PESTIS ERIT *

a) Ezüst. Átm. 47 mm. Súly 35 gr.

Tört. kiáll. 1665.

b) Bronz. Átm. 48 mm.

Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

40. mint az előbbi, de peremén német felirattal: DIE SONNE FRIEDLICH STEHT: stb. (olvashatatlan).

Ezüst. Átm. 48 mm. Súly 38,3 gr.

Mont. 1001.

41. Előlap: I. Lipót mellképe j.; fején babérkoszorú. Körül: LEOP : I .
D. G. ROM : IMP : S. A. REST : HVNG.

Hátlap: (Buda vára?) látóképe. Az égen a vár fölött (jobb oldalt) a hold, bal oldalt a nap; ezek fölött felhőkön és villámokon csőrével babérágat, jobb

lába körmei közt földgömböt (keresztes országalmát) tartó sas. Bal lábával menyköveket szór. Fenn félkörben e felirat: *ASTROVVM OFFUSCAT RADIOS.* Lenn, a szelvényben: *BUDA CAPTA / 1686.* Mindkét oldalon kettős vonalszegély és egy szélesebb sima lapos szegély.

Pereme sima.

a) Ezüst (öntvény). Átm. 57 mm. Súlya 73,29 gr. ($4\frac{7}{16}$ lat).
Tört. kiáll. 1639. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Bronz. Átm. 59 mm.

Terg. 703. l.

c) Ón. Átm. 59 mm. (Vert példány).

Mont. 989. — Mar. 8580. — Budapest sz. fõv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

*42. Elõlap: Budavár látóképe éjszokról. A háttérben a Gellérthegy, baloldalt a fölkelõ nap, továbbá Pest város négy toronnyal, a várostól éjszakra (a mai Haas-féle palota helyén álló) bombákat szóró mozsárüteg és sátrak. A Dunán hajóhid. Az elõtérben kõbástya tetején tágas sátrak, ormukon lobogókkal, jobboldalt ágyúk és tömör négyszögben felvonuló ostromló hadi csapat. Jobboldalt lenn *M B* (Martin Brunner). A légben bombák, a vár fölött jobbfelé szálló sas, szájában összekötött babér- és pálmaág. Fõnn félkörben két soros felirat: *LEOP. I. IMP. ROM. SEMP. AUG. VI BUDAM EXPUGNAT. / AN. CHR — 16. — 86* $\frac{23}{2}$ $\frac{AV}{SE}$. (Ugyanezen veret a 75. sz. érem hátlapján ismét előfordul.)

Hátlap: Lovascsata. Egy jobb felõl elõtörõ török lovagot egy sisakos, páncezõs vitéz kardjával szíven szúr. A háttérben egy kopjás és egy pisztolylyal

* Lásd a pótlékot. (124. sz.)

fegyverzett lovag és több kisebb alak. Fönn félkörben: A DOMINO VENIT PAX
9 VICTORIA. Kettős sima vonalszegély.

Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 66.50 gr.

Terg. 793. l. — Tört. kiáll. 1675. sz. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

*43. Előlap: I. Lipót mellképe j., hajfürtös fején babérkoszorú, testén vésett díszű pánczél, mellén csipkedisz és az aranygyapjas rend lánczon függő jelvénye. Körül: LEOPOLDUS . AVG.— IMP . CAESAR . P . F.

Hátlap: Budavára látóképe a Krisztinaváros felől. Jobb oldalt a túlságosan magas Gellérthegy, csúcsán az erőddel, melynek ormán nagy lobogó leng. Az előtérben balra primitíven mintázott ágyúüteg, jobbra sánczkosár és tábori sátrak, középen lovas vitéz és gyaloghadak. A levegőben bombák, a városban tűzvész. Fenn, félkörben két soros felirat: OFEN . A . 1529 . D . 20 . AUG .
VERLORN . / A . 1686 . D . 2 . SEP . MITSTVRMEROBERT /

Ezüstlemezzel bevont és egy lapúan vert ólomlemezek, hátlapjaikkal ennyvel összeragasztva. Átm. 46 mm. Súlya 28.98 gr.

Győri benzés főgymn. gyűjt.

Tört. kiáll. 1682. sz., 36. ábra. (Az Ebenhöch Ferencz-féle gyűjteményben volt, mely a győri benzés főgymn. tulajdonába ment át).

Mindkét lapnak keretelése hiányzik.

(V. ö. ezen érem hátlapját a 60. sz. éremmel!)

* Lásd a pótlékot is. (125. sz.)

44. Előlap: I. Lipót mellképe j. babérral koszorúzott fürtös haju fejjel, szabadon kezelt ránczos köpenynyel, mellén az aranygyapjas rend szalagon viselt jelvényével. Körül: LEOPOLDVS D:G:ROM: — IMPER:S:A.G.H.B. REX. Lenn apró betűkkel: I. H. (Johann Höhn).

Hátlap: Buda és Pest látóképe éjszakeről, közepén a Duna, rajta a hajóhid és az előtérben két vitorlás és evezős gálya. A háttérben baloldalt a növekedő hold, alább helységek tornyai, a Gellérthegy, a budai hegyek, és ezek lejtőin az ostromlók sátrai. Pest körül és Budán az előtérben vizárkok. Lenn kartus-szerű elkeretelt térben három soros felirat: BVDA FIT AVSTRIA CIS / VBI POST IVGA LONGA / TRIVMPHVS. 2 SEPT. Az érem felső szélén mondat-szalagon: OCCASVM LVNE BUDÆ ORTUM DAT / LEOPOLDVS Ez alatt jobbfelé repülő kétfejű sas, mindkét fején koronával, karmaiban kard, illetve pálmaág és kormánypálcza; lábai köré kerített szalagon pedig paizsforma kartus a (hármás halmon emelkedő?) kettős kereszttel. Ettől balra és jobbra egy-egy mondat-szalagon e feliratok: OCCASUS IN ORTU és ORTUS IN OCCASU.

Az érem mindkét lapján sima kettős szegély. Pereme sima.

Ézüst. Átm. 53 mm. Súlya 55.97 gr.

Leyser 329. — Mont. 990. (Súlya 68.5 gr.) — Terg. 703. l. — Tört. kiáll. 1638. — Győri benczés főgymn. gyűjt. — Delhaes.

45. Előlap: Lipót mellképe j. hajfürtös és babérkoszorús fővel, pánczélban,

reávetett köpenyvel, mellén csipkedísz és szalagon viselt aranygyapjú. Körirat : LEOPOLDVS FAVENTE DEO . GLORIOSVS . BVDÆ EXPVGNATOR.

Hátlap : Budavára látóképe éjszakeről. A várban tűzvész, a levegőben minden oldalról repülő bombák. Az előtérben az alsó város dunai rondellája a fal egy részével, azon innen ágyútelep, az ágyú mellett tüzér és zászló. Baloldalt a Duna látszik. Fönn félkörben két soros felirat : ANNO QVO REX BVDAM IN / SVLTV RECVPERAT. Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Ezüst. Átm. 25 mm. Súlya 6,59 gr.

Terg. 702. és 791. l. — M. n. múz. gyűjt.

Hautsch műve.

46. Előlap : Lipót mellképe j., hajfürtös fején babérkoszorú; testén pánczél és köpeny, mellén csipkedísz és szalagon viselt aranygyapjú. A kar szelvényében G F N (Georg Friedrich Nürnberger). Körül : LEOPOLDVS FAVENTE DEO GLORIOSVS BVDÆ EXPVGNATOR — (chronostichon, = 1686).

Hátlap : Budavára látóképe a krisztinavárosi oldalról tekintve. A levegőben repülő bombák, a völgyben sánczművek, ágyúütegek és katonák, baloldalt és középen a lőtt réseken betóduló ostromló csapatok. A Boldogasszony temploma tornyán félholdas zászló leng. Félkörben kétsoros felirat : CONSILIO AC INDUSTRIA LEOPOLDI / CAPITUR BVDA. CABALA . 2. SEP. Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Ezüst. Átm. 46 mm. Súlya 24,92 gr.

Mont. 997. — Terg. 703. és 790. l. (29,8 gr.) — Tört. kiáll. 1636. — M. n. múz. gyűjt.

47. Előlap: Lipót domborművü,öntött és átvésett ezüst mellképe j. brokát kelméből készült ruhával. E mellkép két szögeccsel van egy aranyozott és füllel ellátott ezüst lemezhez erősítve. Körül e bevéssett felirat: LEOPOLDVS . I. D. G. ROM. IMPERATOR.

Hátlap: Hat soros bevéssett felirat, (nagyreszt irott betűkkel): *Anno Quo / Leo fortis, tVrCae / VIRIBVS resIstens / fortVnatè / bVDaM obtInVIt. / 2 Septembris.*

Ezüst. Átm. 40 mm. Súlya 14 gr.

Tört. kiáll. 1681. sz. — M. n. múz. gyűjt.

(Kézi munka; kiadatlan).

48. Előlap: I. Lipót mellképe j. hajfürtös fejjel és babérkoszorúval; a váll alatt H I W. Körül: * LEOPOLDVS IMP. AVG. XXXXV . REX . HVNGARIE . IO! VIVAT! (Hans Jakob Wolrab műve).

Hátlap: Buda látóképe éjszak felől. Baloldalt Pestnek egy része és a Duna látszik. A Dunán egy nyíl. Az előtérben ostromüteg, tüzér és két zászló.

Háttérben a Gellérthegy. A légben bombák. A vár fölött balfelé szálló angyal látható, ez jobbában babérral koszorúzott L betüt, bal kezében pedig koronázott országzsimert tart. Fönn félkörben két soros felirat: OFEN VON DEN CHRISTEN IN DER IX BELAGR : / MIT STVRM—EROBERT. / Lenn a szelvényben: ANNO 1686 : / 2 SEPT.

Az érem peremén e felirat: * DIE HAUPTSTATT OFEN ZEIGET AN, DAS TURCKEN IOCH SEY ABGETHAN.

Hátlapját v. ö. az 1. sz. elő — és a 76. sz. hátlapjával, melyeknek mintául szolgált.

Ezüst. Átm. 41—42 mm. Súlya 33.91 gr. ($1^{15}/16$ lat).

Welzl 7275. — Terg. 704. l. — Tört. kiáll 1641. sz.

49. Előlap: I. Lipótnak öntött és átvésett ezüst domborművü mellképeje. hajfürtökkel és babérkoszorúval a fején. E mellkép két szögeccsel van egy háromkaréjú aranyozott ezüstlemezre erősítve. A mellkép mellett két pálmaág van az alaplemezbe vésve. Körül e felirat: LEOPOLDVS * MAGNVS. D. G ROMANORVM IMPER — ATOR. INVICTISSIMVS.

Hátlap: Bekarczott vonalak a lemez felületét három körlapra osztják. A felső körlapban öt ágú korona alatt e felirat: IOSEPHVS / ARCH D. AVSTRIÆ / CORONATVS INRE / GEM VNGARIÆ / POSONII DIE 9 / DECEMBRIS / 1687. / A bal oldali alsó körben irott betűkkel: Anno Domini / 1683 14 Mensis Iuly / Turca obsedit Vien : / nam et rursus 12 Sep : / tembris relictis ca : / stris terga dedit. / A jobb oldali körben pedig szintén részint irott, részint maiuscula betűkkel e felirat: BVDA / A SOLYMANNO / occupata Anõ 1541 / post Annos 145 A' / LEOPOLDO / recuperata Anno / 1686 D 2 Sept :

A lemeznek fönn felakasztásra szánt nagyobb füle, lenn pedig két alsó karélya közt átlukasztott kiugrása van valami fityegő ék ráakasztására.

Ezüst. Átm. függélyes irányban 49, vízszintes irányban 55 mm. Súlya 19.33 gr.

M. n. múz. gyűjt. (Kiadatlan).

50. Mint az előbbi, hanem az előlapon «IMPERA — TOR» a hátlapon pedig a felső körben zárt (kengyeles) korona és a felirat írott betűkkel: IOSe^{ph}us / archid. austriae / coronatus in / regem Vngariae / posonii die 9 / decembris / 1687 / 14 Mensis / Iuly Turca obsedit / Viennam et rursus / 12 Septembris re / lictis castris / terga dedit. / (Nagyobbára szintén írott betűkkel). — A jobboldali körben pedig vegyesen használt írott és maiuscula betűkkel: BUDA / A SOLYMANNO / occupata A . 1541 / post Annos 145 A / LEOPOLDO / recuperata Anno 1686 D 2 Sept. /

Ezüst. Átm. függőleges irányban 50, vízszintes irányban 58 mm. Súlya 23.54 gr.

M. n. múz. gyűjt. (Kiadatlan).

(Mindkét példány (49—50. sz.) kézi munka).

[A fönnebbi 47., 49. és 50. sz. érmeket illetőleg lásd még a bevezetést is (46. l.). Az ott említett belgrádi vonatkozású érem hátlapi ajánló felirata így hangzik: Natalizanti reñdissimo dño Wenceslao / Aloysio Scobis, obtulit Wēceslaus conterraneus fra- / ter eius anno quo Alba Græca fuit recuperata / 1688 /. Előlapján e felirat áll: Innocen — XI pont maxim (tirás mellkép jobbfelé)].

51. Előlap: Lipót mellképe j.; hajfürtös fején babérkoszorú, testét pánczél fűdi, mellén csipkedisz és szalagon viselt aranygyapjú. A kar szelvényében MB (Martin Brunner). Körül: LEOPOLDUS . MAG—NUS . ROM . IMP . P . P.

Hátlap: Előtérben a pesti oldal egy része, Pest bástyatornyaival; sátrak, zászlók, befelé vonuló gyalog katonák; mellettük két lovag. Az érem mezejét keresztben ketté szeli a Duna, rajta egy evezős hajó. Háttérben Buda várának tökéletlen rajza; a vár déli részén a julius 22-iki óriási robbanás jelenete, balról egy, jobbról két ágyúüteg szór golyókat a várba. Félkörben két soros felirat: BUDA 1541. AMISSA, 1686. D. 23. AUG. 2. SEPT FELICITER / (sic) RECUPERATA.

Mindkét oldalon sima vonalszegély.

(Ugyanezen előlap egy 1685-iki, Érsekujvár visszavétele emlékére készült éremhez is használtatt. Rev.) NÜHVSIVM VI RECUPERATVR A LEOPOLDO I. stb. — M. n. múz. gyűjt.)

Ón. Átm. 48 mm.

M. n. múz. gyűjt.

52. Előlap: Boltozatos kőhídon két török vitéz hódolattal átnyújtja a magyar szent koronát egy sisakos, pánczélós vitéznek, ki jobbjával az osztrák pólýás

czimerpajzsra támaszkodik. A háttérben a Duna, rajta a hajóhid, továbbá Pest és Buda s a távolibb hegyek. Félkörben e felirat: LITES — VICTORIA — TOLLIT.

Hátlap: 12 soros felirat: ◀ BUDA ▶ / DISSIDIIS . CHRISTIANORVM / IAC-
TATA / A . C . M . D . XXIX. / INSIDIIS . SOLYMANNI / CAPTATA A . C . M . DXLI.
/ VNITIS CHRISTIANORVM / VIRIBVS RECVPERATA / . A ▶ C ◀ M ▶ D ▶ CLXXXVI . /
C 2 SEPT ✠ / ◀ CIL ▶ / (Christoph Jacob Leherr).

a) Ezüst. Átm. 45 mm. Súlya 28 gr.

Széch. I. XLVI. 52., 36. t. 33. sz. — Mont. 998. (Átm. 44 mm. Súlya 27 gr.) — Terg. 705. l. — Tört. kiáll. 1649—1650. sz. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ón (öntvény). Átm. 45. mm.

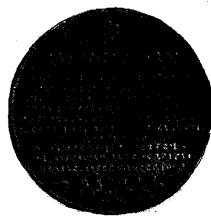
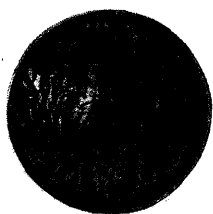
Unger 3133.

53. Előlap: Miksa Manó bajor választófejedelem mellképe j., páncélban. Körül: MAX . EMANVEL D . G . BA . & P . S . D . C . P . R . S . R I . AR & E . L . L . Lenn C Z (C. Zeggin).

Hátlap: Két babérágból álló koszorúban e felirat: BVDA AB . A : C . 1530
SEXIES FRVSTRA OPPVGNATA A : C : 1686 . 2 SEPT : LEONINA FORTITVDINE EX-
PVGNATA. Fönn kis országalma, lenn választófejedelemi süveget viselő oroszlánfej.

Ólom (tojásdad alakú).

Wittelsb. 1482. (és Franz Sales Frank (Wien): Aukt.-katalog. 881. sz.)

54. Előlap: Miksa Manó bajor választófejedelem mellképe j. korinthusi oszlopfőre emlékeztető állványon két babérág közt; fölötte felhőkből szétáradó fénysugarak. Lenn C I L (C. J. Leherr).

Hátlap: 6 ágú csillag alatt tizenegy soros felirat, (az első nagyobb betűkkel): MAXIMIL . EMAN . / S . R . I . EL . BAV . ARCHIDAPIFER / POLIORCE-
TES . VICTORIOSVS / CVM . FORTIVM . GERMANOR : EXERCITV / BVDAM . HVNGA-
RIÆ . REGIAM / EXPVGNATA . FELICITER . ARCE / SOCERO . IMP . D . II . SEPT .
MDCLXXXVI / RESTITVIT / O DAPIFERVM . POTENTEM . / QVI DAPES . TAM ALTE .
TVRRITÆ / MENSÆ . INFERT . IMPERATORIÆ. / Lenn két keresztbe tett babérág.
Mindkét oldalon sima szegély.

Ezüst. Átm. 28 mm. Súly 9.06 gr.
Széch. I. XLVI. 51., 36. t. 32. sz. — Wesz G. XXI. 2. — Terg. 796. l. —
Wittelsb. 1483. — M. n. múz. gyűjt.

55. Előlap: Budavár látóképe a krisztinavárosi oldalról. Az előtérben az ostromlók (Miksa Manó) tábori sátrai, sánczai és működő mozsarai, itt-ott egyes katonák. Lenn bal oldalt E, jobb oldalt F. (Éremvésőjegy). A vár fölött balfelé repülő és villámokat sujtó koronás sas. A várban tűzvész. Fönn félkörben: MOXCETERAMEMBRASEQVENTVR (sic).

Hátlap: Egyszerű koszorúban fönn fénysugarak közt Isten szeme, ez alatt, (szintén a koszorúban) tíz soros felirat: BVDA / SVB / IVGO BARBARO / PRESSÆ / DEO FORTVNANTE / LIBERTAS / RESTITVTVR / A * / LEOPOLDO / E 1686 F.

Mindkét oldalon sima vonalszegély. Pereme sima.

Ezüst. Átm. 39 mm. Súly 12.60 gr.

Széch. I. XLVI. 43., 35. t. 24. sz. — Leyser 335. — Welzl 7277. —
Mont. 1015. (24 gr.) — Terg. 702. l. — Tört. kiáll. 1634. — M. n. múz. gyűjt.

*56. Előlap: Bezárt boltozatos várkapu; a kapu felső részén e félkörben

* Lásd a pótlékban. (126. sz.)

hajló felirattal: PORTA OTTOMANICA. A kapu fölött a hid leeresztésére szolgáló kötél függ, végén karikával. A kapu előtt álló török őrt egy pánczélos, tarajos sisaku vitéz kardjával leszúrja, mialatt balkezelével a várkapu kulcsát csavarja ki az őt kezéből, a kinek puskája kihull kezéből. Az erősen megvasalt és pántolt kapuszárnyak alján F (?) I éremvésőjegy (Mont. és a bécsi példány szerint E. I.) A szelvényben pedig e szó: * RESERAT. * A kissé alacsonyabb szegélyen, két kettős vonalkör közt e felirat: NOTANT — ADVERSA — VALOREM. * A szók közt palmaág féle diszitmények. Fönn: csillag felhők között.

Hátlap: tizenöt soros felirat: BUDA / HUNGARIÆ REGIA / A: MDXLI / A TURCIS FRAUDE CAPTA / FRUSTRA SÆPIUS OBSESSA / AUSPICIIS / LEOPOLDI AUGUSTI IMP. / IUCTIS IMPERII VIRIBUS / PROFLIGATO HOSTE / VICTRICIBUS / GERMANORUM ARMIS / VI EXPUGNATUR / A: MDCXXCVI II SEPT. / OVANTE / S. P. Q. A. / (Augsburg város közönsége). Körül egy gyöngysor és egy sima vonalszegély. Pereme sima.

Ezüst. Átm. 50 mm. Súly 47.94 gr.

Mont. 1016, (41.5 gr.) — Terg. 703. l. — Tört. kiáll. 1640. — M. n. múz. gyűjt.

57. Előlap: Budavára északkeletről tekintve; előtérben a Duna, (folyása irányát nyíl jelöli). jobbra az ostromlók sátrai, ágyuütege, csapatai, arrább a vizivárosi házak, balról Pest éjszaki része. A légben bombák, fönn felhők közül fénysugarak közt az atyaisten félalakja, a ki villámokat sujt. Felirat félkörben: NVMI^{NI}S AVXILII^S BVDA VI CAPTA 2 SEPTEMB.

Hátlap: Fönn, félkörben e felirat: SOLI DEO — GLORIA. Krisztus, kezeiben keresztet tartva felhőkön áll, lábainál félhold, zászló, kard. Két oldalt, szintén felhőkön sz. Mária és sz. József térdelnek, ez utóbbi liliomszálat tart; fejeik fölött fénysugarak. Lenn, 2 csoportra oszolva, 12 egyén térdel, balra a pápa

tiarával és 3-as kereszttel, biborosok és püspökök társaságában, jobboldalt pedig a császár koronás fővel, előtte fekvő kormánybottal, királyok és fejedelmek társaságában. Lenn P S (P. SEEL). Mindkét oldalon 3 vonalból (2 keskeny közt 1 szélesebb) álló szegély. Ovalis, füllel ellátott érem.

a) Sárgaréz. Átm. 43/41 mm.

Mont. 1023. — Tört. kiáll. 1645. sz. — Terg. 704. l. — Unger 3144. — Mar. 8587. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüstölt sárgaréz. Átm. 43/40 mm.

M. n. múz. gyűjt.

c) Réz. Átm. 44/40 mm.

Tört. kiáll. 1644. sz., 34. ábra. — Wind. 5597. sz. (?)

58. Előlap: Buda és Pest várainak, valamint a gellérthegyi kis várnak meglehetősen gondos ábrázolása. Közben a Duna és a hajóhid, az előtérben pedig egy a vártól éjszakkéleti irányban elhelyezett mozsár- és ágyutelep látható. Egy tüzér mozsarat süt el. Fönn: OFEN. Lenn C L (C. J. Leherr).

Hátlap. 9 soros felirat: QVAM / TRVX HEV! CÆCO / FRAVS TVRCICA / CEPERAT ASTV, / 1541 . D. 2. SEPT. / EXPVGNATA SACRÆ / FAMVLATVR BVDA / VIENNÆ. / 1686. ^{2. SEPT.} _{23. AVG.}

Az érem peremén részben olvashatatlan felirat: NVNC . . AVE CÆSAR OVA CÆSAR AVE FAVSTA.

a) Ezüst. Átm. 34 mm. Súlya 31.52 gr.

Terg. 790. l. — (München). — Delhaes.

b) Aranyozott bronz.

Schönw. 406. l. 31. sz.

c) Réz. (Utóveret két darabban; mindegyik oldala külön). Átm. 45 mm.

M. n. múz. gyűjt.

59. Mint az előbbi, hanem pereme sima.
Ezüst. Átm. 34 mm. Súlya 31.50 gr.
Tört. kiáll. 1670. sz.

60. Egyoldalú érem: OFEN A. 1529. D. 20. AUG. VERLORN. — A. 1686.
D. 2. SEP. MIT STURM EROBERT. A bombázott Budavár látóképe.

Őn (utóveret). Átm. 44 mm.

Welzl 7285. — Terg. 704. l. («Ólom.»)?

Az idézett műveknek szűkszavú leírásai, a teljesen azonos felirat és hasonló nagyság következtében valószínűnek tartom, hogy itt nem egy új éremfajjal, hanem a fönnebb 43. sz. a. leirt érem hátlapjának őn másolatával van dolgunk. [V. ö. a 125. számmal.]

61. Előlap: Hat soros felirat: OFEN VOM / TÜRKEN MIT LIST. / EINBE-
KOMEN. A. 1541. / VON R. K. M. LEOPOLDO / MIT STURM WIEDERER / OBERT.
A. 1686. 2. SEP. Ez alatt Buda vára képe a Krisztinavárosból nézve; mellette
jobbra a Gellérthegy s az erőd, melyen zászló lobog; a völgyben házak.

Hátlap: Fénysugarak közt három villámot lövelő nagy L betű; a villámok
egy trónt döntöttek föl, melyből a török szultán a földre bukkott; esés közben
turbánja leesett fejéről. A trón körül felhők.

Körül, két vonal közt e felirat: LEOPOLD. DER. ERDEN. SONN. DEN.
MONDEN. KAYSER. STURZT. VOM THRON. Mindkét oldalon kettős sima
szegély.

Az érem peremén: GOTT EHRE SEY GESUNGEN. DEM KAYSER ISTS GE-
LUNGEN. DER OFEN IST ZERSPRUNGEN. /

a) Arany. Átm. 34 mm. Súlya 20.84 gr.

Széch. I. XLVI. 53., 36. t. 34. sz. (6#). — Terg. 788. l. — Tört. kiáll.
1667. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 33 és 34 mm. Súlya 14.22 gr.

Schönw. 402. l. 20. sz. — Széch. I. XLVI. 53., 36. t. 34. sz. — Appel

IV. 677. l. 2436. sz. — Welzl 7282. — Leyser 331. — Mont. 985. — Unger 3129. — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 33 mm.

Mont. 986. — Győri főgymn. — M. n. múz. gyűjt.

d) Ólom. Átm. 33 mm.

Welzl 7283.

62. Mint az előbbi, de az előlapon A° 1541 és pereme sima; felirat nélkül.

a) Ezüst. Átm. 33 mm. Súly 17 és 14.6 gr.

Tört. kiáll. 1668—1669. — Mont. 987. — Terg. 788. l.

b) Bronz. Átm. 33 mm. Súly 13 gr.

Terg. 788. l.

63. Előlap: Buda vára, a háttérben a gellérthegy erőd és a hegy lábánál házcsoport közt álló minaret, baloldalt Pest várának északnyugati, ú. n. dunai felső rondellája az előtérben; baloldalt két sátor és előttük két katona, jobboldalt pedig, túl a Dunán a budai alsó város Zsigmond király korában épült falának egy része, kapuval és a dunai rondellával, mely a mostani királyhegy utcza elején állott. Két gyalogos és egy lovas tart a kapu felé. A vár fölött Fama, a hír személyesítője repül balfelé; balkezában palmaágat tart, míg jobbájjal egyenes trombitát emel szájához. Az érem széles szelvényében négy soros felirat: OVEN A REGE OVO / DICTUM LEOPOLDO / ARMIS ADDICTUM / A. 1686. 2. SEPT.

Hátlap: Sziklaormon álló félig tárt szárnyú koronás sas; bal lába karmai közt egy tojás és egy kulcs. Körirat: HOC RECLUSO RELIQUA INCLUDENTUR.

Mindkét oldalon egyszerű sima szegély.

Az érem peremén: * URBIS EXPUGNATIO ORBIS EST OVATIO. * /

a) Ezüst. Átm. 44 mm.

Tört. kiáll. 1637. sz. — Delhaes.

b) Bronz. Átm. 45 mm.

Mont. 988. — Terg. 703. l. — M. n. múz. gyűjt.

c) Ón.

Schönw. 402. l. 17. sz. — Unger 3130. — Győri főgymn. (Ez utóbbi példányon ezüstölés nyomai látszanak.)

Valószínűleg L. G. Lauffer műve.

64. Mint az előbbi, hanem pereme sima.

a) Ezüst. Átm. 45 mm. Súly 89.69 gr. ($5\frac{1}{8}$ lat).

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Bronz. Átm. 45 mm.

M. n. múz. gyűjt.

***65.** Előlap: Buda látoképe éjszak felől. A háttér a Gellérthegy és a többi hegyek töltik be. A Dunán hajóhid, baloldalt Pest erődítményeinek egy kis része látszik.

Fönn félkörben két soros felirat: BUDA D. 2 SEPT. TURCIS EXTORTA. / A. 1686. / Ugyanezen kép a 23. sz. érem előlapján látható. (Vink műve).

Hátlap: Török hullákon és fegyvereken trónoló sisakos győzelem-istennő, kezeiben babérkoszorúval és pálmaággal. Fönn félkörben e felirat: SERVIAT, QVI SÆ — VIIT. Lenn baloldalt: κ (Kittel).

(Az érem hátlapjának bélyege egy régibb, Esztergomnak 1683-ban történt visszafoglalására vert emlékérem számára készült (Széch. I. XLVI. 24., 33. t. 7. sz.) és itt új előlappal összeállítva használtatott föl Buda visszavívása emlékezetére). Ezüst. Átm. 33 mm. Súly 9.60 gr.

Terg. 790. l. — Tört. kiáll. 1671. sz. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

* A 65. sz. érem tévedésből került e helyre; helye a 4. és 5. sz. érmek közt van.

AQUINCUM RÓMAI FELIRATAI

KÖZLI

D^É KUZSINSZKY BÁLINT

III

Az aquincumi feliratok közlését Fröhlich Róbert kezdte meg e folyóirat hasábjain. Két első közleményében azokat foglalta össze, melyek a város municipalis szervezetére vonatkoznak. Tovább azonban nem folytathatta, mert a halál 1894 május 24-én sírba vitte.

Már csak a kegyelet is megkívánja, hogy ezen tanulmányosorozat ne maradjon csonka. Hozzájárul, hogy a feliratok legtekintélyesebb csoportjának ismertetése, azé, mely a katonaságra vonatkozik, maradt hátra.

Nekem is, mint Fröhlich Róbertnek az a törekvésem, hogy a feliratokat a művelt közönség előtt érhetőkké tegyem, de egyúttal azon vagyok, hogy a belőlök merithető tanulságokat némi képpé foglaljam össze.

A katonaságra vonatkozó feliratok is ép úgy, mint a többiek tulnyomó részben sírköveken és oltárokon olvashatók. Katona és polgárember között abban nem volt különbség, hogy a midőn az elhúnytak emléket állított, elmulasztotta volna megörökíteni, hogy az illető mi volt, sőt a maga állását sem feledkezett meg följegyezni. Hasonlókép jártak el az oltárkövek dedicálói. Egyenként ezen följegyzések kevés tanuságot tartalmaznak ugyan, de összefüggésükben annál megbecsülhetlenebbek, mert lehetővé teszik, hogy a hadsereg szervezetét megismerjük.

Csakis azon feliratokat közlöm, melyek Ó-Buda területén s annak vidékén, a mennyire az *ager Aquincensis* terjedhetett, kerültek napfényre s minthogy a kiadatlanok publicálása más helyen történik, a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében s az azt kiegészítő pótkötetben közöltekre szorítokozom.

★

Ó-Buda vidéke, sőt mi több, az egész Dunántúl, úgy látszik, minden nagyobb ellentállás nélkül hódolt meg a római fegyvereknek. A nagy pannon-dalmát lázadás Kr. u. 6—9 években a Dráva-Száva közti vidékre s Dalmáciára szorított. Elfojtása óta csend lett. A Dunántúl ugyan ekkor még nem szállották meg római csapatok, de már az I. század folyamán Rómától függő viszonyban

kellett állani. Adót fizetett és segédcsapatokat állított. A rómaiak előnyomulása folytatólagosan történt. Legkésőbbben nyert a Dunántúl északkeleti része provinciális szervezetet. Valószínűleg már Domitianus alatt szállották meg római csapatok a Dunának erre menő részét.¹ Szükség lehetett rá, hogy Domitianus annál sikeresebben verhesse vissza a quádok és sarmaták támadásait.

Még kevésbé képzelhető, hogy Traianus, mielőtt 101-ben a dákok ellen indul, ne biztosította volna a Duna vonalát ugyancsak a quádok és iazygok ellen. Annyi tény, hogy 105—107 között már az egész Duna vonala Carnuntumtól Zimonyig római kézben van. Ez években történt ugyanis Pannonia ketté osztása: alsó és felső Pannoniára, a minek csak úgy volt értelme, ha az egész Dunántúl a rómaiaké.

*

A megszállás lényege abban állott, hogy a rómaiak azon vonal (*limes*) mentén, mely a tartomány határát képezte (ez esetben a Duna volt az), táborokat (*castra*) emeltek s azokban csapatokat helyeztek el. E csapatokra kettős feladat várt: egyrészt a birodalmat védték a külső támadásokkal szemben, másrészt a meghódított lakosságba a rómaiságot oltották be.

A tartományokban rendszerint csak kétféle csapatok voltak. Az őrségek magvát a legiók képezték. Római polgárokból lévén összealkatva, első sorban ők voltak hivatva, hogy a római civilizációt terjeszszék. Az ellenséggel szemben azonban a legio magában nem operált. Bizonyos számú segédcsapatok voltak alája rendelve, melyeknek legénysége a meghódítottak s még római joggal nem bíró provinciálisokból ujonczoztatott össze. Ezen segédcsapatok (*auxilia*) legénységének száma rendszerint ép akkora volt, mint a legióé, vagyis, miután a legio rendszerint 6000 emberből állott, egy-egy legióhoz ugyanannyi *auxiliaris* tartozott.

A legiók a segédcsapatoktól elkülönítve táboroztak. Domitianus (81—96) óta minden legiónak külön táborhelye volt,² addig több legio egy táborban is tartózkodhatott. A segédcsapatok a vidéken, melynek központján a legio székel, kisebb táborokban elosztva helyezkedtek el. Mindez azonban nem zárja ki, hogy a legio emlékei a székhelyen kívül, a segédcsapatok tartózkodási helyén is ne fordulnának elő és megfordítva.

*

¹ Kuzsinszky B. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántul északkeleti részét? Arch. Ért. 1898. 115. l.

² Marquardt. Römische Staatsverwaltung. II. 444. l.

Már az Aquincum helyén állott kelta telepnek is annyira jelentékenynek kellett lenni, hogy a rómaiak szemében már ez elég ok lehetett, hogy egy legiót annak közvetlen szomszédságában helyezzenek el. Másrészt azonban a vidék földrajzi fekvésének stratégiai előnyei sem kerülhették el a rómaiak figyelmét.

A Duna kanyarulatához közel, a Közép-Duna folyásának mintegy közepén fekvő Aquincum különösen alkalmas hely volt, a honnan úgy a quádok, mint a sarmaták és iazygok betörései sikeresen visszaverhetők. Kettős ok forgott fenn tehát, hogy Aquincum legyen egy legio székhelye s miután Alsó-Pannonia Septimius Severusig csak egy legióval bírt, ezen tartomány fővárosa, a mely különben Septimius Severus után is megmaradt.

*

Aquincum úgy ismeretes, mint a II. segédlegio (*legio II adiutrix*) állomása, melyet háromszáz évig megtartott. A mivé Aquincum lett, első sorban neki köszönheti. Azok a csapatok, melyek előtte városunkban megfordultak, kevés nyomot hagytak maguk után. Azt sem tudjuk bizonyosan, melyik legio volt az tulajdonképpen, mely a vidéket megszállotta s elsőnek táborát ütött. A város története igazán attól az időtől kezdődik, a mióta az említett legio beléje költözik.

A város és legio története ilyenformán egygyé lévén forrva, megérdemli az utóbbi, hogy röviden azon sorsáról is megemlékezzünk, melyen átment, mielőtt hozzánk került.

*

A véletlen különös játéka, hogy az a legio, t. i. a *legio I adiutrix*, melynek példájára alakított, Brigetioban (Ó-Szőny, szemben Komárommal) nyervén állandó elhelyezést, szomszédja volt s Septimius Severus óta a két legio egy kormányzó alá tartozott.

Nero, hogy trónját s még inkább életét megmentse, a flotta legénységéhez folyamodott (Kr. u. 68). A praetorianusokban és a városi cohorsokban nem bízhatott. Másfelől pedig gyors segílyre nem volt kilátása. Míg a misenumi hajóhad legénységét Hispaniába küldi Galba ellen, hogy másrészt magát Rómában biztosítsa, a visszamaradt evezősöket és hajósokat maga köré gyűjtötte, megígérvén nekik, hogy legiót alakít belőlök, minek következtében megkapják a római polgárjogot s 26 helyett csak 20 évig szolgálnak.

A helyett azonban, hogy ezek érték volna el ezt a kitüntetést, hamarabb megkapják azok, kik Galba ellen indultak és pedig ép Galbától, jutalmul Nero-tól való elpártolásukért. Galba megalakítja belőlök az I. segédlegiót.

A Rómában levő flotta-katonák — reményökben csalódva — igen természetesen irigy szemmel nézték szerencsés társaikat. Mindenképen ők is abba a helyzetbe akartak jutni. Midőn tehát Galba az I. segédlegio s hispaniai lovasok kíséretében bevonul Rómába, elébe mennek s könyörögve kérik, alakítson belőlök is legiót. Galba visszautasítja kérelmüket, sőt mi több, látva zúgolódásukat, mintegy 7000 védtelent lemészároltat, a többit börtönre veti.

Galba ugyan beváltotta ígéretét. Két diplomát ismerünk 68-ból (mindkettőt Castello a mare-ben találták s az egyik Firenzében, a másik Veronában van), melyekben a legio I adiutrix veteranusai polgári jogot és conubiumot nyernek. Erőszakos fellépése mindazonáltal annyira elidegenítette magától a legiót, hogy midőn Otho feltámadt ellene, Othohoz pártolt. Galba meggyilkoltatván (69 jan. 15.), Otho most megteszi azt, a mit elődje vonakodott megtenni. Az elzárt flotta-katonákat kiszabadítja s legio módjára szervezett zászlóaljakra (*cohortes*) osztotta.

Még csak a sas hiányzott, hogy rendes legiót képezzenek. De már Otho-nak sem volt ideje, hogy azt megadja. Alig hogy a trónt elfoglalta, hírét veszi, hogy a rajnai legiók Vitelliust kiáltották ki császárnak. Azon csapatok között, melyeket Otho Vitellius ellen küldött, ott volt az I. segédlegio is s a Cremona közelében fekvő bedriacumi összecsapásnál páratlan bátorságot tanúsított. Végre mégis győzött Vitellius, Otho saját kezével vet véget életének (69 apr. 16), az I. segédlegio pedig büntetésből Hispaniába küldetik. Több bizalma volt Vitelliusnak az Otho által alakított másik *legio classica* iránt. Azt megtartotta magánál Italiában.

Vitellius uralma sem tartott tovább néhány hónapnál. Már 69 júl. 1-én kikiáltják a keleti legiók, melyekhez a dunaiak csatlakoztak, Vespasianust császárrá. A nyugoti csapatok sorra elpártoltak Vitelliustól. Végre maga a hajósok legiója is, melyben Vitellius annyit bízott, a helyett, hogy Narniát (Umbriában) védelmezze, hűtlenül ott hagyja. Vespasianus nem volt hálátlan. Miután a ravennai flotta legénysége már előzetesen hozzá pártolt, egyrészt ebből, másrészt az Otho, illetve Vitellius-féle legio classica-ból szabályszerű legiót alkot, megadva neki a sast és rendes nevet, azaz a *legio I adiutrix* példájára elnevezi *legio II adiutrix*-nak.

Vespasianus is, mint Galba, 70 márcz. 6-áról keltezett diplomában, melynek egyik másolatát Resina táján (Campaniában) találták, a 20 évet kiszolgáltaknak polgárjogot és conubiumot adományoz. A táblán előforduló tanuk, nemkülönb az maga, kinek az okmány szólt, dalmaták voltak. A veteranusoknak föld is járván ki, a II. segédlegio hadastyánait, úgy látszik, túlnyomó számban pannoniai coloniákba vezényelték.

Míg a küzdelem Vespasianus és Vitellius között el nem dőlt, legiónk el nem hagyhatta Italiát. Mihelyt ez azonban megtörtént (69 december havában), Vespasianus 70-ben az alsó Rajnára küldi a batáv lázadás elfojtására. Ugyanoda követi Hispaniából az I. segédlegió is.

Dio Cassiusnak következő feljegyzése (55, 24) nyomán «Vespasianus alkotta a II. segédlegiót alsó Pannoniában» sokáig azon nézet volt uralkodó, hogy legiónk már Vespasianus idejében került Aquincumba. Mint láttuk azonban, alsó Pannonia csak Traianus óta létezett s Dio nyilvánvalóan a saját korát (a III. század első évtizedei) tartotta szem előtt, midőn a legió tartózkodási helyéül Pannoniát mondja. Csak annyi igaz, hogy Vespasianus alkotta meg.¹

De azért az alsó Rajnán csak nagyon rövid ideig maradhatott. Még Vespasianus uralkodása első éveiben került Britanniába s mint a feliratok bizonyítják, Lindumban (Lincoln) s Devaban (Chester) tartózkodott. Az időt, mikor hagyta el Britanniát, pontosan meg nem állapíthatjuk. Annyi bizonyos, hogy Domitianus alatt már Magyarország területén van, nevezetesen azon csapatok között, melyeket Domitianus 86-ban Decebalus ellen küldött. Kitűnik ez a C. I. L. III. S. 10224. számú feliratából: *T. Cominius T. filius Voltinia tribu, Severus, Vienna; (centuria) legionis II adiutric(is), donis donat(us) ab imp(erator) Caesare Aug(usto) bello Dacico, torquibus, armillis, phaleris, corona vallari, vixit ann(is) XXXXV. T. Caesernius Macedo procurator Aug(usti), her(es) ex test(amento) p(osuit)*. A császár neve el lévén hallgatva, a mire csak Domitianus halála után volt ok, a feliratban említett dák háború csak a Domitianus-féle lehetett.

Arra is van adat, hogy legiónk a svévek ellen küzdött, kik ugyanazon évben a Duna mentén fellázdak. Ezt a hadjáratot Domitianus a dákkal részben kapcsolatosan viselte. Egy Potenzában (Olaszország) talált felirat (Orelli-Henzen 6766) ugyanis a II. segédlegió egyik tribunusának kitüntetéséről emlékezik meg, melyet a sarmata és svév háborúban szerzett.

Míg legiónk ezen hadjáratokban résztvett, állandó tartózkodási helye csak az alsó Száva vidéke lehetett.

Ptolemæus, ki geographiai művét a II. század közepe táján írta, a legió állomásául Acumincumot (ma Szlankamen) jelöli meg (II. 15, 5). Annyira plausibilisnek tetszett e följegyzés, hogy hitelességében senkinek sem jutott eszébe kételkedni. Az kizártnak tekintetett, hogy Ptolemæus Acumincumot összetévesztette Aquincummal. Fröhlich Róbert derítette ki,² hogy ott legiónk még sem

¹ V. ö. Salamon, Budapest története. I. 154. l.

² Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Arch.-Ért. XII. (1892) 34 s köv. l.

állomásozhatott és pedig azért nem, mert Szlankamen vidéke már a természet-től annyira védve van, hogy ott római tábornak semmi értelme se lett volna. Nem is constatálható ilyenek ott sehol nyoma. Ptolemæus fönnebbi adata tehát csak tévedésen alapulhatott. Térképről irván le ugyanis adatait, a *legio* szót, melyet Sirmium és Acumincum között látott, a helyett, hogy helyesen Sirmiumra vonatkoztatta volna, az utóbbihoz jegyezte föl. Sirmium (ma Mitrovicz) már a nagy pannon-dalmát lázadás idejében megerősített hely volt s annak kellett maradni tovább is. Legkevésbé hanyagolhatta el Domitianus, lévén az a legalkalmasabb pont, a honnan sikeresen lehet a dákok ellen operálni. A legújabb időkig csak egy felirat (C. I. L. III. 3241) volt Mitroviczról ismeretes, mely a II. segédlegio egyik katonáját említi. Nehány év előtt került napfényre a fönnebb idézett. Minden valószínűség a mellett szól, hogy T. Cominius, mint a *legio centuriója*, tehát tényleges szolgálatú katona, a táborban halt meg. Hogy azonban Traianus dák háborúi is még Sirmiumban találták-e s onnan szólították-e a harcra a II. segédlegiót, kérdéses. De újabb részvételét a dák háborúkban két felirat minden kétségen felül helyezi.

Az egyik (Orelli-Henzen 3048) Fabriano mellett (Olaszország) került napfényre s szól: *T. Auridio P. f. Nicephoro primipilo leg. II adiut. in bello contra Dacos ab invictissimo imp. nostro Traiano feliciter patrato castrensi corona donato et in ordinem equit. Roman. adscito . . .*

A másikat (C. I. L. III. 3336) Duna-Pentelén találták. A lelhely nem bizonyít sokat. Az elhunyt, kinek emlékére e felirat készült, veteranus lévén, meghalhatott a *legio* táborhelyétől távol is. Következésképpen szól: *q(uon)d(am) armat[ura] leg(ionis) II ad(iutricis), stip(endiorum) XVI, o[r]iundus ex regione Bassianesi, desideratus in Dacia . . . , qui vixit ann(is) XXXIII. Sept(imius) Maxim[us] . . .*

Annyi bizonyos, hogy legiónk Daciából többé már vissza nem tért az Alsó-Száva vidékére. Ismeretes ugyan Eszékben (Mursa) egy felirat, melynek tanúsága szerint a II. segédlegio ott Kr. u. 133-ban épít, de ez az adat nem zárja ki, hogy már akkor állandó tartózkodási helye Aquincum volt. Különben aquincumi megtelepedésének idejét határozottan még máig nem vagyunk képesek megállapítani.

Mindenesetre aquincumi tartózkodásának legrégebb emlékei közé tartozik a következő felirat: *Volcano sacrum vet(erani) et c(ives) R(omani) cos(istentes) ad leg(ionem) II ad(iutricem) curam agent[is] b(us) Val(erio) Respecto et Utedio Max[im]i no ma[g]ist[er]is].** Szó van benne a veteranusokról s a többi római polgárokról, kik a *legio* nyomában járva, annak tábora mellett megtelepedtek. Ez

* E feliratot már Fröhlich közölte e folyóirat hasábjain, IV. 37. sz.

a telep (*canabae*) idővel várossá fejlődött, melytől a városi jogot sem lehetett megtagadni. A fejlődést lényegesen előmozdította, hogy a legio többé nem változtatta helyét s így közte és a *canabæ* lakói között a legszorosabb viszony támadt.

A *capitolinusi* oszlopon (Orelli-Henzen 3368), mely a Marcus Aurelius uralkodásának első éveiben meglevő legiók jegyzékét tartalmazza, a II. segédlegio a *pannoniaiak* közt szerepel. Az *Itinerarium Antonini* (ed. Parthey & Pinder) szerint, mely a III. századból való, állomása «*Aquinquo*». Végre az V. század elejéről származó «*Notitia dignitatum Imperii*» (ed. Böcking, újabban Seeck) a következőkép adja a II. segédlegio felosztását:

Præfectus legionis II adiutricis tertiae partis superioris Acinco.

Præfectus legionis II adiutricis in castello contra Tautantum.

Præfectus legionis II adiutricis Lussonio.

Præfectus legionis (II adiutricis) Transacinco.

A II. segédlegio, nemkülönben az I., megtartotta állomását a római uralom megszűntéig Magyarországon. Akkor tűnik el minden nyoma, midőn a longobardok a gepidák legyőzése után (568) Italiába vonulnak s az ország az avarok hatalmába kerül.¹

*

A II. segédlegio mindjárt megalakítása idejében kapta *Vespasianustól* a *pia, fidelis* mellékneveket.² A feliratokon minduntalan találkozunk velök és pedig rendszerint *p. f.* rövidítések alakjában. Hiányuk nem annyira szántsándékos, mint inkább a felületesség következménye. A *Septimius Severusra* következő császárok újabb megtisztelő melléknevekkel ruházták föl. A maguk nevét adták ugyanis oda, ezt azonban a legio csak addig viselte, míg az adományozó uralkodó életben volt.

Leggyakoribb a *Severiana* név. *Aquincumi* feliratokon tízszer fordul elő.

Ezek közül három keltezve van és pedig a 3412 és 3524 a 228. évvel, a 3457 a 231. évvel. Ezeken tehát a *Severiana* név kétségkívül *Alexander Severustól* (222—235) ered. Valószínűleg a többieken is ugyanerre a császárra vonatkozik.

Az *Antoniniana* névvel négyszer találkozunk. A 3526. sz. felirat 216. évből származván, az *Antoniniana* megtisztelő címet a legio *Caracallanak* (211—217) köszönte.

¹ V. ö. Aschbach, Die röm. Legionen I. und II. adiutrix. Sitzungsberichte 1856. Wien.

² Már a 70. évi diplomában találkozunk velök.

Ellenben Elagabalus (218—222) idejéből valók a 3445. és 3484. számú feliratok. Az első 218, a másik 219 datummal van ellátva. Ezeken az Antoniniana cím tehát Elagabalustól származik. Egyszer viseli legiónk a *Gordiana* melléknevet, III. Gordianus (238—244) után, a következő felíratban:

92. Emlékkő. Schönwisner a fehérvári kapunál látta Budán.

IMP · CAESARI · M
 ANTONIO · GOR
 DIANO · PIO · FEL
 INVICTO · AVG
 5 PONTIFICI · MAX
 TRIB · POTEST · III
 COS · PROCOS · P · P
 LEG · II · ADI · P · F
 GORDIANA
 10 DEVOTA · NVMN
 ME S A T I Q V E
 E I V S

240 Kr. u.

Olvasd: *Imp(eratori) Caesari M(arco) Antonio Gordiano pio fel(ici) invicto Aug(usto) pontifici max(imo) trib(uniciae) potest(atis) III co(n)s(uli) proco(n)s(uli) p(atri) p(atriciae) leg(io) II adi(utrix) p(ia) f(idelis) Gordiana devota numini maiestati- que eius.*

A II. segédlegió, pia fidelis Gordiana melléknevekkel, a császár istenségének és főnségének hódolva készítette ezen emlékkövet 240-ben. A császár M. Antonius Gordianus a következő címeket viseli: istenfélő, szerencsés, legyőzhetetlen uralkodó, főpap, ki a tribuni hatalmat harmadízben viseli, consul, proconsul, a haza atyja (3520).

Claudius Gothicus (268—270) neve két ízben fordul elő. Az egyik a 10492. sz. felírat, a másik a következő:

93. Emlékkő, találtatott Ó-Budán, egy szőlőgazda házában 1780-ban, innen a koronauradalmi jószágigazgató lakásába, végre a n. múzeumba vándorolt.

IMP · CAES · M ·
 AVREL · CLAUDIO
 GERMANICO ·
 P · F · INVICTO &
 5 AVG · PONT · MAX
 TRIB · POTEST ·
 III · COS · PRO ·
 COS · P · P · LEG · II · 270 Kr. u.
 a } DI · VI · P · VI · F ·
 10 c o n } S T A N S ·
 c } L A U D I A N A
 N V M I N I · M A
 I E S T A T I Q V E
 E I V S ·
 15 D I C A T I S S I M A

Olvasd: *Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurel(io) Claudio Germanico p(io) f(elici) invicto Aug(usto) pont(ifici) max(imo) trib(uniciae) potest(at)is III co(n)s(uli) pro-co(n)s(uli) p(atri) p(at)riae leg(io) II [a]di(utrix) VI p(ia) VI f(idelis) [con]stans [C]laudiana numini maiestatique eius dicatissima.*

Az emlékkő Marcus Aurelius Claudiusnak szól, ki a Germanicus mellékneven felül a következő címeket viseli: istenfélő, szerencsés, legyőzhetetlen uralkodó, főpap, harmadízben a tribuni hatalommal felruházott, consul, proconsul, a haza atyja. A legio, mely e követ a császár istenségének és fonségének hódolata jeléül állította, ritka kitüntető melléknevekkel szerepel: hatszorosan istenfélő, hatszorosan hű, állhatatos. Végül a császár nevéől Claudiana (3521).

★

Az I. és II. segédlegio esetei, hogy nem római polgárokból alakítottak legiót, magában állók s éppen ennek megkülönböztetésére szolgált az *adiutrix* melléknevök. Azokon a diplomákon kívül, melyeket e két legio Galbától és Vespasianustól kapott, nem is ismerünk más hasonlókat. A legiók katonái amúgy is római polgárok lévén, nem szorultak ilyenekre.

De csak a megalakításnál történt, hogy legiónkat nem római polgárok alkották. Később egyedül római polgárok léphettek szolgálatába. A római jognak fokozatos kiterjesztése s a gyarmatok szaporodása, hol a kiszolgált katonák gyermekei önkéntes belépésre szólítottak, lehetővé tette, hogy a legiók kiegészítésére a provinciákban elégséges római polgár akadt. A kiegészítés nem tör-

tént kizárólag ujonczozás (*inquisitio*) által. Akadt igen sok, különösen elszegényedett polgár, ki önként beállt katonának (*voluntarii*). Innen van, hogy az egyes legiókban a legkülönbözőbb vidékekről való emberekkel találkozunk. A legénység zöme természetesen az állomás helyéről vagy környékéről került össze s az, miután szülőföldjén halt meg, nem igen jegyezte föl születési helyét. Más-kép áll a dolog a messze földről valókkal.

A II. legióhoz tartozó katonák közül, kik szülőföldjüket megnevezik, s a mennyiben aquincumi feliratokon előfordulnak, Pannonia, illetve Dacia területről valók voltak: egy Sirmiumból (3563), egy Mursából (3560), egy Savariából (Szombathely 10525), egy Aemonából (10519) s egy a daciai Porolissumból (Mojgrád 3556). Italia földjéről kerültek hozzánk és pedig egy a Stalletina tribushoz tartozó Augusta Taurinorumból (Turin 3565), egy a tribus Aniensishez tartozó Vercellæ-ből (3567), egy az apuliai Luceriából (3544) s végül egy Rómából, mely a tribus Fabiahoz tartozott (10417).

Balkán félszigetiek voltak, nevezetesen ketten Thessalonicából, mely a tribus Claudiahoz (3528 és 10500) s egy Pelagoniából, mely a tribus Mechiahoz tartozott s Rómer szerint (Felir. Emlékek, 138. sz.) Macedoniában feküdt (3530). Végtere találkozunk katonával, ki a tribus Aniensishez tartozó Forum Juliumban (Frejus Galliában, 10517), egy másikkal, ki a tribus Fabiához tartozó Ancyrában (Angora, Kis-Ázsiában 10497 és 10499) s végül, ki Afrikában, a tribus Papiriához tartozó Thevestében született (10515).

*

Ha voltak is a császárság korában háborúk, melyek számos legió összehívását szükségessé tették, a római kormánynak mindenkor gondja volt, hogy a birodalom határainak semmi nagyobb része teljesen védtelenül ne maradjon. A folytonos határvédelem szükségessége teremtette a császárság állandó hadseregét, melyet a köztársaság nem ismert. Ezen állandó hadsereg is azonban csak úgy felelhetett meg rendeltetésének, ha nincs nagy tömegekben együtt, hanem alkalmas helyeken, a limes mentén elosztva foglal helyet. Szó volt fönebb, hogy míg az I. században még több legió is egy táborban élhetett, Domitianus óta minden legiónak külön táborhelye volt. A köztársaság korában a legióknak nem volt lovassága, az külön, önállóan használható hadtestet képezett. A császárság korában ismét minden legió bizonyos számú lovast kap, t. i. 120 embert, kik négy turmába voltak osztva.

A II. segédlegióhoz tartozó lovasokról a következő két felirat emlékezik meg:

94. Oltárkő. Váczott, Migazzi bibornok kertjében állott, de onnan nem jutott be a nemzeti múzeumba.

EPONE · AG
 APVLEIIV
 IANVARI
 VS · EQ · LIIG
 5 II · A · P · F
 V · S · L · M

Olvasd: *Epon[a]e Aug(ustae) Apuleiu[s] Januarius eq(ues) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Epona Augustanak szentelte ezen oltárt Apuleius Januarius, a II. segédlegio lovasa (3420). Eponát, mint a lovak istennőjét tisztelték a rómaiak.

95. Sírkö, mely Ó-Budán, a Lajos utczában találtatott s onnan a nemzeti múzeumba került.

AVR MESSIO · EQ
 sic LEGII · ADI STEP
 ENDIORVM X
~~VIXIT ANNIS XX~~
 AVREL · MESV
 sic QVASCONTIB
 ERNALIS E H
 ERESEIVS
 DEM FECIT

Olvasd: *Aur(elio) Messio eq(uiti) leg(ionis) II ad(iutricis) stipendiorum X, vixit annis XXX; Aurel(ia) Mesuquas contubernalis et heres eiusdem fecit.*

Aurelius Messius, a II. segédlegio lovasa, 10 évi szolgálat után, 30 éves korában halt meg. Az emléket Aurelia Mesuquas törvénytelen neje és örököse állította (10506).*

Mesuquas, bár a férfi nevét viseli (Aurelia), nem volt törvényes feleség. A férfit, legiobeli katona létére, szükségkép birt conubiummal, azaz ama képességgel, hogy jogérvényes házasságot kössön. Csak a nőnek nem lehetett meg az. Nyilván rabszolga volt, legalább barbár hangzású neve azt sejteti. Mindazon-

* Arch.-Ért. X. 233. l.

által meg volt engedve, hogy szabad férfi rabszolganővel együtt éljen, az ily viszony neve *contubernium* volt, az abban élőké pedig *contubernales*. A rabszolganő azonban az örökséggel együtt a szabadságot is megkapta (Gaius, II. 186).

★

A köztársaság korában a legio parancsnokai a tribunok voltak, kiket a nép választott. Csak a számfelettieket nevezte ki a consul. Minden legio élén 6 tribunus állott, kik egymást a vezérletben felváltották. Már Julius Cæsar megtette azonban, hogy saját meghatalmazottját helyezte egy-egy legio élére. Augustus óta a legiók parancsnokai a *legati*. Ez az intézkedés lehetővé tette, hogy a vezérlet kipróbált katonák kezébe kerüljön, a mi a köztársaság korában a váltakozás elvénél fogva a választások miatt nem volt lehetséges.

A *legatus legionis* nemcsak magának a legiónak, hanem egyúttal a segédcapatoknak is parancsnoka, melyek egy-egy legióhoz tartoztak.

Ily legatusokkal ismételten találkozunk feliratainkon.

Mindazonáltal a következő felirat Ó-Budáról az egyetlen, melyet *legatus legionis* készítettett. A legio neve hiányzik, nyilván azonban a II. segédlegio legatusáról van szó.

96. Oltárkö. Ó-Budával szemközt a Fürdő-zátony nevű sziget mellett kőtörték ki 1873. Jelenleg a nemzeti múzeumban van.

D A N V V I O
S A C R V M
u | E T V L E N V S
a P R O N I ^{anus}
5 L E G L E G
M L P

Olvasd: *Danuvio sacrum*; [V]etulenus [A]pronianus [L]eg(atus) leg(ionis) . . .

Az oltárkö Danuviusnak volt szentelve. A dedicaló Vetulenus Apronianus, legio legatusa. A 6. sor betűinek értelmét nem mondhatnám meg (S. 10395).

Az I. században minden táborhelynek külön térparancsnoka volt, az ú. n. *praefectus castrorum*. E tisztséget rendszerint sokáig szolgált centuriók nyerték el. Miután egy időben több legio is tartózkodhatott ugyanazon táborban, a térparancsnok minden közelebbi meghatározás nélkül szerepel. Csak mióta minden legio külön táborhelyet kapott, jegyezték föl, hogy melyik legio táborának parancsnokáról van szó.

Gallienus (253—267) óta a senatori rangú *legati legionum* eltűnnek s helyökbe rendszerint a *praefecti legionum* lépnek, mint a legio parancsnokai.

A következő feliraton, jóllehet már Carinus idejéből, Kr. u. 284-ből való, még mindig a *praefectus legionis* helyettesíti a legatust.

97. Oltárkö, lelhelye Ó-Buda; most «Christinenstadt, Stadtmeierhofgasse 290» (Mommsen).

MARTI AVG
 PRO SA·VTE
 E·INCLVMTA·E
 D·N·CARINI·P·P
 5 AVG·A·PATER
 NIAN·S·V·E·RA·F·
 LEG·II·ADIV·AV·
 V·S·L·M

Olvasd: *Marti Aug(usto) pro salute et incolumitate d(omini) n(o)stri Carini p(ri)ncipis Aug(usti) Ael(ius) Paternianus v(ir) e(gregius) praef(ectus) leg(ionis) II adiut(ricis) a(gens) v(ices) l(egati) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

Carinus császár üdvéért és egészségéért állította fel e követ fogadalomból Marsnak Aelius Paternianus a II. segédlegio *praefectusa*, ki, ha az V. betűk főnnebbi megfejtése helyes, a legatust helyettesítette (3469).

Nincs ugyan datálva, valószínű azonban, hogy sokkal előbbi időből származik a következő felirat:

98. Oltárkö; Budán «in suburbio» (Mommsen).

HERCVL·AVG
 T·FLAV
 VICTOR·AV·
 P·PRAEFE
 5 LEG·II·AD
 V·S·L·M

Olvasd: *Hercul(i) Aug(usto) T. Flav(ius) Victor [a(gens)] v(ices) l(egati) [et?] praef(ectus) leg(ionis) II ad(i)ut(ricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

Ezen oltárkö Herculesnek szól, kinek Augustus jelzője van, mely jelző majdnem valamennyi római istenséggel kapcsolatban előfordul. Fogadalomból

állította Titus Flavius Victor, a legatus helyettese és a II. segédlegio praefectusa (3426).

Egyszerűen *praefectus legionis II adiutricis* áll a következő kövön:

99. Fogadalmi oltárkö. Ó-Budán, a Szentendrei-út 34. sz. ház építése alkalmával találták. Varga Ignác építőmester szívésségéből a nemzeti múzeumba került.

B O NÆ D E Æ
 E T P A N T H A E O
 D I A N E S I L V A N A
 B V S
 5 G I V L V A L E N S
 P R Æ F L E G I I A D I
 / / / / / / / / / /
 P F E X V O T O

Olvasd: *Bonae deae et Panthaeo Dian(a)e Silvanabus; G. Jul(ius) Valens praefectus legionis II adiutricis) . . . p(iae) f(idelis) ex voto.*

Az oltárt fogadalomból készítette G. Julius Valens, a II. segédlegio praefectusa, még pedig a következő istenségeknek: Bona Dea, Pantheus, Diana és a Silvanák tiszteletére (S. 10394).

Bona dea alatt a rómaiak rendszerint Cerest értették, kit mint a földművelés istenségét Silvanusszal szoktak gyakran csoportosítani. Ez esetben is kövünkön ott szerepelnek a Silvanák. Panthaeusszal aquincumi kövön ezúttal először találkozunk. Rendszerint Silvanus, Liber és Priapus mellékneve. A negyedik istenség Diana.

A következő felirat tanúsága szerint G. *Julius Carinus* trecenariusból lett a legio parancsnoka. A *trecenarius* a centuriók ranglistájában a harmadik helyet foglalta el (*hastatus* vagy *primus hastatus*).

100. Oltár, lelhelye Ó-Buda; Vácyról, Migazzi gyűjteményéből került a nemzeti múzeumba.

* V. ö. Hampel. Arch.-Ért. II. (1882), 65. l.

HERCVLI · AVG · S ·
 OB SALVTEM · E · RE
 DITVM · D · N · IMP · S ·
 ALEXANDR I · P · F · AVG
 5 E · IVLIAE MAMEAE
 AVGVSTAE · MARIS
 AVG · N · E · CASTRORVM
 G · IVL · CARINVS · PREF
 LEG · II · AD P F // SE
 10 uerianaē · EX
 TRECENTARIO
 V S L M
 MAXIMO TE PATERNO
 COS

233 Kr. u.

Olvasd: *Herculi Aug(usto) s(acrum)*; *ob salutem et reditum d(omini) n(ostri) imp(eratoris) S[ev(eri)] Alexandri p(ii) f(elicis) Aug(usti) et Juliae Mameae Augustae matris Aug(usti) n(ostri) et castrorum G(aus) Jul(ius) Carinus pr[ae]f(ectus) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Se[verianaē] ex trecenario v(otum) s(olvit) li(bens) m(erito). Maximo et Paterno co(n)s(ulibus).*

E kő Herculesnek volt szentelve, még pedig Alexander Severus császár (222—235) és anyja Julia Mamea üdvéért s szerencsés megérkezésök alkalmából.

C. Julius Carinus, ki a követ emelte, a II. segédlegio praefectusa volt, megelőzőleg pedig centurio. A legio mellékneveihez tartozik: *Severiana*, melyet Alexander Severus után viselt. A kő Kr. u. 233-ban készült, a midőn Maximus és Paternus voltak consulok (3427).

Septimius Severus tudvalevőleg abban a kitüntetésben részesítette a legiókat, hogy kiszolgált katonáival egészítette ki a praetori cohorsokat Rómában. Valószínűleg egyidejűleg szervezte a császári testőrséget, az ú. n. *protectores Augusti* csapatát, hová centuriók juthattak be szolgálataik elismerése fejében. Ezen a révén aztán egyesek elérhették a praefectusi rangot, sőt a legatust helyettesíthették.

Példák rá a következő feliratok:

101. Fogadalmi oltár, a Pest fölött fekvő fürdőszigetnél kotorták ki 1874-ben a Dunából. Jelenleg a n. múzeum őrzi.

HER · CVLI · AVGG
 AVREL · FIRMINVS
 PRE · F · LEG · II ADI EX
 PRO · T · V · S · L · M · IMP · D
 5 ~~DN · IOCCLETIANO~~
 ET MAXIMIANO ·
 AVGG · CO · S · S

Olvasd: *Herculi Aug(ustorum) Aurelius Firminus praef(ectus) leg(ionis) II adi-
 (utricis) ex prot(ectore) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Imp(erantibus) d(ominis)
 n(ostris) [D]iocletiano III et Maximiano co(n)s(ulibus).*

A két császár Herculesének készítette fogadalomból ezen oltárkövet Aurelius Firminus, a II. segédlegio praefectusa, ki megelőzőleg császári testőr volt. A két császár Diocletianus és Maximianus, kik Kr. u. 290-ben voltak consulok és pedig Diocletianus negyedszer (S. 10406).

102. Sarkophág. Lelhelye Ó-Buda; jelenleg a nógrádmegyei régészeti egylet múzeumában Balassa-Gyarmaton van.

MEMORIAE · P · AEL · MARTIALIS · Q · D
 VET · EX · CA · LEG · II · ADI · PATRIS · ET
 FLAVIAE · AGATHES · MATRIS · AELIVS
 AELIANVS · PRAEFECTVS · LEG · S · S
 5 PROTECTOR · AVG · PARENTIBVS
 CARISSIMIS · REGRESSVS · AD
 LARES · PATRIOS · F · C

Olvasd: *Memoriae P(ublii) Ael(ii) Martialis q(uon)d(am) vet(erano) ex [c(ustode)]
 a(rmorum) leg(ionis) II adi(utricis) patris et Flaviae Agathes matris Aelius Aelianus
 praefectus leg(ionis) s(upra) s(criptae) protector Aug(usti) parentibus carissimis re-
 gressus ad Lares patrios f(aciendum) c(uravit).*

Az atya és anyja emlékének készítette e feliratot a fiu. Az atyának neve Publius Aelius Martialis volt s a II. segédlegióban mint a hadi felszerelés őre szolgált volt, mielőtt szabadságolták. Az anyát Flavia Agathesnek hívták. A fiu, Aelius Aelianus igen magas rangot ért el. Ugyanannak a legiónak, melyben atya szolgált, praefectusa lett, előbb császári testőr volt. A feliratot azon alkalommal vésette, hogy házi tűzhelyéhez visszatért, nyilván valamely hadjáratból (3529).

A *custos armorum*-ról alább lesz szó.

103. Fogadalmi kő, 1805-ben kiásták Ó-Budán, jelenleg a n. múzeumban őrzik.

G E N I O

IMP P LIC GALLIENI
INVICTI · AVG ·
CLEMENTIVS ·
5 SILVIUS · VE · AVP · ET
VAL · MARCELLINVS
PRAEF · LEG · PROT
AVG · N · A · V · L · MVNICIPES
EX · PROVINCIA
10 RAETIA · S · L · L · M ·
PATERNO · ET
ARCHESILAO C O S

267 Kr. u.

Olvasd: *Genio imp(eratoris) P. [Lic(ini) Gall]ieni invicti Aug(usti) Clementius Silvius v(ir) e(gregius) a(gens) v(ices) p(raesidis) et Val(erius) Marcellinus praef(ectus) leg(ionis), prot(ector) Aug(usti) n(ostris), a(gens) v(ices) l(egati), municipes ex provincia Raetia s(olverunt) l(aeti) l(ibentes) m(erito). Paterno et Archesilao co(n)s(ulibus).*

P. Licinius Gallienus császár (253—268) védőszellemének van ajánlva e kő. Ajánlotta két előkelő állású férfit, kik mindketten Rætiából való polgárok voltak. Az egyik Clementius Silvius, a praeses helyettese, a másik Valerius Marcellinus, legio praefectura, császári testőr, a legatus helyettese.

Készült pedig a kő Paternus és Archesilaus consulok alatt, Kr. u. 267-ben (3424).

★

A *tribuni militum legionis* mindazonáltal megmaradtak a császárság korában is. Többé azonban nem foglalták el az első rangot. Felettük állott a *legatus legionis*, illetve *praefectus legionis*, kik egyúttal a legióhoz beosztott segédcsapatoknak is parancsnokai voltak, míg a tribunok hatásköre magára a legióra szorítkozott. Ők voltak a tulajdonképeni ezredparancsnokok.

Egyszerűen *tribuni militum legionis* vagy rövidítve *tribuni legionis* fordulnak elő a következő két feliraton:

104. Oltárkő, Váczról, Migazzi kertjéből került 1857-ben a n. múzeumba.

I · O · M
 L · Æ M I L I V S
 O P T A T V S
 T R I B · M I L
 5 L E G · II · A D
 V · S · L · M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) L(ucius) Aemilius Optatus trib(unus) leg(ionis)*
II ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A legjobb, legnagyobb Juppiternek állította fel ezen oltárkövet fogadalomból Lucius Aemilius Optatus, a II. segédlegio katonai tribunusa (3434).

105. Oltárkő, Váczról, Migazzi bibornok udvarából került a nemzeti múzeumba 1857-ben.

I · O · M · E T
 D I A N A E · P A T R
 S A C R
 C · I V L · A R T E M O · T R I B ·
 5 M I L · L E G · II · A D
 V · S · L · M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Dianae patr(iae) sacr(um). C. Jul(ius) Artemo trib(unus) mil(itum) leg(ionis) II ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Ezen oltárkövet Juppiternek és a honi Dianának szentelte Caius Julius Artemo, a II. segédlegio katonai tribunusa (3455).

A *militum* szó kihagyásával:

106. Fogadalmi oltár, melyet Ó-Budán, Majláth-utcza 23. találtak. Jelenleg a nemzeti múzeumban van.

I · O · M ·
 C V S T O D I ·
 D I S D E A B V S
 Q V E ·
 5 Q · F A B I V S · C M
 M O D V S · T R · B ·
 L E G · II · A D

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) custodi dis deabusque Q(uintus) Fabius Commodus trib(unus) leg(ionis) II ad(iutricis).*

Szentelve van ezen oltár a gondórző Juppiternek s az isteneknek és istennőknek. A dedicáló Quintus Fabius Commodus, a II. segédlegio tribunusa volt.

A *Juppiter custos* ezen feliraton fordul elő először Pannoniában és Daciában* (S. 10425).

A *tribuni militum* vagy senatori rangúak voltak, vagy a lovagosztályból származtak. Az előbbiek mellékneve *laticlavii* (széles biborszegélyűek), az utóbbiaké *angusticlavii* (keskeny biborszegélyűek) volt. Míg az előbbi melléknév ismételen előfordul feliratokon, az utóbbi soha. Elhallgatása elegendő volt annak megjelölésére, hogy az illető a lovagok osztályához tartozott.

Tribunus laticlavius legionis II adiutricis olvasható a következő két feliraton :

107. Oltárkő. Milles Budán Széchényi grófné házában látta, Schönvisner «in villa torcularia» Budán.

I · O · M · E T · L
M I L · C E T E R I S
Q V E · D I S
C · I V L · P I S B A N
5 M A X I M
Æ M I L · P A P V S
T R · L Ā · L E G · I I · A
V · S · L · M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et La(ribus) mil(itaribus) ceterisque dis C. Jul(ius) Pisiban(us) Maximus [et] Aemilius Papius tri(bunus) lat(iclavius) leg(ionis) II ad(iutricis) v(ota) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).*

Juppiternek, a katonai házi isteneknek s a többi isteneknek állították ezen oltárkövet Caius Julius Pisibanus Maximus és Aemilius Papius, a II. s gédlegio senatori rangú tribunusa (3460).

108. Oltárkő, Pintér szerint ó-budai eredetű, Katanchich szerint mitrovitzi (Mommsen).

* Fröhlich. Arch.-Ért. X. (1890), 6. l.

INVICTO
 M Y · T H R A E
 N A · B A R Z E
 5 T I B · P O N T I
 V S · P O N T I
 A N V S · T R I B
 L A T · L E G · I I · A D
 P · F · D · D · V · S · L · M

Olvasd: *Invicto Mytrae Nabarze* * *Tib(erius) Pontius Pontianus trib(unus) lat(ici-
 vius) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) d(ono) d(at) v(otum) s(olvit) l(ibens)*
 (merito).

A legyőzhetetlen Mithras Nabarzesnek tett fogadalmat teljesítve, ajándéku-
 l adja ezen oltárkövet Pontius Pontianus, a II. segédlegio senatori rangú tri-
 bunusa (3481).

Mint a tribunok, úgy a *centuriók* is a köztársaság idejéből maradtak fenn,
 a mikor a legiót 30 manipulus alkotta s mindegyiknek élén egy-egy centurio
 állott. Később a manipulus két centuriára osztatván, a centuriók száma is meg-
 kétszereződött, vagyis 60-ra nőtt, mely szám nem változott a császárság idején
 sem. Rangfokozatuk a köztársaság idejében attól függött, vajjon a *triarü*, *prin-*
cipes vagy *hastati* centuriáihoz tartoztak, továbbá vajjon a manipulus első vagy
 második centuriája élén állottak. Az első centuria, vagyis a manipulus jobb
 szárnyának centuriója (*centurio prior*) mindig az egész manipulust vezényelte s
 tehát rangidősebb is volt a bal szárny parancsnokánál (*centurio posterior*).

A császárság korában a legio taktikai egysége a *cohors* lett. Minden legió-
 ban 10 cohors volt, egy-egy cohors 3—3 manipulust s 6—6 centuriát számlált.
 A *triarü*, *principes* és *hastati* megkülönböztetés megszűnt s egyedül a centuriók
 rangjelzésében tartotta fenn magát. De ez a rangmegkülönböztetés is leginkább
 csak az első cohors centurióira szorítkozott, a többi cohorsok centuriói nagyjá-
 ban egyenlők voltak s egyszerűen centurióknak nevezik magukat. Az első cohors
 öt centuriójának a rangelnevezése a következő: *primus pilus*, *princeps*, *hastatus*,
princeps posterior és *hastatus posterior* (v. ö. CIL VIII 2555).

A centuriók még a tiszti létszámba tartoztak, de éppen csak ez volt az
 egyetlen tiszti rang, mely az altisztek előtt hosszú, fáradtságos szolgálat után
 nyitva állott. Kivételkép lovagrendűek is a császár különös engedelmével mint

* Orell. 1932: *invicto deo Navarze*.

centuriók kezdhették meg pályájukat, lévén az jövedelmezőbb, mint tribunnak lenni, ki semminemű fizetést nem húzott.

A centurio már nem léphetett előbbre a legióban. Azért a legtöbben, ha szolgálati idejük letelt, a magánéletbe vonultak vissza. Nyugodtan élhettek, mert hosszú szolgálatuk alatt olykor akkora vagyonra tettek szert, hogy lovagrendbe bejutottak.

A rangidősebb centuriók közül a *primus pilus* fordul elő leggyakrabban a feliratokon, az övé lévén a legmagasabb és legdiszesebb állás, melyre méltán büszke lehetett. Megjelölése rendszerint P(rimus) P(ilus) alakban történik. A kiszolgált *primi pili* neve *primipilares* volt.

109. Oltárkő, lelhelye Ó-Buda, 1816-ban Németh Sándor koronauradalmi igazgató befalaztatta az uradalmi épület falába, 1858-ban a n. múzeumba került.

L I B E R O
A V G
C · C L O D I V S
S A T V R N N V S
5 P · P
L E G · II · A D I
P · F

Olvasd: *Liberō Aug(usto) C. Clodius Saturninus p(rimus) p(ilus) leg(ionis) II adi(u-
tricis) p(iae) f(idelis).*

Libernek, azaz Bacchusnak, kinek Augustus mellékneve van, Caius Clodius Saturninus, a II. segédlegió primipilusa (3464).

110. Oltárkő. Ó-Budán «in claustro» látta *Antiquus*.

D E O · I N
V I C
C O R N E L I V S
A B A S C A N T
5 L I B · C O R N E L
P A V L L I · P · P
L E G · II · A D
V · S · L · M

Olvasd: *Deo invic(to) Cornelius Abascant(us) lib(ertus) Cornel(i) Paulli p(rimi)
p(ili) leg(ionis) II ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Az erdei Silvanusnak szentelte ezen fogadalmi oltárt Tiberius Julius Masculus, a II. segédlegio princepse (3501).

Pannoniában Silvanus cultusa localis jellegű volt, a mi érthetővé teszi, mikép lehetett egy katonaeMBER is hive.

Mínthogy a centurio rendszerint 100 emberből álló csapat parancsnoka volt, megjelölése a feliratokon úgyszólván kizárólag a 100-ast jelző C betű fordított alakja (7) által történt. Magának az állásnak jelvénye egy szőlővessző (*vitis*) volt, melylyel a centurio a testi büntetéseket végrehajtotta.

A mellékelt rajzban közölt sírkő ugyan nem aquin-cumi, hanem carnuntumi eredetű (Kubitschek u. Frankfurter, Führer durch Carnuntum, S. 12 Abb. 3), de megérdemli a reproductiót, rajta lévén a felirat alatt a centurio jelvényei: középpütt a szőlővessző, balra a pánczéling, jobbra a sisak, melynek taréja azért áll keresztben (*crista versata*), hogy annál jobban feltűnő legyen a centurio alakja s két lábvért.

113. Oltárkő, a Kis-Czell felé vezető úton álló kápolna előtt látta és írta le Mommsen, előtte Paúr Arch. Közl. I. 220. l.).

I // I // P I F A
 V G C L A
 C L A V D I A
 N V S · 7 · L E G
 5 II A D P F S
 / I // / V S
 L M A G R
 I C O L · C O S

230 Kr. u.

Olvasd: *Cl(adius) Claudianus (centurio) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) S(everianae) . . . v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Agricola co(n)sule.*

Claudius Claudianus, a II. segédlegio századosa tett eleget fogadalmának, midőn ezen oltárkövet készíttette. Hogy kinek tiszteletére, nem tudjuk: az első sor betűinek, nemkülönben a második sor két első betűjének értelme homályos. Felállítatott az oltár Kr. u. 230-ban, a midőn L. Virius Agricola és Sex. Catus Clementianus Priscillianus voltak a consulok (3515).

A legio Alexander Severus után a Severiana megtisztelő címet viseli. A két consul közül csak az egyik, Agricola, szerepel az év megjelölésére.

114. Sírláda, Budán 1752-ben lelték s a várbeli városházára került (Mommsen).

POMPULENIO · ADAUCTO
POMP · IVNIVS · 7 · LEG · II · AD
LIBERTO · MEREN · POSUIT

Olvasd: *Pompulenio Adaucto Pomp(ulenus) Iunius (centurio) leg(ionis) II ad(iu-
tricis) liberto meren(ti) posuit.*

A sírládát Pompulenus Junius, a II. segédlegio századosa készítette érde-
mes szabadosának, Pompulenus Adauctusnak (3561).

Azon viszonyra, mely a római korban a gazda és felszabadított rabszolgája
között fennállott, jellemző, hogy a gazda állított emléket volt szolgájának. Adau-
ctus nemcsak mint rabszolga szerzett rá érdemeket, hogy ura felszabadítsa, de
mint szabados is szolgálatokat tett még patronusának. Ezen felirat tanúsága
szerint is, a szabados ura nomenjét viseli.

115. Sarkophág, Ó-Budán, az «Aquincum» nevű I. részvénytéglagyár terü-
letén lelték 1868-ban. Jelenleg a n. múzeumban áll.

HIC · SITA · SVM · MATRONA · GENVS · NOMEN ·
QVE · VETVRIA · FORTVNAĀ · CONVX · DE PATRE · VETV
RIO · NATA · ERNOVNOS · MISERA · E · NVPTA · BIS · OCTO
PER ANNOS · VNICVBA · VNIVGA · QVAE POST ·
5 SEX PARTVS · VNO · SVPERSTITE · OBII ·
T · IVLIVS · FORTVNATVS · 7 · LEG · II · AD · P · F ·
CONVGI · INCOMPARABILI · ET INSIGNI IN SE PIETATE

Olvasd: *Hic sita sum matrona genus nomenque Veturia, Fortunati coniux, de
patre Veturio, nata ter novenos misera et nupta bis octo per annos, unicuba,
uniuga, quae post sex partus uno superstite obiit. T. Julius Fortunatus (centurio)
leg(ionis) II ad(iu(tricis) p(iae) f(idelis) coniugi incomparabili et insigni in se pietate.*

A halott maga szól, elmondja, hogy Veturiának hívják, apja Veturius volt,
huszonhét éves és 16 év óta házas, csak egy férfit ismert, csak egyszer ment
férjhez, hat gyermeke közül pedig csak egy élte túl. Páratlan és kiváló
jámberságú feleségének T. Julius Fortunatus, a II. segédlegió századosa
(3572).

A férjnek versbe átcsapó s a költői forma bőbeszédősége ugyan szokatlan pannoniai feliratokon, de nagy bánata neje elvesztése fölött, ki annyi erénnyel dicsekedhetett, érthetővé teszi. Figyelemreméltó, hogy Veturia már 11 éves korában ment férjhez.

116. Oltárkő, 1870-ben találták az ó-budai szeszyár területén. Jelenleg a n. múzeumban van.

I O M S A L V T A R I
 E · G E N I O · D O M Ő
 E I V S · L · S E R E N I Ő
 B A S S V S · 7 · L E G · II
 5 A D I · G R A V I S S I M A
 I N F I R M I T A T E
 L I B E R A T V S
 V · S · L · M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) salutari et Genio domus eius L. Serenius Bassus (centurio) leg(ionis) II adi(utricis) gravissima infirmitate liberatus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Abból az alkalomból, hogy Lucius Serenus Bassus, a II. segédlegio századosa súlyos betegségtől szabadult meg, fogadalmát teljesítve, az egészséget osztó Juppiternek s háza védőszellemének állította ezen oltárt (6456).

Föl kell tennünk, hogy arra ugyan mindig volt ok vagy alkalom, melyből kifolyólag valaki lekötelezettnek érezte magát egyik vagy másik istenség irányában, hogy oltárt állítson tiszteletére, de a feliratok rendszerint elhallgatják. Bizonyára nagyon súlyos lehetett Bassus betegsége, hogy fölemlíti. Még szokatlanabb, hogy az oltár az egészséget osztó Juppiter háza geniusának is szól. Ebből is meglátszik az a bizonytalanság, mely a császárság idejét jellemezte, midőn az emberek már nem tudták, honnan reméljenek vigaszt.

117. Sírkő, Budán, a boldogságos Szűz temploma mellett, a plébános házában.

Q · V A T I N I O · A D I V T O R I
 Q V O N D A M · C E N T V R I O N I
 L E G · II · A D I · H · M · V
 A E L · D I O D O T V S
 5 C · V · H E R E S · E I V S · F E C I T

Olvasd: *Q(uinto) Vatinio Adiutori quondam centurioni leg(ionis) II adi(utricis) h(onesta) m(issione) [m(isso)] Ae[l(ius)] Diodotus c. v. heres [e]jus fecit.*

Quintus Vatinius Adiutornak, a II. segédlegio volt századosának, ki becsülettel bocsátatott el a katonaság szolgálatából, készítette örököse, Aelius Diodotus (3571).

A *honesta missio* ellenkezője a *missio ignominiosa* volt, mely a hadseregből való elcsapatást jelentette valamely méltatlan cselekedet következtében. Mindazonáltal csak kivételesen történt, hogy valaki emlékkövén a *honesta missio*t főlemlítette.

Minden valószínűség a mellett szólván, hogy a mely feliratokban a katonák legiója nincs kiírva, vagy a felirat épen azon része, hol a legio neve foglalt helyet, csonka, azok, ha Aquincum területén kerültek elő, inkább a II. segédlegióra vonatkoznak, mint valamely másakra, mely Aquincumban mindenesetre csak igen rövid ideig tartózkodott, azt hiszem, az ilyen feliratokat joggal iktathatjuk a II. segédlegio emlékei közé. Ilyen két felirat a következő is.

118. Sírládba, 1813-ban Váczról, Migazzi bibornok gyűjteményéből került a n. múzeumba. Lelhelye kétségkívül Ó-Buda.

D M

AVR · BONOSAE · CONIVGI · PIENTIS
SIMAE · QVAE · VIX · ANNIS · XXXV
VAL · VALERIANVS · 7 · LEGION
5 BENE · MERENTI · POSVIT ·

Olvasd: *D(is) M(anibus). Aur(eliae) Bonosae coniugi pientissimae, quae vix(it) annis XXXV, Val(erius) Valerianus (centurio) legion(is) bene merenti posuit.*

Aurelia Bonosa istenfélő feleségének, ki 35 évig élt, Valerius Valerianus, legióbeli százados készítette (3539).

119. Sírláda, Békás-Megyer délnyugati határában lelte Hölzel József, a kitől aztán a n. múzeum 1889-ben megszerezte.

D CL · AGESONIO · THEODO M
RO · QVI · VIX · ANN · IIII ·
M · III D X · X · A CESONIVS · KAL
ANDINVS · 7 · PROT · ET · CER
ELLIA THODORA · F
5 IL CARISSIMO · F · C

Olvasd: *D(is) M(anibus). Cl(audio) Agesonio Theodoro, qui vix(it) ann(is) IIII, m(ensibus) III, diebus XX; Agesonius Kalendinus (centurio), protector, et Cerellia Thodora fil(io) carissimo f(aciendum) c(uraverunt).*

Claudius Agesonius Theodorusnak, a legdrágább fiúnak, ki 4 évet, 3 hónapot, 20 napot élt, készítették szülei: Agesonius Kalandinus, százados, császári testőr és Cerellia Theodora (S. 10509).

Agesonius Calandinus centurio és császári testőr volt. Utóbbivá mint centuriót léptették elő. Egyike a legszebb kitüntetéseknek volt ez, mely csak a legérdemesebb centuriókat érte. A császári protectorok intézménye Mommsen szerint (Eph. Ep. V. 121—141. ll.) csak a III. század első felében fejlődött ki.

★

A legio tisztikarát alkotta: a praefectus legionis, 6 tribunus és 60 centurio. Az altisztek száma ellenben, kiknek csak taktikai szerep jutott, 180 volt, de ezeken kívül a *principales* közé soroztattak még mindazon katonák, kiket a főtiszték bármely néven nevezhető különleges szolgálatra kiválasztottak s ezért a közkatonákkal (*mīlites caligati*) ellentétben (*immunes*) voltak, azaz mentek a terhes őrszolgálatról és sánczmunkálattól. A taktikai altisztek voltak: a signifer, optio és tesserarius, kik közül mindegyik centuriára 3—3 esett, a többieknek functiója különleges elnevezésekben jutott kifejezésre. A legtöbb altiszti állás inkább mellérendelt, mint alárendelt viszonyban állván egymással, egyelőre legcélszerűbbnek bizonyult őket alphabetikus sorrendben tárgyalni.

Az altisztek legnagyobb száma az irodákban volt alkalmazva. A legnagyobb irodaszemélyzet a helytartónak állott rendelkezésére. Neve *officium consulare* volt. A következő felirat ezen officium egyik segédjével (*adiutor*) ismertet meg.

120. Oltárkő. Lelhelye Buda (Mommsen).

M · AVR · LIC I
N I V S · A D I V
T O R · O F F I C I
C O S · C V M
; S V I S · V · S · L · M
I M P · D · N · A l e
x A N D R O
A V G · I I I · E t · D I O
N E · C O S

229 Kr. u.

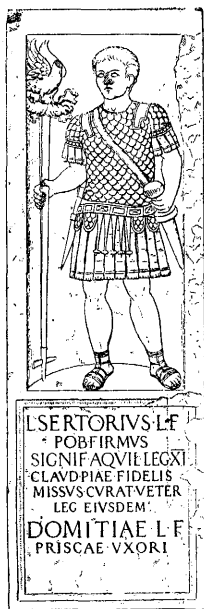
Olvasd: *M(arcus) Aur(elius) Licinius adiutor officii co(n)s(ularis) cum suis v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Imp(eratorem) d(omino) n(ostro) A[lex]andro Aug(usto) (tertium) e[t] Dione co(n)s(ulibus).*

Marcus Aurelius Licinius, a kormányzói iroda segédje, a maga és övéi nevében fogadalmát teljesítette ezen oltár felállításával. A felállítás éve Kr. u. 229, midőn Alexander Severus császár harmadszor és Dio voltak a consulok (3510).

Marius óta a sas a legio jelvénye s az *aquilifer* gondjára volt bízva, ki azt az első csatasorban vitte. A mellékelt rajz egy milanoi sírkövet (Domaszewski,

Die Fahnen im römischen Heere S. 30. Fig. 4.) ábrázol, az *aquilifer* teljes alakjával. A sas (feje letörött) magasra emelt szárnyakkal áll egy villámnyalábon, mely közvetlenül a rúdhoz van erősítve. A rúd alján a keresztfa arra szolgált, hogy tulságosan mélyen ne szúrhassák be a földbe.

121. Oltárkő talapzata, az ó-budai «Aquincum» nevű téglagyár területén találták. Jelenleg a n. múzeumban van.

MARTI · SACRVM
T · CLA · MARTINVS
AQVILIF · LEG · II · AD

Olvasd: *Marti sacrum; T(itus) Cla(udius) Martinus aquilif(er) leg(ionis) II ad(iutricis).*

Marsnak szentelve. Titus Claudius Martinus, a II. segédlegio sasvivője (6457).

Az *armorum custos* jelentésére a névből következtethetünk. Nyilván az az altiszt volt, ki a szertárra felügyelt s a térparancsnoknak (*praefectus castrorum*) volt közvetlenül alárendelve. A gyakori említése feliratokon azonban azt sejteti, hogy egy legióban többen voltak ezzel a funkcióval felruházva.

122. Oltárkő. Ó-Budán lelték, jelenleg a n. múzeumban van.

i O M · E · G E N I O /

S E P T · C O G I
 T A T V S · C · A ·
 E · S E P T · C A R
 5 V S · M I L · L E G
 I I · A D · P · F · S E V
 V S · L · M ·
 P O M P E I A N
 E P E L I G N I A N O 231 Kr. u.
 10 C O S

Olvasd: [I(ovi)] o(p)timo m(aximo) et Genio [centuriae?] Sept(imius) Cogitatus c(ustos) a(r)morum et Sept(imius) Carus mil(it)es leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Sev(erianae) v(ota) s(olvunt) l(ibentes) m(erito), Pompeian(o) et Peligniano co(n)s(ulibus).

Az oltár Juppiternek s talán a század védőszellemének szól. Készítették fogadalomból Septimius Cogitatus, a fegyvertár őre és Septimius Carus, mindketten a II. segédlegio katonái. Az oltár felállítása Kr. u. 231-ben történt, midőn Pompeianus és Pelignianus voltak consulok (3457).

A közös nomenből azt következtethetjük, hogy Cogitatus és Carus testvérek voltak.

123. Sírkő. Állítólag Alba Eclesián túl találták, mely 2000 lépésnyire feködött Budától, 200 lépésnyire egy patak felett (Mommsen).

S S ∪ C I S S I A N I
 M I L I T I · L E G · I I · A D I
 A R M O R · C V S T · E T
 D V P L A R I O · S T I P · X
 5 I I I · A N N · X X X I I · P O R O
 L I S S E N S I · P R O D I · N O
 V I V S · P R O V I N C I A
 L I S · M I L · L E G · E I V S D
 H E R E S · F E C I T

Olvasd: militi leg(ionis) II ad(iutricis) ar[m]or(um) cust(odi) et duplario stip(endiorum) XIII, ann(orum) XXXII Porolisse[n]si pro(vincia) D(aciae), L(ucius) Novius provincialis mil(es) leg(ionis) eiusd(em) heres fecit.

Az elhunytat Septimius Sucissianusnak hivhatták. Mint a II. segédlegio katonája a szertár őre volt, dupla zsolddal, ki 14 évig szolgált s 32 éves korában halt meg. Dacia tartomány Porolissum nevű városából (a mai Mojgrád helyén feküdt) származott. A sírkövet örököse Lucius Novius Provincialis, ugyanazon legio katonája készítette (3556).

124. Sarkophág, Ujlakon 1783-ban találták, Hofman molnár testvérek kertjében áll (Mommsen).

D

M

G · POLLIO · G · FILIO · DOMO · COL · AEL
 MURSA · MARTIANO · VET · LEG · II · AD
 EX C · A · QVI · VIX · AN · LX · CC · POLLII · MARIN
 5 IANVS · E · MARCELLINA · E · MARTINA
 FILI · E · HEREDES · PATRI · PISSIMO · F · C

Olvasd: *D(is) M(anibus). G(aio) Pollio G(ai) filio domo col(onia) ael(ia) Mursa Martiano vel(erano) leg(ionis) II ad(iutricis) ex c(ustode) a(rmorum), qui vix(it) an(nos) LX; C(ai) tres Pollii Marlinianus et Marcellina et Martina fili(i) et heredes patri piissimo f(aciendum) c(uraverunt). Os(sa).*

Az elhunyt Gaius Pollius Martianus, Gaius fia, colonia Aelia Mursából származott. Mint a II. segédlegio veteranusa, 60 éves korában halt meg. A legióban a fegyvertár felügyelője volt. A feliratot a legkegyesebb atyának készítették gyermekei és örökösei Martinianus, Marcellina és Martina (3560).

Mursát (Eszék), mint azt Aelia mellékneve elárulja, Hadrianus császár emelte városi rangra, még pedig mindjárt a colonia címmel ruházván fel. Mind a három gyermeknek ugyanazon előneve és nomenje volt s azért nincsen mindegyik név előtt külön-külön kivésve.

125. Sírkő, Ó-Budán 1851 szept. 26.-án találták a Kunewalder-féle téglakemencze építésein, az újlaki sorompó mellett. Jelenleg a n. muzeumban áll.

Q · F R E N D V L L
 V S · R V F V S
 V I C E T I N V S · V I X
 A N N · X X X X I I X
 5 M I L I T A V I T · A N N · X X I I I
 A R M O R V M · C V S T

Olvasd: *Q(uintus) Frendullus Rufus Vicetinus vix(it) ann(os) XXXXIIIX, militavit ann(os) XXIII; armorum custos.*

Quintus Frenullus Rufus Vicetia nevű itáliai városból való katona, élt 48 évet s szolgált huszonháromat. A fegyvertár őre volt (3549).

A *beneficiariū* abban az értelemben, a hogy a feliratokon előfordulnak, altisztek, kik a principaleshez tartoztak s a centurióknál nem voltak sokkal kisebb ranguak. Beneficiarius eredetileg minden katona volt, ki főlebbvalójának valami kedvezményt köszönhetett, ha mást nem, úgy a terhes sánczmunkálatoktól való mentességet (Festus ep. p. 33: *beneficiariū dicebantur mīletes, qui vacabant muneribus beneficio*). A címet rendszerint követi az illetőnek neve vagy csupán állásának megjelölése, kitől a kedvezmény eredt. A császári korban minden főtisztnak a szerint, a milyen rangja volt, több vagy kevesebb beneficiarius lehetett, kiket szabadon választott s különféle munkára használta fel. Így a CIL III 3412 felirat szerint a beneficiarius *agens curam c(arceris)*, azaz a börtönőr teendőit látta el. A legtöbben azonban, nevezetesen a helytartó beneficiariusai közül, a katonai utak egyes fontos pontjain (*statio*) a közigazgatás vezetői voltak. Egy salonai oltárkövön (Bull. Dalm. 1892. p. 97) a beneficiarius jelvényei a jobb oldalon az írómappa s a stilustartó, balra pózna, felül kereszt-rúddal ellátva.

Czimök a feliratokon rendszerint rövidítve, B vagy BF formában jelenik meg.

Mint a legfőbb katonai méltóságé, első helyen a helytartó beneficiariusai említendőek. Czimök a legio megnevezésével vagy a nélkül, ha a helytartó consularis rangú volt, *beneficiariū consulares*.

126. Sírláda, Ó-Budáról a praefectura épületéből a Krisztinavárosba, Figdor házába (269. sz.) került (Mommsen).

T · CL EFFICACI QD MI ·
L · LEG II P F BF COS DOMO
LVCERIA APIA Q VIXIT ANN
XXXVII CALPVR HERMION
5 E CONIVGI BENEME
RENTISISIMO FECIT

Olvasd: *T(it)o Cl(audio) Efficaci q(on)d(am) militi leg(ionis) II p(iae) f(idelis) b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) domo Luceria Ap[ul]ja, q(ui) vixit ann(os) XXXVII, Calpur(nia) Hermione coniugi benemerentissimo fecit.*

E sarkophágot Tiberius Claudius Efficax nevű érdemes férjének készítette Calpurnia Hermione. Az elhunyt, ki az apuliai Luceriában született s 37 évet élt, a II. segédlegiónak volt katonája s kormányzó beneficiarius (3544).

127. Oltárkő. Rákos-Palotán lelték 1849. Fóthon gróf Károlyi kertjében fekszik.

i o m i e t

IVNONI · REG
ET · GENIO · CI
NIA MO · ET
GENIO · COM
MERCII · M · A^{ur}
SEVERI N^{us}
B · F · COS · L^{eg ii}
ADI · V · I^{m s}

Olvasd: [I(ovi)o(plimo) m(aximo) et] Iunoni reg(inae) et Genio Ciniamo? et Genio commerci(i) M(arcus) A[ur(elius)] Severin[us] b(ene)ff(iciarius) c(on)s(ularis) l[eg(ionis) II] adi(utricis) v(otum) l(ibens) [m(erito) s(olvit)].

Jupiternek, Juno királynőnek, a kereskedelem geniusának szentelt ezen oltárkövet Marcus Aurelius Severinus, a II. segédlegio kormányzói beneficiarius a állította fel. Még valaminek a geniusának szólt az oltár, de az legalább nekem megfejthetetlennek látszik (3617).

128. Ép oltárkő, 1879 Ó-Budán a Florián utczában csatornaásás alkalmával találták. Jelenleg a nemzeti muzeumban áll.

I O M
IVNONI · REGINÆ
SACRVM · M · VLP ·
EMERITVS · T · TIB · CL ·
5 EXUPERATVS · B
COS · LEG · II ADI · AGE
NTES CVRAM LEG F
COLONIA · AQ · V · L · M · S

FAVSTINO · ET · RVFINO
10 COS 210 Kr. u.

Olvasd: I(ovi) o(plimo) m(aximo) [et] Junoni reginae sacrum. M. Ulp(ius) Emeritus et Tib(erius) Cl(audius) Exuperatus b(ene)ff(iciarii) co(n)s(ulares) leg(ionis) II adi(utricis) curam agentes leg(ionis) et colonia Aq(uincensis) v(ota) l(ibentes) m(erito) s(olverunt). Faustino et Rufino co(n)sulibus).

Jupiternek és Junónak volt szentelve ezen oltár. A legio és Aquincum colonia nevében * készítették Marcus Ulpus Emeritus és Tiberius Claudius Exuperatus, a II. segédlegio kormányzói beneficiariusai, Faustinus és Rufinus consulsága évében, Kr. u. 210-ben (S. 10429).

Aquincumot tudvalevőleg Septimius Severus emelte colonia rangra, miáltal a legio tábora mellett fennállott canabæ városi szervezetet nyertek. Addig mint önálló jogi személy nem szerepeltek a canabæ, hanem a katonai iurisdictionak voltak alárendelve. A coloniában azért továbbra is a katonaság játszotta a főszerepet s így érthető, hogy katonák állítanak a colonia nevében is oltárt.

129. Oltárkö, Budán, a Mátyástéren Seidel József 150. sz. házának alapásása alkalmával 1873. november havában találták. A tulajdonos maga hozta el a nemzeti múzeumnak.

S I L V A N O D O M

T I T I .
F A V S T I
N V S . B F
5 C O S

Olvasd: *Silvano dom(estico) Titi(us) Faustinus b(ene)ficarius co(n)sularis).*

A házi Silvanusnak állította ezen oltárkövet Titius Faustinus kormányzói beneficiarius (S. 10456).

A legio neve, melynek kötelékébe Faustinus szolgált, hiányzik ugyan a köről, de az csak a legio II adiutrix lehetett.

130. Sarkophág Budán (Mommsen).

D . M
M . A V R E L . F L O R E N T I N V S . B F
C O S . Q V I . V I X I T . A N N I S . X X X I I I
M A E S I A . C A N P A N I L I A
5 C O N I V G I . C A R I S
S I M O . F A . C V

Olvasd: *D(is) M(anibus) Aurel(ius) Florentinus b(ene)ficiarius co(n)s(ularis), qui vixit annis XXXIII Maesia Canpanil[us]a coniugi carissimo fa(ciendum) cu(ravit).*

* C. J. L. III. S. 10429. jegyzet.

Az elhunyt, Marcus Aurelius Florentinus, kinek Mæsia Campanilla nevű felesége a sarkophagot készítette, kormányzói beneficarius volt s 33 évet élt (3535).

131. Sarkophág előlapja, találtatott Ó-Budán, a kis-czelli Holzspach-féle téglavetőn. Rómer gondoskodása által a nemzeti muzeumba került.

OCTAVIAE · REVOCCAE · CONIVGI
 SANCTISSIMAE · Q · VIXIT · ANN XXV
 M · VLP · NATALIS · VET · EX · B · F · COS · ET
 MARCI · VLPI · OCTAVIANVS · ET
 5 S A B I N I A N V S · F I L I · P I S S I M I

Olvasd: *Octaviae Revoccae coniugi sanctissimae, q[uae] vixit ann(is) XXV; M(arcus) Ulp(ius) Natalis vet(eranus) ex b(ene)fficario co(n)s(ularis) et Marci Ulp(i) Octavianus et Sabinianus filii piissimi.*

Octavia Revocának, a legszentebb feleségnek, ki 25 évet élt, készítette ezen feliratot Marcus Ulpus Natalis, veteranus s volt kormányzói beneficarius és két istenfélő fia. Octavianus és Sabianus (S. 10522).

132. Oltárkő, Budán, a Gyár-utczában Balog 157. sz. házában lelték és őrzik (Mommsen).

M I N I T R A E ·
 AVR · FLORIAN
 VS · VET · EX · B · F · C O S
 P R O S A L V T E M
 5 M E A M · E T O M
 N I V M · M Æ O R V A
 N V M I N I · E I V S
 D I D I C A V I · S A B I N O

II ET VENUSTOCOS 240 Kr. u.

Olvasd: *Minilrae Aur(elius) Florianus vet(eranus) ex b(ene)fficario co(n)s(ularis) pro salutem meam et omnium meorum numini eius d(e)dicavi. Sabino II et Venusto co(n)sulibus.*

Minerva helyett, a kinek az oltárkö szentelve volt, Minitra-t vésett a kőfaragó. A dedicaló, a ki a 7. és 8. sorban külön is hangsúlyozza, hogy «az ő istenségének ajánlottam», Aurelius Florianus volt, s mint kormányzói beneficiarius szabadságoltatott. Az oltárkövet a maga és összes hozzátartozó jólétéért állította fel 240-ben, midőn Sabinus másodszer és Venustus voltak consulok (3474).

133. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán találtatott és mint Hirschler építész ajándéka 1885 a nemzeti muzeumba került.

I O M

ET · IVNONI
 REGINÆ IUL
 QVINTVS · VET
 5 EX · B · F COS
 V · S · L M
 ARRIANO ET
 P A P O C O S 243 Kr. u.

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Iunon[i] reginae Iul(ius) Quintus vet(eranus) ex b(ene)f(icario) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Arrian[o]et Pa[p]po [c]o(n)s(ulibus).*

Juppiternek és Juno királynőnek állította ezen oltárkövet Julius Quintus, ki mint kormányzói beneficiarius lett veteranussá. Az oltár felállítási éve 243, midőn Arrianus és Pappus voltak consulok (S. 10427).

A legio parancsnokának beneficiariusáról a következő felirat emlékezik meg.

134. Oltárkö, Migazzi bibornok vácsi udvarából került a nemzeti muzeumba 1857.

Æ S C V L A P I O

E · H Y G I Æ
 A V G · A R
 Æ T E M D O R V S
 5 B F · L E G · L E G
 I I · A D · F · S
 A G E N S · C C
 V · S · L · M

M O D E S T O
 10 E - P R O B O
 C O S

228 Kr. u.

Olvasd: *Aesculapio et Hygiae Aug(ustis) Aur(elius) Artemidorus b(ene)f(iciarius) leg(ati) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae)f(idelis) S(everianae) agens c(uram) c(arceris) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Modisto et Probo co(n)s(ulibus).*

Aesculapiusnak és Hygiának tiszteletére készült fogadalom következtében ezen oltár. A dedicáló Aurelius Artemidorus a II. segédlegio legatusának beneficiarius volt. A legio a Severina melléknevet viseli. Az oltár készült Kr. u. 228-ban, midőn Modestus és Probus voltak a consulok (3412).

A procuratornak is voltak beneficiariusai, ki a helytartó oldalán a tartomány pénzügyeit igazgatta.

135. Oltárkö, Ó-Budán, Vörösváry Mihály nevű kereskedő szentendrei-utczában fekvő házában (149. sz.) találták. Jelenleg a nemzeti muzeumban van.

I · O · M
 T · F L · F A B I A
 R O M A N V S
 R O M A · B
 5 P R O C · A / G
 V · S · L · M ·

Olvasd: *I(ovi) o(plimo) m(aximo) T(itus) Fl(avius) Fabia Romanus Roma b(ene)f(iciarius) proc(uratoris) Aug(usti) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Ezen oltárkövet Juppiternek állította Titus Flavius Romanus, a császári procurator beneficiarius. Születési helye Róma volt, mely a tribus Fabiahoz tartozott (S. 10417).

136. Oltárkő, Ó Budán lelték 1841-ben. Kiss Ferencz ajándékozta a nemzeti muzeumnak.

☉ I o M ☉
 M / / / I V S
 I V V E N A L I S
 B p R O C A u g
 ☿ V S l m
 ☉

Olvasd: *I(ovi) [o(ptimo)] maximo) M(arcus) [. . .]ius Iuvenalis, b(ene)[f]iciarius) p[ro]c(uratoris) A[ug]usti) v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)].*

Ezen oltár dedicálója a császári procurator beneficiarius volt. Előneve Marcus, családi neve Gentilis. A nomen azonban elolvashatatlan. Az oltár Juppiternek szól (3442).

137. Oltárkő, Ó-Budán, a Filatori-gátnál találták 1841. Kiss Ferencz a nemzeti muzeumnak ajándékozta.

I ☉ O ☉ M
 M ☉ V L P I V S
 V R S I N V S
 B P R O C ☉ A V G
 ☿ V ☉ S ☉ L ☉ M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) M(arcus) Ulpus Ursinus b(ene)f(iciarius) pro-c(uratoris) Aug(usti) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

☿ Marcus Ulpus Ursinus, a császári procurator beneficiarius volt. Juppiternek állította fel ez oltárkövet (3454).

138. Oltárkő, lehelye Ó-Buda, jelenleg a nemzeti muzeum őrzi.

I . O . M
 V I B I S . A V
 G V S T A L I S
 B P R O . A V G
 ☿ V . S L . L . M

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Vibius Augustalis b(ene)f(iciarius) pro(curato-ris) Aug(usti) v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).*

A császár procuratorának beneficiarius, Vibius Augustalis állította ezen oltárkövet Juppiter tiszteletére (3449).

139. Oltárkö. Mommsen Budán, a régebben Almássy, idejében pedig Görz tulajdonát képező házban írta le.

I . O . M .
 Q . H O S T I
 V S . F O R T V
 N A T V S
 5 B P R O C
 V . S . L . M .

Olvasd: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Q(uintus) Hostius Fortunatus b(ene)f(iciarius) proc(uratoris) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Quintus Hostius Fortunatus, ki ezen oltárkövet Juppiternek állította, a procurator beneficiarius volt (3441).

140. Oltárkö, lelhelye Ó-Buda, találták 1841. Kiss Ferencz odaajándékozta a nemzeti muzeumnak.

I . O . M .
 M . V L P . C A
 R S . B . P R C
 V . L . M .

Olvasd: *I(ovi) o(plimo) m(aximo) M(arcus) Ulp(ius) Carus b(ene)f(iciarius) proc(uratoris) v(otum) l(ibens) m(erito).*

Marcus Ulpus Carus, a procurator beneficiarius állította ezen oltárkövet Juppiternek (3451).

141. Oltárkö, Ó-Budán lelték 1841. Kiss Ferencz a nemzeti muzeumnak ajándékozta.

I . O . M
 V A L V I C T O R
 B P R O C
 V . L . M

Olvasd: *I(ovi) o(plimo) m(aximo) Val(erius) Victor b(ene)f(iciarius) proc(uratoris) v(otum) [s(olvit)] l(ibens) m(erito).*

Julius Tatulo, ki 45 éves korában húnyt el, a II. segédlegio katonája s a tribunus beneficiarius volt. Résztvett egy hadjáratban s a háborúban elesett. Az emléket készítették Septimia Quintilla felesége Probillával, ki esetleg szabadosa lehetett, s Quintilanusszal, a fiával együttesen (3553).

Minden közelebbi meghatározás nélkül fordul elő a beneficiarius a következő két feliraton.

144. Oltárkő. Ó-Budán 1840. ásták ki a filatoria körül. Kiss Ferencz ajándékozta a nemzeti muzeumnak.

II O NV
N O N I
V E R V S
B E N E
; V O N L I I
O L M A D

A véső tévedett a két utolsó sorban. A feliratnak a helyes szövege a következő:

I(ovi) o(plimo) m(aximo) Noni(us) Verus bene(ficiarius) l[eg(ionis)] II ad(iutricis) votu(m) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Ezen oltárt Juppiternek állította fel Nonius Verus, a II. segédlegio beneficiarius (3443).

145. Oltárkő, Ó-Budán, a hajógyári felső szigeten 1841. szeptember havában találták. Kiss Ferencz a nemzeti muzeumnak ajándékozta.

I O M
T I C L VALENS
B
V O T V M
; S O L O M

Olvasd: *I(ovi) o(plimo) m(aximo) Ti(berius) Cl(audius) Valens b(ene)f(iciarius) votum s(olvit) l(ibens) m(erito).*

E kő felállításával fogadalmát róttá le Juppiternek Tiberius Claudius Valens beneficiarius (3439).

